

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
Наукова бібліотека

**Виховна робота
екологічного спрямування
Наукової бібліотеки
ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка**

(Методичні матеріали з досвіду роботи)

Чернігів 2011

УДК 378.015.31:57.081.1
ББК Ч481.350.14
В 54

Виховна робота екологічного спрямування Наукової бібліотеки ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка : метод. матер. з досвіду роботи / уклад. Г.Г. Макарова ; відп. ред. Г.Г. Макарова. – Чернігів, 2011. – 225 с.

Матеріал запропонований у посібнику, складається з двох розділів, які містять стислий зміст виховних заходів, проведених Науковою бібліотекою ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.

Тематика відповідає одному з важливих напрямів виховної роботи бібліотек – вихованню екологічної культури, бережливого ставлення до природи та виховання людини в дусі відповідального відношення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Посібник буде корисний і цікавий широкому колу фахівців, які займаються виховною та просвітницькою діяльністю.

Уклад. Г.Г. Макарова
Відп. ред. Г.Г. Макарова
Комп'ютерний набір П.М. Фурс
Комп'ютерна верстка і дизайн Л.В. Шекера,
Л.А. Іполітова, І.О. Бишок

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Основні напрямки соціокультурної роботи екологічної спрямованості.....	6
РОЗДІЛ I.	
Методичні матеріали на допомогу бібліотекарям з питання формування екологічної культури користувачів.....	13
Тема 1. Екологічний діалог «Людина і природа: правила гри».....	13
Тема 2. «Земля у нас єдина! Збережемо Землю голубою і зеленою!» (відверта розмова).....	16
Тема 3. Біоетика – етика життя.....	18
Тема 4. Судові процеси над тваринами.....	32
Тема 5. Тематична година «Чорнобиль – біль наш довічний...».....	40
Тема 6. Любов – найбільша на землі краса!.....	47
Тема 7. Творчий портрет українського видатного біолога І. І. Мечникова.....	59
Тема 8. І. М. Сеченов – високоталановита, оригінальна й світла постать у науковому світі XIX ст.....	73
Тема 9. Україна в епідемії ВІЛ/СНІДу.....	86
РОЗДІЛ II. Матеріали до усних журналів	
Тема 10. Рослини у житті людини.....	92
Тема 11. Дерева-обереги: вільха, бузина, осика.....	92
Тема 12. Рослини – поневолювачі людини: тютюн справжній, махорка.....	99
Тема 13. Тростянець – перлина садово-паркового мистецтва.....	107
Тема 14. Людина – легенда: про Д. С. Самойловича.....	114
Тема 15. Втілені в бронзі і камені (пам’ятники тваринам).....	122
<i>Додатки</i>	164

ВСТУП

Бібліотеки навчальних закладів забезпечують потреби навчально-виховного процесу в усіх його ланках.

У Законі України «Про освіту» важливе місце відводиться культурно-виховній і просвітницькій роботі.

У своїй роботі бібліотеки керуються завданням виховання студентської молоді і, зазвичай, культурно-просвітницьку роботу проводять за такими напрямками: національно-патріотичний, суспільно-правовий, морально-етичний, художньо-естетичний, екологічного виховання та інш.

Пріоритетними напрямками культурно-масової роботи бібліотек є формування у молоді національного світогляду (системи цінностей: вселюдських, національних, родинних), громадянської відповідальності, національної гідності, правової свідомості, професійних якостей сучасного спеціаліста, високої гуманістичної та екологічної культури, здорового способу життя та естетичного смаку майбутніх фахівців.

Усі заходи спрямовуються на виховання творчої, гармонійно розвиненої особистості, на етичну її переорієнтацію та духовність. Саме зараз, як ніколи, в Україні виникла гостра потреба в активній творчій особистості, що покликана стати спадкоємцем і творцем української і світової культури, особистості, спроможній адаптуватися в насиченому інформацією світі.

У бібліотеках використовуються різні способи культурно-просвітницької роботи, рекомендовані бібліотекознавством, а саме: критико-аналітичні, позитивно-ілюстративні, рекомендаційно-інформаційні.

I. Критико-аналітичні способи. Основа – дискусія. Заходи: диспути, обговорення книг, вечори запитань і відповідей.

Критико-аналітичні способи сприяють виробленню вмій і навичок критичного мислення, формують етично-естетичні погляди і смаки. Велике значення мають ще й тому, що кожне

вирішення одного питання породжує багато нових, що підштовхує до пошуку, тобто формує потяг до книги, до витоків інформації.

II. Позитивно-ілюстративні способи. Доведено, що приклад – метод виняткової сили. Заходи: вечори-зустрічі, вечори-портрети, тематичні вечори (літературні, вечори-конкурси, КВК), тематичні літературні екскурсії, краєзнавчі подорожі, години пам'яті.

Названі заходи повинні бути цікавими і змістовними, стати джерелом пізнавальної інформації. Тому кожний захід ретельно готується.

III. Рекомендаційно-інформаційні способи. Мета – зацікавити читачів, переконати в необхідності ознайомлення з рекомендованою літературою. Забезпечують широку інформацію про художні твори, актуальні питання фахової літератури, сприяють підвищенню загальнокультурного і професійного рівня.

Заходи: усні журнали, презентації книг, бібліографічні огляди.

Цікаві можливості відкриває поєднання декількох способів культурно-масової роботи.

Основні напрямки соціокультурної роботи екологічної спрямованості

Одним із важливих напрямків культурно-просвітницької роботи бібліотек є виховання екологічної культури, бережливого відношення до природи, «виховання людини в душі відповідального ставлення до власного здоров'я і до здоров'я оточуючих, як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності»*.

Головна мета вищого навчального закладу – сформувати у молодого покоління нове екологічне мислення, активну громадянську позицію.

Вирішенню цих питань сприяють заходи діалогового та дискусійного характеру. Як правило, на заходи такого плану запрошуються спеціалісти, які працюють в екологічних організаціях та кореспонденти ЗМІ.

Екологічний діалог «Людина і природа: правила гри». До участі в дискусії бажано запросити начальника обласного Державного управління екології та природних ресурсів, керівника прес-служби Державного управління екології та природних ресурсів, завідуючого кафедрою екології та охорони природи навчального закладу. Цікаво розглянути питання: вплив глобальних екологічних проблем на екологічну ситуацію регіону, роль держави та пересічного громадянина щодо поліпшення екологічної ситуації в країні і в області. Головною умовою дискусії є вироблення певної громадської думки. При обговоренні названої теми бажано, щоб учасники об'єдналися навколо однієї важливої мети – виховання екологічної культури молоді. До заходу доцільним буде **перегляд літератури на тему «Екологія: зона тривоги!»**

Екологічний суд «Біоетика: припустимі і неприпустимі дії з морального погляду щодо тварин». У ході дискусії учасники знайомляться з законодавчою базою щодо захисту тварин та обговорюють проблемні питання використання лабораторних тварин, формують певну загальну

думку щодо утримання лабораторних тварин і використання в навчальному-дослідному процесі.

На підготовчому етапі рекомендуємо провести лекцію-огляд **«Біоетика як громадський напрямок. Біоетика як громадський рух»**. Це допоможе студентам ознайомитись з концептуальними засадами біоетики як науки, а також з діяльністю комітетів з етики життя в Європі і Україні, що підвищить можливості відстоювати свою громадянську позицію.

Буде мати успіх і година цікавої інформації **«Судові процеси над тваринами»**. У плані заходу доречним буде перегляд літератури **«Цей дивовижний світ тварин...?!»**

Як правило, цікаво проходять творчі зустрічі з поетами-художниками, які змальовують красу природи словом і пензлем. Творчу зустріч з Гузель Шаймухаметівною Черниш, обдарованою не одним талантом, – вченим, художником, поетом, можна перетворити на захоплюючу і пізнавальну мандрівку світами невідомого. Пропонуємо зустріч провести в руслі формування екологічної культури під гаслом **«Все мы странники во Вселенной»** або **«Душі моєї дім не знає стін»**. Гузель Черниш малює нетрадиційним способом - кистями рук. **«Картини викликають різні почуття, але не залишають байдужими. Це неповторний політ творця у простори Космосу. Художник акцентує увагу на незвичних речах, котрі ми, з певних причин, не бачимо. У книгах гармонійно поєднані філософська поезія і живопис»** (із відгуків учасників зустрічей).

Щоб зрозуміти роль природи в духовному житті людини, слід знайомити читачів зі змалюванням природи в творах поетів, музикантів, художників. Цікавим буде **тематичний захід «Екологія. Мистецтво. Література»**, у плані якого пропонуємо ознайомити з

творчим доробком Тетяни Сергіївни Тимошенко, поетеси і художниці. Живопис і поетичне слово мистця змушують задуматися над ставленням людства до природи.

Для користувачів можна підготувати **перегляд літератури «Загадковий світ природи в літературі та мистецтві».**

Бажано використовувати художні твори письменників, які оспівують природу рідного краю. Це може бути **мандрівка за книгами Михася Ткача «Словесні акварелі року».** Читачі виявляють справжню зацікавленість творчістю письменника. Його твори вражають чутливістю і талантом художника змальовувати картини природи, вони сповнені любові та дбайливого ставлення до рідної землі.

У руслі екологічного виховання можна провести **творчу зустріч з Тетяною Крисановою.** Пропонуємо особливу увагу звернути на книгу «Планета Оя», на сторінках якої автор піднімає екологічні проблеми на планеті Земля, проблеми материнства та здорового покоління.

Україна визнана зоною екологічного лиха (1991 р.). Цій проблемі можна приурочити **годину пам'яті «Чорнобиль – біль наш довічний!»; тематичну годину «Чорнобиль – погляд через роки».** Подвиг ліквідаторів аварії вражає молодь, змушує замислитись над екологічними катастрофами та їх наслідками. Такі заходи також сприяють формуванню екологічної культури.

Під час проведення тематичного вечора «Любов – найбільша на Землі краса!» корисним буде з'ясувати, що означає „любити Батьківщину” (турбота про свій народ, рідну землю, гідні умови проживання), питання дбайливого ставлення

до природи, до родинних відносин: ніжного, турботливого ставлення до жінки – коханої, дружини, матері, сестри.

Вивчення екологічної тематики слід проводити через популяризацію народознавства, народної екології, екологічне краєзнавство.

Так, проблемам навколишнього середовища Чернігівщини доцільно присвятити **«круглий стіл» «Земля у нас єдина! Збережемо Землю голубою і зеленою!»**: обговорення екологічного стану області за участю представників державного управління охорони навколишнього природного середовища в області, міської організації Всеукраїнської екологічної ліги та викладачів і студентів навчального закладу.

У плані заходу корисно ознайомити молодь із заповідною справою області.

Підвищить ефективність заходу спеціально підготовлений мультимедійний проект:

«Чернігівщина – край зачарований: Міжрічинський регіональний парк, Мезинський національний парк» та книжкова виставка-перегляд «Заповідна справа. Екологія. Охорона природи».

Рекомендуємо також започаткувати випуск усного екологічного журналу, наприклад: **«Екологічний паросток»** (періодичність можна обрати, виходячи з умов роботи, але бажано щорічне видання). Інформація, подана в журналі,

повинна бути змістовною, актуальною, глибокою і всебічно розкривати питання. На сторінках першого випуску «Екологічного паростку» бажано розкрити роль бібліотеки у формуванні екологічної культури.

Другу сторінку, під назвою «Людина-легенда», приділити проблемі «Здоров'я людини та екологія», а саме, питанню природних спалахів інфекційних захворювань. Зацікавить коричистувачів доля Данила

Самійловича Самойловича, видатного уродженця Чернігівщини, визнаного у світі талановитого лікаря, засновника вітчизняної епідеміології, людини з розвиненою громадянською позицією. Для третьої сторінки журналу «Втілені в бронзі і камені: роль тварин в житті людини» рекомендуємо підготувати **комп'ютерну презентацію «Пам'ятники тваринам»**.

У другому випуску журналу можна розглянути питання популяризації народної екології та екологічного краєзнавства: ознайомити з деревами-оберегами, з історією створення та сучасним станом дендрологічного парку «Тростянець». Розповідь про життя і діяльність Івана Михайловича Скоропадського, про красу парку сприятиме вихованню дбайливого та бережного ставлення до природи. Журнал буде мати більший успіх, якщо всі сторінки проілюструвати (підготувати комп'ютерні презентації).

Участь у проведенні конференцій надає можливість більш широко популяризувати літературу екологічної спрямованості. Зазвичай до таких конференцій, інформаційно-бібліографічний відділ бібліотеки готує списки літератури відповідної тематики, інформаційні і тематичні бібліографічні

огляди; відділ обслуговування організує книжкові виставки та влаштовує перегляди літератури. Наприклад, до **міжвузівської студентської конференції «Дослідження у галузі природничих наук: за і проти»** актуальною буде організація перегляду нової літератури та статей періодичних видань за темою конференції, доречною буде і екскурсія-аналіз за книжковою виставкою.

Для популяризації екологічних знань та виховання екологічної культури корисним буде проведення творчих портретів видатних вчених природничих наук, а також викладачів навчального закладу. Новий підхід – роль впливу оточення на життєвий шлях – при висвітленні теми **«Іван Михайлович Сеченов – високоталановита, оригінальна й світла постать у науковому світі ХІХ століття»** зацікавить користувачів. **Творчий портрет видатного українського біолога Іллі Ілліча Мечникова** цікаво буде розглянути у руслі екологічного виховання: бажання служити люду, спрямовувати зусилля на забезпечення оточуючого середовища для людини, пропагування здорового способу життя.

Пріоритетним напрямком масової культурно-просвітницької роботи бібліотек є також виховання позитивної мотивації на здоровий спосіб життя. Тому значна увага повинна приділятися пропаганді серед студентської молоді здорового способу життя, формуванню активної життєвої позиції, вихованню поваги до жінки-матері, відповідальності за народження здорового покоління. Просвітницька робота про шкоду алкоголю, наркотиків та паління тютюну для життя та здоров'я молодої людини спонукають студентство до активної протидії шкідливим звичкам. Вирішенню цих питань сприяють прес-конференції за участю журналістів, диспути, вечори та інше.

Вечір запитань і відповідей “Наркотики і наше здоров'я” спільно з обласним центром здоров'я з профілактики вживання наркотичних речовин, спиртних напоїв і паління. Зазвичай молодь ставить багато питань, пов'язаних з проблемою позбавлення згубних звичок лікарю-наркологу. Зацікавить

учасників інформація бібліографа про зміст останніх публікацій з цієї теми. Користуються популярністю і підготовлені до таких заходів перегляди літератури; **диспут на тему “Психологія підлітків: формування готовності до наркотизації і алкоголізації”** з психологом-консультантом реабілітаційного центру хімічнозалежних “Ступені” проходить досить активно. Доречно запропонувати ряд питань для обговорення, а саме: як повернути позитивні цінності; нормальні людські ідеали; як зробити так, щоб у школярів, що слухають наставлення вчителя чи батьків, вони не викликали зневажливої посмішки; **вечір запитань і відповідей “СНІД – чума ХХІ століття!”** з участю координатора ООН з питань СНІДу в Україні; **лекція-огляд «Стан паління в Україні і здоров’я нації»**; **вечір запитань і відповідей «Відповідає спеціаліст»**; зустріч-діалог із соціальним працівником Чернігівського обласного СНІД- центру з боротьби та профілактики СНІДу.

Зацікавленість у користувачів матимуть: огляд-лекція «Кожна епоха пише свою історію моральності»; **«круглий стіл» «Кохання – один із вищих ідеалів людських відносин»** з участю психолога Центру планування сім’ї; **тематичний бібліографічний огляд «Світ юнака і світ юнки – в різниці їх чарівність»** для студентів старших курсів; **прес-конференція «Вся правда про наркотики: причини, наслідки, профілактика»** за участю представників ЗМІ, спеціалістів реабілітаційного центру хімічнозалежних, обласного центру здоров’я з профілактики вживання наркотичних речовин, спиртних напоїв і паління та студентства.

Підвищення результативності заходів екологічного спрямування у бібліотеках вищих навчальних закладів надасть тісна співпраця з кафедрою екології, виховним відділом закладу, заступниками деканів з виховної роботи, кураторами академічних груп, а також врахування досвіду кураторів щодо виявлення потреб і інтересів та аналіз рівня вихованості студентів.

РОЗДІЛ І

Методичні матеріали на допомогу бібліотекарям з питання формування екологічної культури користувачів

Тема 1. Екологічний діалог «Людина і природа: правила гри»

Мета: допомогти поглянути на екологічну ситуацію Чернігівщини через призму глобальних екологічних проблем; розкрити роль держави і роль кожного українського громадянина у поліпшенні екологічної ситуації в країні; формувати у молодого покоління нове екологічне мислення, активну громадянську позицію, екологічну культуру.

Вступне слово. Добрий день, шановні гості! Наша зустріч присвячена екологічним питанням і пройде під гаслом „Людина і природа: правила гри”. Чому ми вирішили провести захід з цієї теми? А тому, що на наших очах чисті, багаті життям річки і озера перетворилися на стічні канали, деградували ліси: їхня флора і фауна. Місця безпосереднього проживання людей – міста і села – все більше нагадують смітники. Погіршується фізичне та духовне здоров'я народу, скорочується тривалість життя людей, поглиблюється соціально-економічна криза.

Чому так сталося? Причин багато. Частина з них ми і спробуємо з'ясувати за допомогою досвідчених фахівців. Сьогодні у нас в гостях: **перший заступник начальника Державного управління екології та природних ресурсів**, начальник екологічної інспекції в Чернігівській області Резніченко Юрій Миколайович, **керівник прес-служби Державного управління екології та природних ресурсів**, викладач екології та виробничої практики на хіміко-біологічному факультеті, керівник переддипломної практики випускників інших ВНЗ міста, неодноразовий переможець національних конкурсів з екологічних публікацій Сушко Михайло Федорович, **завідуючий кафедрою екології та охорони природи**, кандидат біологічних наук, доцент Карпенко

Юрій Олександрович, заступник декана з виховної роботи **хіміко-біологічного факультету**, кандидат біологічних наук, доцент Лукаш Олександр Васильович, **кандидат педагогічних наук**, доцент Шевченко Микола Іванович, **кандидат педагогічних наук**, старший викладач Колесник Марина Олександрівна.

Ведучий. На мою думку, всім буде цікаво поглянути на екологічну ситуацію Чернігівщини через призму глобальних екологічних проблем, також з'ясувати, яка роль держави, а яка роль кожного українського громадянина у поліпшенні екологічної ситуації в країні. Ось за такими напрямками і піде наш діалог.

Наприкінці ХХ століття виникли глобальні екологічні проблеми. Це - скорочення площі лісів, парниковий ефект, руйнування шару озону, перетворення родючих земель на пустелі та ін.

Чи впливають глобальні екологічні проблеми на екологічну ситуацію на Чернігівщині і яким чином?

Ведучий. Загальновизнано, що критичну екологічну ситуацію у країні спричинили не тільки диспропорції у розвитку продуктивних сил та надмірні техногенні навантаження на всі природні комплекси, а й низький рівень екологічної культури та освіти, недостатня поінформованість про складність і глибину екологічних проблем. До 1990 року значна частина інформації про техногенний вплив на навколишнє природне середовище підпадала під категорію закритої інформації.

Що змінилося в Україні за останні 15 років? Чи існує донині категорія закритої інформації з екологічних проблем? Що робить держава щодо поліпшення екологічної ситуації в країні і, звісно, обласне управління екології і природних ресурсів?

Не зважаючи на те, що деякі екологи висловлюють думку, що навіть на державному рівні проблеми захисту і відновлення природного середовища не можуть бути вирішені у зв'язку з **суперечністю між інтересами держави** (зростання

виробництва і споживання) і природи (потреба у зменшенні виробничого впливу), яка ваша думка щодо цього?

Ведучий. Як бачите, охорона навколишнього середовища – одна з найактуальніших проблем сучасності. Її вирішення потребує комплексного підходу – зусиль різних фахівців. Наша зустріч – підтвердження цього. Але всіх фахівців об'єднує одна важлива думка – особливу увагу необхідно приділяти вихованню людини. Кожна людина повинна знати не лише про вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я та генетичні зміни у людському організмі, вичерпання природних ресурсів, а розуміти особисту відповідальність за все, що відбувається. Головна мета ВНЗ – сформувати у молодого покоління нове екологічне мислення, активну громадянську позицію. Постає багато питань і наголовніше з них:

Що треба, щоб сформувати активну громадянську позицію молоді?

Які акції по відновленню природи проводяться у місті?

Що необхідно робити для поліпшення чистоти у місті?
Тут доречним буде показ відеофільму „Чи бути нашому місту чистим, чи воно стане сміттєзвалищем?!”

Чи достатня робота проводиться щодо поліпшення екологічної ситуації в нашому місті, чи залучається до цього молодь?

Ведучий. Переглядаючи матеріали екологічної конференції студентів та молоді, що відбулася 15 квітня 2005 року на базі обласного управління екології та природних ресурсів, я зацікавилася висновком, зробленим студенткою **Штупун Г. В.**, науковий керівник **Сидоренко Н. Б.**: „...прості твердження, висловлені понад 2 400 років тому **Конфуцієм** обґрунтовують необхідність використання активних методів навчання:

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу, я пам'ятаю.

Те, що я роблю, я розумію.

Дещо змінивши слова великого **китайського педагога**, можна сформувати кредо інтерактивного навчання:

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю.

Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти.

Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок.

Може в цьому ланцюжку секрет формування активного громадянина?

Нашу розмову я закінчу словами Жан Жака Руссо: „Справжнє виховання полягає не стільки в правилах, скільки у вправах”

Пам'ятайте це, Майбутні педагоги!

До послуг учасників – перегляд літератури «Екологія: зона тривоги!».

Див. додаток 10.

Тема 2. «Земля у нас єдина! Збережемо Землю голубою і зеленою!» (відверта розмова)

Відверта розмова з представниками Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області та міської організації Всеукраїнської екологічної ліги.

Для послуг учасників: книжкова виставка «Літопис рідного краю», перегляд літератури «Заповідна справа. Екологія. Охорона природи», відеофільми «Міжріченський заповідник», «Мезенський заповідник», комп'ютерна презентація «Екологічний стан Чернігівщини»

Вступ. Сьогодні, 22 квітня – Всесвітній день Землі.

Бібліотека та хіміко-біологічний факультет проводять зустріч з представниками Державного управління охорони навколишнього природного середовища та міської організації Всеукраїнської екологічної ліги. Сьогодні у нас у гостях : заступник начальника Державного управління охорони навколишнього природного

середовища Івашко Людмила Григорівна, голова міської організації Всеукраїнської екологічної ліги Карпенко Юрій Олександрович, кандидат біологічних наук, завідувач кафедри екології та охорони природи. Юрій Олександрович – Голова ради громадських організацій Чернігівської області природоохоронної спрямованості, що співпрацюють з Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища Чернігівської області. Зустріч проходить під гаслом: «Земля у нас єдина. Збережемо Землю голубою і зеленою!»

Тож мова піде про екологічний стан Чернігівщини, про те, як зберегти на віки наш чудовий Поліський край голубим і зеленим..

Регламент роботи:

1. Виступ Івашко Людмили Григорівни – 30 хв.
2. Перегляд відеофільму «Заповідні парки Чернігівщини» 15 хв.
3. Виступ Карпенко Юрія Олександровича – 20 хв.
4. Питання до гостей – 15 хв.

Питання:

1. Розкажіть про напрямки діяльності заповідної справи Чернігівщини і як це впливає на поліпшення екологічної ситуації?

2. Вважається, що вікові дерева є унікальними пам'ятками природи. Чи багато в Чернігові дерев, які знаходяться під охороною?

3. Ми постійно стикаємося з думкою про необхідність підвищення екологічної культури суспільства. Як це забезпечується в системі освіти України?

4. Всім відомо, що дикі тварини і дикі рослини потерпають від людини. Наприклад, щорічно під час полювання в Україні гине біля 3,5 млн. диких звірів і птахів, причому більшість з них зустрічають смерть у страшних муках (в якості підранків, потрапивши в капкани). Чому в наш час приділяється мало уваги вихованню етичного ставлення до диких рослин і диких тварин? Чи проводиться діяльність такої спрямованості чернігівськими громадськими природоохоронними організаціями?

5. У 80-х – на початку 90-х років відбувалося часте порушення етики Червоної книги. Наприклад, в Носівку 1995 року зайшов

поранений зубр. Жителі його добили. Що змінилося за останні роки щодо цього питання?

6. Чи дозволяється полювання на червонокнижні види? Ваше ставлення до цього? І до чого це призводить?

7. На вашу думку, чи достатньо висока активна громадянська позиція молоді нашого міста щодо вирішення екологічних проблем?

Див. додаток 10.

Тема 3. Біоетика – етика життя

Чому з'явилися нові науки – біоетика (імпортна) та валеологія (вітчизняна)?

Ще на початку минулого століття Ілля Мечніков висловив думку: «Природа не пожаліла їх (біологічні види, які зникли), звідки нам знати – чи не готова вона вчинити так само з родом людським?».

Дедалі більше наукових даних підтверджують цю думку.

Кожний біологічний вид вимирає через одну причину: змінюються умови існування, до яких він звик. На думку багатьох – людина не є винятком.

На початку нашого століття завершено велике дослідження «Тягар хвороб». Це дослідження здійснювалося під егідою всесвітнього банку та ВООЗ. Воно продемонструвало зростання захворюваності та смертності практично в усіх регіонах земної кулі. Тобто відбувається процес, який академік Петро Леонідович Капіца назвав «зниженням якості» людства. Нині кожна десята людина у світі – інвалід. В Україні з чотирьох вагітностей тільки одна проходить без ускладнень. Саме тому поява нових наук – біоетики та валеології – історична необхідність.

Кого це питання цікавить більше, прочитайте бесіду Ольги Ларіонової-Нечерди з доктором медичних наук професором, академіком Міжнародної академії проблем людини

в авіації та космонавтики Геннадієм Леонідовичем Апанасенком в журналі: Науковий світ. – 2005. – № 9. – С. 6–7.

Де і коли сформувалася біоетика як особливий науковий напрямок та громадський рух?

Біоетика виникла в Америці на початку 70-х рр.. ХХ ст. Термін «біоетика» був запропонований американським біологом Ваном Ранселером Поттером. Він наголошував, що біоетика повинна стати «новою дисципліною, яка поєднує в собі біологічні знання та пізнання системи людських цінностей».

Останні роки розроблялися різні визначення предмета біоетики: 1) методологічні дослідження на стику біологічних і гуманітарних наук; 2) біоетичне мислення як прояв моральної філософії; 3) прикладна автономна дисципліна, яка включає підрозділ «Медична етика». Щодо Поттеровського трактування предмета біоетики, він розглядав біоетику як новий вид людської мудрості, застосований на використанні наукового знання для забезпечення соціальних благ.

Історія проблеми становлення етичних норм і принципів у галузі експериментальної біології налічує не одну сотню років.

У ХІХ ст. російський письменник В. Вересаєв описав низку дослідів. Хворих з науковою метою заражали сифілісом, а вони нічого не підозрювали. Ці досліді були проведені зарубіжними та російськими відомими вченими. Про подібну практику стало відомо лише в середині ХХ ст.

Де і коли був створений перший документ з біоетики?

Перший науковий документ з біоетики був створений після Великої Вітчизняної війни в Нюрнберзі, так званий «Нюрнберзький кодекс» (в Нюрнберзі були пред'явлені звинувачення 23 німецьким медикам – 7-ох було засуджено до вищої міри покарання за участь у досліді на цивільних ув'язнених і військових полонених).

Принципи кодексу регламентували проведення наукових досліджень на людях, однак не були вимогами закону.

Кодекс вказував на необхідність дотримання низки етичних правил при проведенні дослідів: добровільна згода;

установлення дієздатності; інформування про цілі, методи та наслідки.

Накладалася заборона на експеримент, де існує можливий смертельний результат для людини, можливість його припинення за бажанням учасника.

Але експерименти, що порушували принципи Кодексу тривали. Достатньо згадати широкомасштабний експеримент американських лікарів: спостереження за природним плинком сифілісу в 400 американців африканського походження, що почалося в 1932 році і тривало до 1972 року. Протягом 40 років хворим штучно обмежували доступ до лікування.

Порушення прав людини на життя відбувалось в багатьох країнах. Лікар-гігієніст Паланкіна згадує, як в 60-ті роки ХІХ ст. вона сама була учасницею дивовижного експерименту на дітях. Вчені Москви прагнули визначити особливості введення гамма-глобуліну з метою зниження захворюваності на дитячі інфекції. Тисячам дітей вводили гамма-глобулін без дозволу батьків.

У 60-ті роки ХХ ст. у США був прийнятий закон про наглядові ради установ – комітети з етики досліджень.

Першим міжнародним документом, де визнано необхідність створення етичних комітетів стала «Гельсінська декларація», прийнята в 1966 році Генеральною Асамблеєю Всесвітньої Медичної асоціації.

Головна мета «спеціального комітету» – захист прав і гідності, психічного і фізичного комфорту випробовуваних.

Особливістю декларації є вимога – «мета і методи проведення будь-якої експериментальної процедури на людині мають бути ясно викладені у спеціальному протоколі», що «повинен подаватися для розгляду, внесення виправлень і коментарів..., у спеціально призначений етичний комітет». Комітет має бути незалежним від дослідника і спонсора, а його діяльність має здійснюватися згідно із законами і правилами країни, в якій проводиться дослідницький експеримент.

У світовій практиці сформувалися три основні напрямки етичних комітетів:

- комітети, що здійснюють експертизу біологічних досліджень;
- лікарняні етичні комітети;
- національні комітети і комісії.

Жодна офіційна інстанція США, Західної Європи, Японії не прийме до розгляду результати дослідження, проведеного без санкції етичного комітету.

У Франції передбачається покарання від 2 до 12 місяців і штраф від 6 до 100 тисяч французьких франків.

З 2000 року в Україні розпочато формування етичних комітетів на базі установ охорони здоров'я.

У 2001 році в Україні створено Комісію з питань біоетики при кабінеті Міністрів України.

Головним завданням Комісії є:

- підготовка рекомендацій для проведення біоетичної експертизи в Україні;
- розроблення пропозицій, що стосуються законодавчого регулювання в галузі біоетики;
- забезпечення участі України в міжнародній співпраці з питань біоетики;
- координація та моніторинг діяльності відомих комісій і комітетів з біоетики;
- інформування населення про досягнення та проблеми, що існують в галузі біоетики та ін.

В Україні у 2000 році зареєстрована Українська асоціація біоетики (УАБ), яка об'єднала філософів, біологів, медиків, учених і представників громадськості.

У всіх країнах діяльність етичних комітетів поєднує спільна риса: основною метою їхньої роботи є захист честі, гідності та благополуччя людей.

Ідеї біоетики відповідають менталітету і особливостям духовності українського народу, що упродовж своєї тривалої й непростой історії завжди захищав пріоритети святості життя.

Куліченко, В. Біоетика, як етична концепція [Текст] / В. Куліченко, С. Пустовіт // Наук. світ. – 2006. – № 5. – С. 16-19; № 6. – С. 20–22.

Вживання людського роду неможливе без збереження всього живого на землі. В.Р. Поттер вважав: «Якщо держави світу хочуть знайти місток у майбутнє, вони повинні зрозуміти, що для цього необхідно об'єднання з метою збереження крихкої тканини життя істот, не приналежних до роду людського, але таких, що підтримують існування людського суспільства...» (Поттер, В. Р. *Біоетика – мост в майбутнє.* – К., 2006. – С. 206.).

В Америці біоетику було зведено до філософії та етики лікаря та суб'єкта біомедичних досліджень.

У 1995–1998 рр. був реалізований проект БІОМЕД II «Головні етичні принципи в європейській біоетиці та біоправі», в якому взяли участь 22 європейські країни.

Дослідження показали, що засадовими для європейської біоетики біоправа є 4 принципи:

- принцип поваги до автономії особистості;
- принцип гідності особистості;
- принцип інтегриті (від англійського integrity – чесність, прямота; цілісність, незайманість, чистота;
- принцип вразливості.

На думку європейських філософів засадовою має бути не автономія, а свобода.

У контексті автономії як свободи необхідно виокремити принаймні 5 значень:

- створення ідеалів та цілей життя;
- моральний інсайт;
- рефлексія та здійснення дій без застосування насилля;
- персональна відповідальність;
- інформована згода.

Принцип поваги до гідності особистості стверджує гідність не лише живих людських індивідів, а й ембріонів, а також померлих людей (репродуктивне клонування, генетичне конструювання, комерціалізація органів, вилучення органів померлих).

Поняття гідності в європейській етиці поширюють і на природний світ, світ живого. Природне співтовариство розглядають як світ, що має власну цінність, самоцінність. У контексті європейської біоетики природа отримує визначення, якими нещодавно наділяли виключно людину: цінність, гідність, право, повага.

У біоетиці та біосправі «інтегриті» можна вживати як у вузькому, так і в широкому розумінні цього слова – єдність історії особистості та культури.

Деякі вчені включають у це поняття також зв'язок людства зі світом тварин і рослин, цілісність світу як умову існування всіх форм життя.

Принцип вразливості тісно пов'язаний з двома попередніми. Вразливість – універсальний прояв не тільки людського життя, а й буття всього живого. Вразливість відображає дві базові філософсько-світоглядні ідеї: 1) конечність і ламкість життя людини та інших живих істот; 2) необхідність прийняття таких рішень, які спрямовані на турботу про вразливих представників Життя на планеті.

Кого сьогодні можна віднести до групи вразливих?

Усіх тих, хто страждає і зазнає насилля в сучасному суспільстві: дітей, жінок, людей похилого віку, клієнтів психіатричних клінік, інвалідів, а також світ живої природи.

Всі перелічені принципи згідно з Декларацією проекту БІОМЕД II, не повинні обмежуватися тільки людським суспільством, вони мають поширюватися на світ тварин, рослин та природи.

У європейському культурному просторі предмет біоетики має чіткі тенденції до універсалізації. Він розширюється до глобальних проблем сучасності, підносить біоетику на рівень метаетики.

1994 року вчені розробили так званий «Документ Ериче», в якому окреслили 4 царини біоетики:

- етичні проблеми медичних професій;
- етичні проблеми у галузі досліджень про людину (включаючи медичні);

- соціальні проблеми, пов'язані з політикою охорони здоров'я;
- проблеми, викликані втручанням людини у життєві процеси інших істот (рослин, мікроорганізмів та тварин) та всього того, що стосується підтримання рівноваги екосистем.

Нині біоетичні принципи починають поставати як своєрідні гармонізуючі чинники європейської політики в галузі етики та права.

Гарантом людяності може бути тільки універсальна етика. Зміст такої етики буде визначатися певними загальноєвропейськими цінностями.

Десятирічний досвід розвитку біоетичної теорії і практики на Україні показав – неможливе просте перенесення в нашу дійсність закономірностей та особливостей розвитку західної біоетики.

Пустовіт, С. В. Методологічний аналіз особливостей Європейської біоетики [Текст] / С. В. Пустовіт // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 112–128.

Біоетика – одна зі складових загальної етики. Якщо це так, то рівень біоетики в країні віддзеркалює моральність суспільства.

Біоетичний рух в Україні долає чимало труднощів. Дедалі вчені навіть заявляють, що біоетику вигадали на заході спеціально для того, щоб гальмувати розвиток нашої науки.

Комітети чи Комісії з біоетики сьогодні активно працюють при НАН і АМН України, усіх вищих медичних навчальних закладах, в інших установах медико-біологічного профілю різної підпорядкованості. На локальному рівні зараз маємо близько 90 біоетичних комітетів, комісій.

Етичні принципи і норми не слід протиставляти закону. Вони повинні доповнювати один одного.

Основні принципи моралі – 10 релігійних заповідей – непохитні більше 2000 років. Спроби змінити їх виявилися неспроможними, а закони за цей період змінювалися без ліку.

Декларація ЮНЕСКО передбачає широку міжнародну співпрацю в галузі біоетики, зокрема сприяння безперешкодному обміну науково-технічними знаннями та спільне використання їх.

Україні вдалося налагодити взаємини з відділом біоетики Ради Європи. Відбулися двосторонні зустрічі в Страсбурзі і Києві.

За ініціативою Комітету з питань біоетики ВАК України здійснює біотичну експертизу усіх дисертацій з медичних та біологічних спеціальностей.

Однак найбільшим досягнення є те, що біоетика поступово входить у життя наукових лабораторій та інститутів, їй стали приділяти більше уваги у ВНЗ.

Біотична експертиза наукових проектів стала звичайною практикою.

У Міністерстві охорони здоров'я України проект етичного кодексу лікаря належним чином поки що не розглянуто.

У нас ще ігнорується принцип відкритості – відкритість діяльності наукових лабораторій, інститутів, лікувальних установ.

Ви зможете більш широко ознайомитися з питаннями біоетики в Україні, прочитавши статтю видатного українського вченого, Голови Комітету з питань біоетики при Президії НАН України Юрія Ілліча Кундієва: Кундієв, Ю. Біоетика в Україні [Текст] / Ю. Кундієв // Світогляд. – 2007. – № 5. – С. 50–52.

Про принципи, цілі та методи метабіоетики можна прочитати у статті: Пустовій, С. Проблеми теоретизації біоетики [Текст] / С. Пустовій // Філософ. обрії. – 2008. – № 19. – С. 261–275.

Кого цікавлять складові біоетики, прочитайте: Замостьян, В. П. Біоетика та її складові [Текст] / В. П. Замостьян, Ю. К. Дублерко // Наука та наукознавство. – 2007. – № 1. – С. 40–45.

Вважається, що сьогодні розвиток наукової думки випередив розвиток гуманізації освіти. Особливо ця нерівномірність є дуже виразною в освітніх закладах медико-біологічного профілю.

Експерименти на тваринах, які часом спричиняють живим істотам жорстокі страждання, є практикою в університетах і коледжах.

Багато студентів відчувають співчуття до піддослідних тварин, але бояться прилюдно висловлювати свої почуття.

У навчальних закладах бракує інформації щодо ефективності альтернативних програм, також бракує культур тканин і клітин, трупів тварин, які померли власною смертю.

У світі є організації, що виступають за гуманну освіту. Одна з них – International network for human education (InterNICHE) (інтернешіонал нетвок фо х'юмен едьюкейшін), розпочала роботу в 1988 році, як європейська організація, і у 2000 році стала всесвітньою.

У світі спостерігається зростання руху на підтримку гуманного підходу, що зберігає життя тварин і водночас забезпечує високу якість у викладанні біологічних наук, ветеринарії й медицини.

У рамках цього позитивного підходу студенти вчаться використовувати альтернативні методи навчання – від мультимедійного комп'ютерного моделювання до тестування самих себе і своїх приятелів-студентів.

Для набуття безпосереднього досвіду роботи із тваринами студенти практикують спостереження за ними. Досліджують і оперують трупи тварин, що вмерли природною смертю.

Однак у чисельних навчальних закладах студенти й надалі постають перед фактом примусового використання тварин, при якому їм завдається шкода.

Ці методи породжують не повагу до життя – живі істоти розглядаються як одноразові інструменти, які викидаються після використання.

Це спричиняє психологічні травми людям, що виконують експерименти, і виховує у них байдужість і жорстокість.

Деякі студенти змушені змінювати обрану спеціалізацію чи взагалі залишати університети, інші втрачають власну етичну позицію.

Звичайно, кількість студентів, які свідомо заперечують і привселюдно висловлюють незгоду з використанням тварин, коли їм завдається шкода, порівняно не значна. Чому? (соціальне і академічне становище, психологічне і академічне покарання тих, хто бере під сумнів статус-кво).

Кардинальних змін стає дедалі більше. Так, у ветеринарному коледжі в Каліфорнії всі курси були розроблені з нульовим негативним впливом на тварин.

Поради «Inter-NICHE» студентству:

1. Уточніть ситуацію.
2. Визначтесь у власній позиції.
3. Порозумійтеся з вашим викладачем.
4. Шукайте інформацію щодо альтернатив.
5. Подайте свої докази.
6. Протестуйте.
7. Обміркуйте правові дії.

Підсумок: Слід пам'ятати: гуманна освіта в науках про життя – це прогресивна освіта, в якій мета навчання досягається завдяки використанню гуманних методів; це освіта, в якій тварини захищені від жорстокості, а студенти мають свободу совісті; це освіта, що підтримує холістичний (цілісний) підхід до життя і повагу до життя.

Кого цікавлять поради «Inter-NICHE» студентству, прочитайте статтю: Ларіонова-Нечерда, О. Inter-NICHE за гуманітарну освіту [Текст] / О. Ларіонова-Нечерда // Наук. світ. – 2006. – № 2. – С. 6–7.

Відгук нашого науковця на доктора медичних наук, професора Георгія Ларіонова на «Inter-NICHE»

Лабораторні тварини цілком залежать від людини й утримуються в особливих умовах – без сонячного світла, окремо одна від одної, без нормальної вентиляції повітря. Всі ті чинники самі по собі є стресами. До того ж стрес спричиняє власне експеримент. Це призводить до зниження імунітету, виснаження

наднирок, порушення синтезу гормонів. Тварини переходять у фазу агресії або депресії.

Є відповідні регламенти, дотримання яких мало б зробити експерименти над тваринами максимально гуманними. Практика, на жаль, суттєво відрізняється від офіційних вимог.

У медичних і біологічних науках тварин використовують у процесі навчання, для діагностики, розроблення методів лікування різних хвороб, для виробництва біологічних і фармакологічних препаратів, для вивчення токсичності різних речовин. Значну кількість їх убивають, завдаючи їм болю і мук, у них видаляють органи і тканини, відрізають голову, кінцівки. Особливо болісні для тварин тривалі досліди, отруєння, хронічні інфекції, стимуляція датчиками різних центрів мозку, штучні судоми, травми. Тих, що залишилися живими, і контрольних тварин знищують: згідно з канонами двічі одну і ту ж тварину використовувати в дослідах не можна. Процеси ліквідації тварин ніким спеціально не контролюються, і вони болісні для тварин. Трупі підлягають кремації. У полум'я іноді кидають і живих, але малорухомих особин.

Реальна картина зазначених подій широким верствам населення невідома. Вона ще трагічніша, ніж процес промислового забою худоби і птахів. Щорічно на планеті болісно гинуть багато мільйонів лабораторних тварин. У ролі катів виступають студенти, лаборанти, лікарі, біологи, гістологи, генетики, біохіміки, фармакологи, вірусологи, ветеринари, токсикологи – кандидати і доктори наук, просто освічені люди.

Муки та страждання тварин не несуть самі по собі ніяких наукових результатів, вони не відповідають моральності. Багато відомих лікарів, ветеринарів, учителів, учених спокійно винищують лабораторних тварин і не відчують при цьому ні жалю до них, ні мук сумління.

У навчальному процесі при демонстрації болісних для тварин дослідів беруть участь «глядачі» – студенти. А іноді і самі повинні виконувати ці жахливі експерименти. Психологічний вплив цих навчальних «страт» завжди негативний, він формує слід у пам'яті і поведінці.

Отже, застосування людиною для своїх цілей лабораторних тварин становить біоетичні, гуманітарні та психологічні проблеми. У свідомості молоді складається уявлення: так можна робити, так треба робити, це правильно, а так теж може.

В Україні чинні численні документи, що регулюють утримання лабораторних тварин і роботу з ними. Ці документи багато в чому суперечливі, мають відомчий характер. Вони не відомі багатьом людям, які використовують лабораторних тварин. Контролю за виконанням вимог, викладених у цих документах, немає. Тому жорстокість стосовно тварин поширюється, і винних у ній ніхто не карає.

Має здійснюватися багаторівнева, грамотна, компетентна робота із захисту лабораторних тварин і захисту моральності людини.

То ж виникає багато питань щодо експериментів над тваринами.

Чи потрібні лабораторні тварини? *Сьогодні – так. Але не в ролі замордованих жертв. Треба дотримуватися принципів 3R, сформованих Расселом і Берчем: reduction – максимально можливе зменшення; refinement – поліпшення методик; replacement – усунення, якщо є альтернатива.*

1. Чи варто випускати на волю лабораторних тварин? *Випустити тварин на волю – це означає одразу приректи більшість із них на загибель... Це те, чого не можна робити. Лабораторні тварини – тварини із заданими властивостями.*

2. Які лабораторні тварини найчастіше використовуються в експерименті? *Пацюки, миші, морські свинки, кролики, кішки, собаки, мавпи, змії, черепахи, телята, курчата, свині, голуби – рідко, коні – дуже рідко, папуги – край рідко, дощові хробаки, живі курячі ембріони. Комах утримують в особливих умовах в інсектаріях. Використовують спеціальні правила безпеки для блокування їх «виходу на волю». Роботи з комахами жорстко регламентуються у всіх країнах світу: вони можуть бути не менш небезпечними, ніж ядерна бомба. Найчастіше використовують воші, блохи, таргани, москїти,*

різні кліщі, плодові мушки. Усі способи знищення комах у лабораторних умовах викликають їхню негайну смерть.

3. В яких закладах тварин можуть піддавати болісним експериментам? */навчальні заклади, віварії, дослідницькі лабораторії, медичні та ветеринарні лабораторії, центри токсикології/.*

4. Чи зросте кількість лабораторних тварин у майбутньому? *Нині інтенсивно розробляються точні методи дослідження без лабораторних тварин. У майбутньому лабораторні тварини просто зникнуть.*

5. Чим замінюють лабораторних тварин? */курачі ембріони у вірусології, мікробіології, токсикології, фармакології, онкології, ветеринарній медицині, екології, діагностиці хвороб; клітинні культури запропонував лауреат нобелівської премії Ендрю у 1949 році, біоетичний аспект у цьому способі дослідження пов'язаний з тим, що на використання клітин людини, потрібна її згода; волонтери-люди, робота з людьми чітко регламентується, гарантує захист життя і здоров'я волонтера, волонтерами часто виступають самі вчені/.*

6. Яких лабораторних тварин використовують в діагностиці хвороб людини? */вкрай рідко діагностика туберкульозу на морських свинках, ботулізму, правця, токсоплазмозу – на мишах/.*

7. Чим обумовлений певний прогрес щодо експериментів над тваринами? *Певний прогрес обумовлений, на жаль, не етичними, не моральними, не релігійними, не гуманними, не освітніми причинами, а необхідністю мати точніші методи досліджень, зменшувати гігантські фінансові витрати на тварин, необхідністю зменшити ступінь небезпеки поширення інфекції через тварин.*

Проблема застосування лабораторних тварин в Україні практично не обговорюється, їй не надається належне значення. Педагоги альтернативними гуманними навчальними методиками не цікавляться.

Що робити? 1. Скласти перелік усіх організацій і структур, що займаються проблемою гуманного ставлення до тварин.

2. Створити перелік чинних в українському законодавстві указів, розпоряджень, інструкцій щодо захисту тварин.

3. Скласти перелік усіх навчальних закладів, де використовуються при навчанні лабораторні тварини.

4. Створити контроль за реалізацією заходів із захисту тварин на території всієї України.

Ларіонов, Г. Життя і смерть лабораторних тварин [Текст] / Г. Ларіонов // Наук. світ. – 2006. – № 10. – С. 18–21.

Термін «благополуччя тварин» є дослівним перекладом з англійської *animal welfare*. Благополуччя тварин – це розділ, що відноситься і до розділу біології (етології) і до моральної проблематики.

Біоетика – нова наукова дисципліна, що об'єднує біологічні знання і людські цінності. На формування цієї галузі знань як самостійної науки пішло більше 400 років.

Взаємовідносини людини і тварин склалися протягом тисячоліть і завжди враховувалися тільки інтереси людини. Практично ніколи не враховувалося те, що коли тварина страждає, то з низьким рівнем благополуччя вона не може в повному об'ємі реалізувати свій генетичний, продуктивний, біологічний, спортивний, декоративний і будь-який інший потенціал. Наслідки неблагополучного утримання тварин ще повністю не вивчені, але навіть ті результати, що є у розпорядженні науки, змушують серйозно задуматися над цією проблемою.

На питання, в якій мірі поняття благополуччя тварин співвідноситься з правом людини експлуатувати і вбивати тварину, відповідає наука біоетика: в тій мірі, при котрій тварина утримується в звичних для неї комфортних умовах і помирає миттєво, без болі.

Продукти отримані від благополучних тварин популярні, реалізуються за більш високими цінами. Ось чому благополуччя

тварин є категорією економічною і морально-етичною одночасно. Цією проблемою займаються спеціалізовані підрозділи наукових інститутів і вищих навчальних закладів.

Біоетика займається не тільки питаннями благополуччя тварин. З'явилися нові течії – екоцентризм, «глибинна екологія». Часто представники цих течій використовують факти боротьби за права тварин у політичних і економічних цілях.

Дунаева, Н. В. Новый информационный ресурс из раздела биоэтики – БД «Благополучие животных» [Текст] / Н. В. Дунаева // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 3. – С. 40–42.

Тема 4. Судові процеси над тваринами.

Суди над тваринами нам, сучасникам, здаються якимось релігійним мракобіссям, щось подібне до судів над відьмами. І не дивно, що відьма спалювалася разом зі своєю кішкою. Нам здається, що суди над тваринами пов'язані з Середньовіччям. Але це далеко не так. Чому?..

По-перше, більшість тварин було засуджено не за зв'язок із «ворогом роду людського», а за суто кримінальними статтями. І, що дивно, кішки були не самими переслідуваними із чотириногих.

По-друге, подібні суди свідчать про те, що наші предки більш високо оцінювали «братів наших менших». Вони вважали, що тварини здібні розрізняти добро і зло, а тому повинні юридично відповідати за свої дії.

По-третє, тварин засуджували не тільки в «темному Середньовіччі», але й у часи, значно ближчі до сучасності.

Уявіть собі таку картину. На високому помості за довгим столом, накритим сукном, в різних кріслах з високими спинками, урочисто засідає суд. На своїх місцях судді у своїх традиційних мантиях, обвинувач, адвокат – словом, суд у повному складі, всі 23 людини. На своєму місці й звинувачений під вартою. Але варті не легко утримати звинуваченого, він б'є копитами, силкується підчепити сторожу рогами...

Звинувачений – бик. Судять його за напад на людину. Судять за всіма правилами й суворістю закону і засуджують до смерті через повішення. І сталося це в 1314 році у французькому селі Мозі. І хто ж розпорядився віддати бика під суд? Граф Валуа, котрий проживав біля селища.

А далі починається найцікавіше. Коли бика повісили на селищній площі, староста випадково згадав, що граф Валуа взагалі не мав права втручатися в те, що відбувається на території Мозі. Жителі підтримали свого старосту й опротестували приговор у парламенті свого департаменту, як у суді більш високого рівня. Так от серед членів парламенту розпочалися дебати. Одні виступали на боці графа, підтримували його за те, що він наводить порядки не тільки у себе в маєтку, а й за його межами. Інші були на боці селян і засуджували графа зате, що він вліз не в свою справу. В кінці кінців парламент прийняв соломонове рішення: граф не мав права розпоряджатися на території Мозі, а бика, як злочинця, повісили правильно.

В епоху Середньовіччя суди над тваринами були доволі часті, тому що всі тварі вважалися рівним перед Богом і рівно відповідали за свої справи. Більше всього судових процесів відбулося у Франції, але є відомості по Німеччині, Італії, Швейцарії. Всього до нас дійшло 93 повних офіційних справ із записами і протоколами. Майже нічого не відомо про суди над тваринами в Англії. Але якщо уважно прочитати Шекспіра, то й там страчували тварин-злочинців. Так, в «Венеціанському купцеві» читаємо:

*Твой гнусный дух жил в волке,
Повешенном за то, что грыз людей;
Свирепый дух, освободясь из петли,
В тебя вселился...*

Над тваринами проводилося слідство, їх допитували і катували, їх звинувачував прокурор і захищав адвокат. У випадках громадянської відповідальності, тваринам пред'являлися позови і відправлялися повідомлення. Під час судового процесу тварина проводила дні в тюрмі для людей і під

наглядом того ж наглядача, котрий за нагляд і годування тварини отримував таку ж платню, як і за людину. Виконання вироку завжди доручалося професійним катом, рахунки котрих також знайдені в архівах. В архівах французького міста Мелен до сьогодні зберігається звіт витрат у зв'язку зі стратою свині, засудженої в 1403 році.

«Годування свині в тюрмі: 6 паризьких грошей. Далі, кату, котрий приїхав із Парижу для приведення вироку, на основі постанови мера: 54 паризьких гроша.

Далі, плата за повозку, котрою свиня була доставлена до ешафоту: 6 паризьких грошей. Далі, платня за вірьовку, на котрій була повішена свиня: 2 паризьких гроша і 8 денаріїв

Далі, за рукавички: 2 паризьких денарія».

То ж виходить кат, виконуючи вирок, одягав ще й рукавички.

Перший в історії вирок був винесений французами у XIII ст. 1266 року. Вирок винесли свині, котра з'їла своїх поросят. Тварину підвісили за задні ноги на звичайній шибениці, а її вереск внесли в протокол, як визнання своєї вини.

У XIV ст. на пасовищі французького села Жюссі сказалися три свині й загризли сина свинопаса до смерті. Піднявся переполох, свині бігали по селищу, мов скажені, потім зламали загорожу сусіднього свинаря й змішалися з його стадом. Жителі селища загнали свиней до одного з сараїв і почали думати, як вчинити зі свиньми.

У цих краях верховну владу представляв герцог Бургундський, людина крутої вдачі. Селяни вирішили, якщо сповістити його, то він може наказати знищити всіх тварин, як посібників свиней-канібалок. У ті часи торгувати і використовувати в їжу м'ясо страчених тварин заборонялося. Щоб не втратити селищне стадо свиней, жителі тихцем вирішили написати лист королю. Доставити лист забажав свинопас, батько загиблого хлопчика. Він добре справився зі своїм завданням і привіз королівський указ, згідно якого приговорювалися до смерті тільки три головні винуватиці, а інші

свині були помилувані і відпущені на свободу. Свинопасу у якості компенсації за смерть дитини віддали одну свиноматку.

Свиням взагалі не везло.

У 80-х роках XIV ст. суд виніс вирок з подвійним покаранням свині, що з'їла дитину, – за те, що вона поранила дитину, їй відрубали ногу і голову, а за те, що з'їла дитину, її стратили в людському одязі на міській площі в Парижі. Взагалі, свиней дуже часто засуджували за напад на людей. Судили, навіть, свиню за те, що з'їла церковні документи. Вирок однаковий – смерть. До місця страти кат доставив свиню на волокуші через все місто при великій кількості людей. При чому всі господарі свиней повинні були вивести їх на вулицю, щоб вони побачили, що їх може чекати, якщо вони зазіхнуть на церковну документацію.

В середині XV ст. прокурор французького містечка Савіньї звинуватив місцевого жителя в тім, що його свиноматка разом з поросятами з'їла п'ятирічного Жана Мартієна. Суддя прирік свиню до повішення через задні ноги на шибениці. Щодо молочних поросят, то їх вина не була доведена, хоча їх «мордочки були вимазані кров'ю». Поросят вирішили передати хазяїну при умові, що він заплатить 100 грошей в рахунок оплати судових витрат. Хазяїн відмовився. Суддя оголосив поросят нічийними і одного віддав батьку мертвого хлопчика, двох передав прокурору, останніх забрав собі в рахунок погашення судових витрат. У другій половині XV ст. ще двох паризьких свиней закопали живцем за різні злочини.

Постраждали від судових переслідувань у Франції й коні. У XV ст. за рішенням суду був дубиною вбитий кінь, звинувачений у лінощах і непокорі. Останній смертний вирок племені коней був винесений в 90-х роках XVI ст. кобилі, що вбила копитами свого хазяїна.

А в XIV ст. в Швейцарії був винесений смертний вирок півню, котрий зніс яйце. Бідолашного звинуватили у зв'язках з дияволом. В ті часи вважалось, що тільки з яйця, знесеного чорним півнем, може народитися василіск – страшний птах-змія, що вбиває поглядом.

При здійсненні менш важких злочинів, тварина могла unikнути смертної кари. Відомий випадок, що стався в Сардинії наприкінці IV ст. Осли зайшли на чуже поле. За законом ослу, який зайшов на чуже поле, слід відрубати одне вухо, у випадку повторення, й друге. Це, мабуть, єдиний випадок в історії, коли когось хотіли зганьбити, лишивши його відомого ганебного символу – ослиного вуха.

Порівняно легко відкараскалася й собака, що в одному з австрійських містечок покусала чиновника. Хазяїн довів свою невинуватість, і його виправдали. А собаку засудили на 1 рік і 1 день ув'язнення. Цей термін вона повинна була відбутися у клітці з назвою «нарренкеттерляйн», розташованій на базарній площі. Зазвичай в таку клітку садили особливо небезпечних злочинців, щоб натовп міг вволю назловтішатися над осудженими.

Виділилася і Росія, де в XVII ст. відбувся суд над бараном, який кидався на перехожих і гонився за дітьми. Барана-забіяку приговорили до висилки до Сибіру. Подальша доля бідолахи невідома.

А оскільки всі земні тварі однакові перед Богом, то тварини мали право і на захист. Відомо, що у другій половині XVI ст. відомий французький адвокат Б. Шассоне виграв справу по звинуваченню в споконвічному шкідництві щурів і мишей. Підсудні на суд не з'явилися, але адвокату вдалося довести, що підсудні живуть відокремлено в глибоких норах й знати про виклик у суд не могли. І, взагалі, судити цей «народ» огульно не можна, треба встановити вину кожної особи окремо. В кінці-кінців, справу прийшлося призупинити із-за неможливості її продовження.

В інших процесах щурів і мишей все таки осуджували, частіше всього до виселення. Але при цьому суд обов'язково видавав їм охоронну грамоту, щоб по дорозі їх не з'їли кішки.

Так на початку XVI ст. в одному із швейцарських селищ (Глурнс) розпочався судовий процес проти польових мишей, із-за яких у жителів селища майже не залишилося сіна. На основі закону для мишей був призначений адвокат. У своїй промові він стверджував, що миші приносять і користь, знищуючи личинки

шкідливих комах, і просив суд виділити для мишей іншу територію. Наприкінці промови адвокат достатньо серйозно попросив поважний суд у випадку, *«якщо хто-небудь з його підозрюваних очікує потомство, дати їм достатньо часу, щоб вони могли народити й взяти своїх дитинчат з собою»*.

Заключне засідання судового процесу відбулося майже через два роки. Вирок звучав так: *«Вислухавши обвинувачення і захист, а також свідків, суд виносить, що названі польовими мишами шкідливі тварини зобов'язані впродовж 14 (чотирнадцяти) діб покинути орані землі й луки селища і переселитися в інше місце. Їх повернення в ті краї заборонене навічно. Якщо ж хтось із тварин очікує потомство, або знаходиться в такому юному віці, що не в змозі перенести переїзд, вони отримують додатково 14 (чотирнадцять) діб, впродовж котрих зобов'язані при першій же можливості здійснити переселення.»*

Правда, суд категорично відхилив прохання адвоката про виділення нової території для проживання мишей. Вони просто висилалися з краю: хай йдуть куди хочуть. Убрались миші чи zostалися, начхавши на поважний суд невідомо.

Особливо гуманними середньовічні суди були над комахами. В XVI ст. в Швейцарії два роки продовжувався суд над хрущами, шкідниками садів і городів. Завдячуючи красномовству захисника, жуки були обвинувачені тільки до переселення. Спеціальна комісія довго вибирала ланку для переселення жуків і заборонила жителям навіть ходити через неї, щоб не турбувати комах. Але почалася війна, по землі жуків пройшли війська, адвокат терміново опротестував рішення суду, і жуків залишили в спокої.

Але в усіх подібних випадках обвинувачені чомусь не поспішали переселятися. На початку XVIII ст. у Бразилії монахи подали позов на термітів, котрі розтягли муку і пошкодили стовпи в погребях монастиря. Суд приговорив термітів до переселення, але ті не послушалися. Тоді монахи відступили, мотивуючи так: терміти, як і все живе, служать Господу, й така на це Божя воля.

Та не всі служителі церкви терпіли такий непослух: єпископ Лозанський відлучив від Церкви гусінь і польових мишей за непокору судовому рішенню, а через рік наклав таку ж кару на мух, що залітали до церкви.

У середині XVI ст. в іспанському місті Гімарані виключно суворий вирок був винесений молі. Підсудна звинувачувалась у порчі цінного гобелену, коштом в 10 тисяч мараведі. Після кропіткого розслідування злісна комаха була визнана винуватою і засуджена до відсічення голови. Одночасно суддя оголосив, що все плем'я молі виганяється із королівства.

Всі ці історії можна було б вважати історичними курйозами, якби практика сучасного судочинства не переконала нас в протилежному. Ми не так уже й далеко відійшли від своїх предків у цьому питанні.

Сенсаційний процес відбувся в Англії у 1925 році. Судили просту кішку. Містер Бокль, член національної спілки по розведенню курей, із містечка Лідсе виявив зникнення голубів і курей у себе на подвір'ї. Невдовзі він виявив, що злочинець – кішка сусіда Холмса. На скаргу Букля сусід повісив злощасну тварину, але відмовився сплатити за нанесену кішкою шкоду.

Справа спочатку слухалася у міському суді Лідса, потім в суді графства Йорк, дійшла до Верховного суду Великобританії, котрий присвятив спеціальне засідання питанню про громадянську і карну відповідальність кішок. І тут з'ясувалося, що в усьому британському законодавстві немає статей, які трактують поняття свободи для кішок.

Адвокат Бокля опротестував рішення міського суду і суду графства, які визнали право за кішками на бродячий спосіб життя, відповідний їхнім природним схильностям. Виступаючи перед Верховним судом, він зробив ставку на те, що, якщо кішкам надати повну свободу, то вони стануть зловживати наданими їм правами. А там, дивись, і люди захочуть отримати кошачі права. І Верховний суд відмінив рішення перших двох інстанцій.

Уявіть собі: два десятки років тому в німецькому місті Беблінгені став перед судом кіт, правда, в якості свідка. Звинуваченою була його господиня, в сумці якої при виході з магазину виявили три пакети їжі для кішок. Суду звинувачена заявила, що вона зовсім не збиралась виносити їжу з магазину. Навпаки, вона купила її вчора, а сьогодні принесла, щоб повернути назад «віскас», який прийшовся кішці не до смаку.

Суддя наказав доставити kota в судове засідання й запропонувати йому корм у площці. Кіт підійшов, понюхав корм, гидливо фиркнув і відійшов від їжі. Суддя виніс виправдувальний вирок. А швейцарський журнал «Дас тір», навіть, прокоментував цей випадок так: *«Навряд чи можна вважати свідчення kota безсуперечним. Як відомо, кішки не люблять їсти в незнайомому місці»*.

Десять років тому була засуджена до вищої міри покарання собака в Малайзії за те, що покусала жінку. Незвичне в цій справі те, що судова справа була впроваджена не проти хазяїна собаки, а проти самої тварини. Адвокат собаки вважав, що вирок несправедливий, тому що кусатися – природний стан тварини, і що собаки ніколи без причини не кусаються. Але, що спровокувало напад тварини на жінку, не вдалося взнати, так як вона померла від ран.

До речі, зовсім недавно в Берліні відкрили тюрму для тварин. Правда, її називають реабілітаційним центром для тварин. Там буйних і непокірних тварин перевиховують, а невинуватих усипляють. Від звичайного собачого притулку цей заклад відрізняється тим, що в нього потрапляють не бездомні і загублені собаки, а собаки домашні й службові, і потрапляють вони за ґрати за приговором суду. Дресировальники цього закладу стверджують, що від шкідливих звичок можна відучити більшість тварин і за короткий термін, так що усипляють тварин дуже рідко.

І, на останок, всього два роки назад шеф поліції колумбійського міста Гірон заарештував корову за порушення правил дорожнього руху й відправив її до тюрми. Корові просто не пощастило. Вона виявилася в непотрібний час в непотрібному

місці. Як стверджують очевидці, корова спокійненько йшла обочиною дороги й щипала траву, а на неї налетіла жінка на мотоциклі. Мотоциклістка отримала легкі травми, але влада вирішила, що тварина «являє серйозну загрозу дорожньому руху». У місцевому відділку поліції пояснюють інцидент так: «якби на місці корови була людина, вона б відправилася за решітку. Так чому ж повинна залишитися непокараною корова?»

Вислуховуючи подібні аргументи стражів порядку в часи сьогодення, чи можемо ми суворо засуджувати інквізиторів і суддів Середньовіччя.

Филонов, М. Животные под судом [Текст] / М. Филонов // Свет. Природа и человек. – 2009. – № 3. – С. 76–78.

Тема 5. Тематична година **«Чорнобиль – біль наш довічний...»**

Вступ. „Чорнобиль – біль наш довічний...” під такою назвою пройде година вшанування пам’яті жертв Чорнобильської катастрофи.

26 квітня 1986 року 1-ша година 23 хвилин 58 сек. - це дата техногенної катастрофи в історії людства. На землі майже 200 держав, але є одна єдина унікальна - наша Україна, бо саме в ній й сталася ця трагедія тисячоліття!

Чорнобилью много! Подивіться, люди!

Но Бог святой знає, що то за рік буде...

Де була калина, там нап’ята буда...

Наверху могили чорнобилью груда...

І димить Чорнобиль, заким (потім) запалає...

І „Вічну пам’ять” Божий птах співає...

Це уривок із вірша „Могила” Степана Руданського. Ці рядки український поет Степан Руданський написав за 129 років до вікопомної Чорнобильської катастрофи. Зараз цей трагічний вірш без відчуття моторошного холодку на душі – не прочитаєш... В ньому поет спромігся на таку пророчу візію, що і Нострадамусу не снилася.

І нині, у 22-гу річницю катастрофи на Чорнобильській АЕС, населення не знає кінцевої правди про цю трагедію.

Ведучий 1. Так що ж відбувалося в трагічному 86-му на Чорнобильській АЕС?

Про ті страшні події Григорій Медведєв написав документальну повість „Чернобыльская тетрадь”.

Ведучий 2. За цієї книгою студентка ІІ групи фізико-математичного факультету Бик Катерина допоможе нам відтворити хронологію тих страшних подій ...

Ведучий 1. Після вибуху почався пожеж. Як розгорталася подія далі, відтворено у книзі Андрія Іллєша і Андрія Пральнікова „Репортаж із Чорнобиля”. *Читає студентка ІІ групи фізико-математичного факультету Чепурухуна Ірина*

Ведучий 2. Про те, що ж відбувалося на четвертому блоці після вибуху реактора *продовжить студентка ІІ групи фізико-математичного факультету Кремчанін Юля... (Спогади Віктора Смагіна)*

Ведучий 1. Колективна доза опромінення лише в момент ліквідації аварії становила 200 млн. людино-бер. „Віддалені” наслідки вже даються взнаки: збільшення кількості випадків народження мертвих, недоношених і хворих дітей; у 2,5-3 рази зросли ускладнення вагітності; мутації почастішали з 4 до 10%; загрозово наростає кількість онкологічних захворювань .

Ведучий 2. Які ж було прийнято термінові заходи відразу після аварії, що б зменшити кількість постраждалих від чорнобильської катастрофи?

Про це ми дізнаємося із свідоцтв Людмили Харитонової, жительки міста Прип'ять.

Читає провідний методист бібліотеки Макарова Ганна Григорівна.

Спогади Людмили Харитонової за книгою Григорія Медведєва «Чернобыльская тет радь» читає студентка ІІ групи фізико-математичного факультету Лаишук Тетяна...

Ведучий 1. Скільки ж їх, що понабирали зловісних рентгенів, відійшло за пруг білого світу...

Понад 11 тисяч мимовільних учасників тих подій стали інвалідами, причому вік більшості був 20-45 років.

Ведучий 2. Яким Чорнобиль бачив світ?

І про це є книга Олександра Коваленка і Юрія Рисованого „Чернобыль – каким его видел мир” (1989)

Озвучимо вражаючі факти...

Уривок „Москва, больница № 6” із книги «Чернобыль – каким его видел ми» читає студентка 11 групи фізико-математичного-факультету Довгополова Олена ...

Уривок „Митинское кладбище» із книги „Чернобыльская тетрадь» читає студентка 11 групи фізико-математичного факультету Костюк Алла ...

Ведучий 1. Воістину 20 років тому „заснув третій Янгол, - і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато людей повмирали з води, бо згіркла вона...”

Чорнобильський вітер по душах мете.

Чорнобильський пил на виски опадає

Годинник життя безупинно іде

Лиш пам'ять, лиш пам'ять усе пам'ятає.

Ведучий 2. Нині вже відома сумна статистика. Підступна смерть „радіація” після аварії знищила вже більше 500 тисяч людей в Україні. Щороку біля 50 тисяч „чорнобильців” відходять у інший світ

І в 20-ту річницю тяжкого горя України згадаймо усіх, чий подвиг вже викарбувався в гранітних і меморіальних стелах, в незнаній в історії архітектурній споруді – саркофазі, у побудованому місті Славутич... Вшануємо їх пам'ять хвилиною мовчання...

Хвилина мовчання. Художня частина.

Микола Сингаївський. На Чорнобильських подвір'ях. – читає Бокач Володимир, 12 група

Сергій Йовенко. Йдуть колони, колони, колони... – читає Герелука Володимир, 12 група

Микола Луків. Біль і пам'ять. – читає Котляр Андрій, 12 група

Борис Олійник. Хто вона? Зона? Епоха? Смерть? (Чорнобильська мадонна). – читає Коломієць Наталія, 12 група

Ведучий 1. Після аварії офіційна влада заборонила оприлюднювати будь-яку інформацію про її наслідки, в тому числі медичні. Всі медичні картки, які були заведені на працівників АЕС в 1986 році, були знищені в 1989-му. Було засекречено відомості про рівні радіаційного забруднення окремих населених пунктів.

Ведучий 2. Як же розверталися події з часу Чорнобильської катастрофи? Вслухайтесь в хронологію... Читають студенти 12 групи фізико-математичного факультету Лазаренко Ірина і Сащенко Таня...

Ведучий 1. На думку фахівців, сумарний матеріальний збиток, завданий Чорнобильською катастрофою становить 258 млрд. доларів.

Але це далеко не все. Практично не проаналізований стан здоров'я значної частини населення та кількість життів, утрачених саме через Чорнобиль. За даними ООН, майже 7 млн. осіб опинилися на небезпечно забруднених територіях, серед них 3 млн дітей. І, звісно, громадськість занепокоєна чорнобильськими проблемами.

Ведучий 2. У залі присутні Голова Фонду допомоги інвалідам Чорнобильцям **Сонник Євген Гаврилович**. Ми будемо дуже вдячні нашому гостю за надання інформації про вирішення чорнобильських проблем на сьогодні.

Ведучий 1. Наша розмова наближається до завершення. *То що ж робиться в Україні, аби новий „Чорнобиль” не повторився?*

По-перше – на всіх діючих атомних станціях було проведено роботи щодо модернізації систем безпеки і захисту.

По-друге – Міністерство з Надзвичайних ситуацій України забезпечує увесь комплекс робіт з ліквідації аварії безпосередньо в Зоні відчуження.

По-третє – створено єдину систему запобігання та реагування на надзвичайні ситуації, у якій особлива увага приділяється об'єктам атомної енергетики.

Ведучий 2. Відмовитися від атомної енергетики Україна не може. То ж основним є будівництво справді безпечних реакторів.

Перспективним є інтенсивний розвиток робіт у галузі енергозбереження, яка може дати 30-40 % економії від величини електроенергії, що споживається нині.

Підсумок. Тож і донині залишаються актуальними питання:

1. Чи поменшало з часом проблем, пов'язаних із чорнобильським лихом?
2. Які наслідки ураження людини радіонуклідами?
3. Чи існує «поріг» негативної дії випромінювань на живу клітину?
4. Що необхідно зробити владі, щоб люди не боялися, купуючи продукти і речі?
5. Дуже хвилююча проблема – доля відчуженої зони. Адже це величезна територія. Чи повернеться вона знову до життя? Що робиться для цього?
6. Чи живуть нині люди у зоні відчуження? Живуть. Що їх примушує там жити, ризикуючи найдорожчим – своїм життям?
7. В об'єкті „Укриття” вже ставалися потужні нейтронні спалахи. Що робиться для того, щоб перетворити об'єкт „Укриття” в екологічно безпечну систему?

28 січня 1998 року у газеті „Ваше здоров'я” було опубліковане Звернення жертв чорнобильського катаклізму до землян. Завдячуючи цьому, з 26 квітня 1998 року започаткувалася Міжнародна акція „Спасенна планета”.

Звернення жертв чорнобильського катаклізму до кожної людини планети зачитає Скірта Ірина, студентка 12 групи фізико-математичного факультету.

Хоч би ким Ви були – безпритульним жебраком чи можновладцем, праведником чи останнім грішником, видатним

ученим чи домогосподаркою – почуйте наш голос із прадавнього Києва, з епіцентру чорнобильської трагедії – останнього попередження Людству. Ви ж бо не можете не бачити, не відчувати, що всі ми, люди Землі, хибними вчинками, порочними ідеями, злими думками та нелюдськими діями привели планету до останньої межі. І ніхто не порятує нас від неминучої загибелі, якщо самі не захочемо допомогти собі та всьому живому на Землі. Адже землетруси і повені, екологічні катаклізми, війни та хвороби – наслідок нашої жорстокості та бездуховності. Хіба Ви, любий друже, можете не подбати в такий час про долю нашого спільного дому, тобто про власне майбутнє і майбутнє своїх дітей та онуків?!

Політики не здатні на це через недолугі протиріччя, що роз'єднують їх. Тільки ми, всі разом, спроможні зробити перший крок до Спасіння, розкавшись у власних гріхах та байдужості до Святих Заповідей. Згадайте, як бодай раз у житті Вам чудодійно допомогла сердечна молитва чи невимовне сильне бажання! Тож уявіть, яка то буде можуть, коли ми всі кілька мільярдів – у кожному куточку планети, в одну і ту ж мить підведемо очі до неба та підтвердимо Господу, Вищому Розуму всесвіту, наше спільне прагнення Добра й Любові.. Цей потужний енергетичний струмінь якщо не очистить ноосферу Землі від злоби, агресії, відчаю і зневаги, то зупинить її руйнацію, а скорботний день 26 квітня стане ще й Днем Надії на спасіння Людства. Для цього від Вас, любий друже, потрібно так небагато – 26 квітня щороку з 20.00 до 20.10 за київським часом – з корективом на місцевий! – відкинути всі свої турботи, найприкріші образи та біди і:

а) якщо Ви віруєте у Ласку Божу, то зверніться з найщирішою молитвою до Господа (своєю мовою, за своїми традиціями) про очищення і спасіння власної душі та очищення й спасіння планети і людства;

б) якщо Ви не віруєте, то присвятіть ці кілька хвилин добрим, світлим думкам, щиро побажайте собі любити й допомагати ближнім – бодай одній живій душі.

Господь почує нас!

Просимо всі гуманітарні, культурні та конфесійні громади України сприяти розповсюдженню цього нашого звернення.

Багато вчених вважає, що науковим підґрунтям акції цілком слугують окремі положення з ноосферної концепції видатного українського вченого, академіка В. І. Вернадського. Не випадково серед науковців, які одразу підписалися під зверненням, був і послідовник Вернадського В.І. академік Д.М.Гродзинський.

Акція „Спасенна планета” знайшла багато прихильників у багатьох країнах світу. Географічне поле „Спасенної планети” весь час розширюється. Акція стане повноцінною, лиш коли охопить більшу частину людства.

Див. додаток 2

Література:

Асланова, Л. Дія іонізуючої радіації на організм людини [Текст] / Л. Асланова // Біологія і хімія в шк. – 2001. - № 5. – С. 32–35.

Барановська, Н. П. Об’єкт „Укриття”: наукові дослідження [Текст] / Н. П. Барановська // Укр. іст. журн. – 2001. - № 3. - С. 91–103.

Барановська, Н. Гробниця для збуреного атома [Текст] : [об’єкт «Укриття» на ЧАЕС] / Н. Барановська, М. Прилуцький // Надзвичайна ситуація. – 2001. - № 10. – С. 24–26; № 11. – С. 8–11.

Білявський, Г. О. Основи екології [Текст] : підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – К. : Либідь, 2004. – 408 с.

Васюта, С. І. Чорнобильська катастрофа в контексті соціоекологічних проблем [Текст] / С. І. Васюта // Укр. іст. журн. – 2001. - № 4. – С. 75–111.

Гаман, В. Чорнобиль: Білий птах з чорною ознакою [Текст] / В. Гаман // Надзвичайна ситуація. – 2001. - № 4. – С. 4–9.

Гродзинський, Д. М. Чорнобиль сотні років завдаватиме нам несподіваних жертв [Текст] / Д. М. Гродзинський // Наук. світ. – 2001. - № 4. – С. 4–5

Дмитренко, В. Життя після Чорнобиля [Текст] / В. Дмитренко // Віче. – 2003. - № 1. – С. 28.

Зінченко, Л. Медико-демографічні наслідки Чорнобильської катастрофи [Текст] / Л. Зінченко, Л. Чепелевська // Ойкумена. – 1993. - № 2. – С. 80–84

Иллеш, А. В. Репортаж из Чернобыля [Текст] : записки очевидцев, комментарии, размышления / А. В. Иллеш, А. Е. Пральников. – М. : Мысль, 1987. – 157 с.

Коваленко, А. П. Чернобыль – каким его увидел мир [Текст] / А. П. Коваленко, Ю. В. Рисованный. – К. : Молодь, 1989. – 176 с.

Медведев, Г. У. Чернобыльская тетрадь [Текст] : докум. повесть / Г. У. Медведев. – К. : Дніпро, 1990. – 165 с.

Мірошніченко, М. Чорнобильська свіча [Текст] / М. Мірошніченко // Надзвичайна ситуація. – 2002. - № 5. – С. 4–8.

Рой, Ю. Безпечний конфайнамент над об'єктом „Укриття” і небезпечно зволікання навколо його спорудження [Текст] : інтерв'ю з В. Щербиною / Ю. Рой // Надзвичайна ситуація. – 2002. - № 3. – С. 4–7.

Рудик, М. Вибух серця, або Чого в той морок понесло... [Текст] / М. Рудик // Історія в шк. - № 3–4. – С. 9–12.

Сирота, Л. Спасенна планета [Текст] / Л. Сирота // Наук. світ. – 2001. - № 4. – С. 26–28.

Тема 6. Любов – найбільша на землі краса!

Вступ.

Всё начинается с любви.

Твердят: „Вначале было слово...”

А я провозглашаю снова:

Всё начинается с любви.

Все начинается с любви.

С любви! Я это точно знаю

Все, даже ненависть –

Родная и вечная

Сестра любви.

Все начинается с любви:

Мечта и страх.

Вино и порох,

Трагедия, тоска и подвиг.

Все начинается с любви...

Весна шепнет тебе: „Живи...”

и ты от шёпота качнешься.

И выпрямишься И начнешься .

Все начинается с любви. Роберт Рождественский

Любов - настільки фундаментальне почуття, що, безумовно, займає одне із перших місць у житті людини. Феномен любові бентежить людство протягом століть. Про любов написано багато. Це трактати і поеми, романи і пісні.

Існують різні типи любові: любов до Батьківщини і рідного дому, романтична любов, прихильність до друзів, любов до тварин, любов до цінностей і ідеалів, любов до Бога. Але всі вони мають загальні ознаки, а саме, уподобання, вірність, відданість, бажання захищати, піклуватися.

Любов буває різна:

до матері – це рання.

Любов є до Вітчизни.

І милого до милої – кохання.

*Любов – це ніжне почуття,
тому любові плід.*

*Продовжує життя,
продовжує наш рід.
Любов це сльози, сміх,
це двох сердець злиття в єдине.*

І як взіреть для всіх,

Любов – це вірність лебедина. Микола Фурс.

(Протягом зустрічі буде проводитись вікторина. За дві і більше правильні відповіді вручатимуться призи.)

Ведуча. До Вас, майбутніх учителів, питання 1: „З чого починається Учитель?”

На це відповів відомий педагог М.П.Щетинін: „Стверджують: головне – любов до дітей. Ні! Тисячу разів - ні! Учитель починається не з любові до дітей, а з любові до Батьківщини... Коли любов до дітей зростає на підвалинах громадянськості, тоді суть любові до дитини – турбота про майбутнє Батьківщини, ... тільки тоді ми можемо сказати: перед нами педагог”.

Що ми вкладаємо в поняття: любити Батьківщину?

Любити Батьківщину- значить любити, захищати свій народ, виборювати його щастя, відстоювати правду людську, як пише Ліна Костенко.

Ліна Костенко. Наснився мені чудернацький базар...

Ведуча. Людина, що любить свою Батьківщину, не може не цікавитися її історією. Зимового похмурого дня 1885 року галичанин Іван Франко приїхав до Києва. 1885 рік- значна дата в його біографії. Саме в той час до Києва прибула група російських вчених. Галичанин, який перекладав із багатьох мов, без вагання пристав до науковців. Разом вони відвідали Софію, Андріївську церкву, Лавру. Російські гості шанобливо називали Франка Іваном Яковичем. Як ви думаєте, за що? Він написав низку вагомих прозових і поетичних творів. Але жодного з них вони не читали. А за те, що знався на історії й умів розповідати про минуле. Іван Франко не скупився на „гірку сіль” і для сучасників, і для нащадків. Його слова, долинуючи з позаминулої епохи, буває, ріжуть вухо. Бо наче про нинішній день, наче про нас з вами сказано:

*...І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?
Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві – стид,
Але не стид у наймах у чужого?
І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть і ница пустая,
І служба ворогу, що в нас ще й кпить?
(поема «Похорон», епілог)*

Дата написання поеми – 1897 рік, та сказано, наче про нинішній день...

Читання віршів:

Павел Кашаев, херсонець. Есть только две достойные причины.

Ведуча. В народі кажуть: „Любити і берегти рідну природу – значить любити Батьківщину”.

Два тисячоліття тому римський історик Пліній-молодший зазначав: „Багато хто прагнуть пізнати те, що за морями, і нехтують тим, що у них перед очима”. Це до того, що б ми добре знали не тільки про те, що десь у далекій Бразилії росте дерево-людодід, а й про рослинність рідної України. І не тільки знали, а й берегли.

Олександр Рак, студент хіміко-біологічного факультету написав вірш. Виконує автор.

Мов коханої вроду.

Бережімо природу.

Тож природні скарби,

Не дай, Бог, не згуби.

Бо багатства природи

Всі цінують народи.

І хто їх зберігає,

Той себе поважає.

Послухайте поезії, в кожному рядку яких поети вкладають свою любов до рідного краю, до України, яка співзвучна і нашим почуттям.

Віталіна Отрошко (студентка університету). Україні.

Світлана Васюра (студентка університету).

Чернігівська осінь.

Микола Фурс. Калина.

Ведуча. Без верби і калини нема України. Здавна на Україні калина вважалася символом любові, щастя, здоров'я, багатства, краси, символом надії або розлуки, а також зв'язку с потойбічним життям. Дівчата садили калину на могилах коханих. Кетяги калини дарували перед розлукою або оспівчуючись у коханні. Легенда про калину говорить, що коли людей на Землі було ще мало, напали на Поділля дикі кочівники. Раптом вони побачили серед лісу кілька дівчат, що збирали цілющі трави. Схопили їх кошлаті кочівники, тільки одна дівчина добігла додому. Полонянки буцімто згодились показати дорогу до села, а насправді вели ворогів в глиб лісу, у трясовину. Дівчата провалилися в драговину, бо були прив'язані до сідел ворогів... Сонце послало на землю своїх синів, ясні промені, оживити дівчат. Із дівочих кіс стали корені, з яких виростили кущі. Тоді послало Сонце своїх дочок – ясні зорі, а ті розправили гілочки, вирізьбили листочки і зв'язали у віночки-китиці білих квітів. Рідна земля, за яку загинули дівчата, дала їм красу і силу. Йшов дідусь і побачив на болоті не бачені досі гарні кущі. І росла ця білосніжна краса на болоті, там, де брудно, "кально" як тоді говорили. Тож і назвав дідусь ці кущі калиною.

Любїть природу не як символ

Душі своєї,

Любїть природу не для себе,

Любїть природу для неї.

І як пише Ліна Костенко, майте відчуття здорового зв'язку з природою

Мене із малку люблять всі дерева,

І розуміє бузиновий Пан,

Чому верба, від крапель кришталева,

Мені сказала: „Здрастуй!” крізь туман.

Чому ліси чекають мене знову,

На щит піднявши сонце і зорю. Я їх люблю.

Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю.

Музична сторінка

Ведуча. Кажуть, без **мови** немає й народу. Мова – це той інструмент, який єднає націю, народність, народ у єдине ціле. Мовою нашою можна пишатися, бо вона дуже багата і красива. Ще в 1934 році на конкурсі кращих мов світу вона поділила пальму першості з італійською і перською.

Тетяна Дубогрій, школярка. Люби, людино, рідну мову.

Ведуча. Дуже мало знайдеться людей, які б були байдужі до своєї Батьківщини. Мені в руки потрапила стаття про Володимира Набокова. Став ушлюбленим письменником у 50-ті роки. Поезія його знаходилася ,начебто, в тіні його прози („Машенька”, „Приглашение на казнь”, „Дар”). Про нього прийнято говорити як про художника всесвітнього, планетарного, майже байдужого до батьківщини. Але кожен, хто прочитає його вірші, переконається, що Батьківщина завжди жила у його серці.

*Владимир Набоков. К Родине.
Ночь дана, чтоб думать и курить,
И сквозь дым с тобою говорить.
Хорошо... пошаркивает мышь,
Много звезд в окне и много крыш.
Кость в груди нащупываю я:
Родина, вот эта кость – твоя.
Воздух твой, вошедший в грудь мою,
Я тебе стихами отдаю.
Синей ночью рдяная ладонь
Охраняла верный твой огонь,
И тоскуют впадины ступней
По земле пронзительной твоей.
Так все тело – только образ твой.
И душа – как небо над Невой.
Покурю и лягу, и засну,
И твою почувствую весну:
Угол дома, памятный дубок,
Граблями расчесанный песок.*

(Музична сторінка)

2. Яка любов вважається найсильнішою?

Ведуча. Материнська любов – це особливий тип любові. Її особливість у тому, що вона життєво необхідна для дитини. Батьківська любов і батьківська турбота ...Переоцінити їх роль в соціалізації і вихованні дитини неможливо. Батько й мати завжди готові віддати дитині своє тепло, свою ніжність, а згодом і розуміння, підтримку, схвалення. Любов між матір'ю і дитиною, між дитиною і батьком вважається самою сильною.

Станіслав Реп'ях. Матері

Ирина Заломнова. Отец

Ведуча. Любов між братами і сестрами відрізняється від любові між друзями. Сиблінгова любов за силою займає друге місце. Як правило, бурхливі дитячі лайки не можуть знищити її. Навіть, ревнуючи і гніваючись, людина знає, що ця любов завжди з нею. Приємно пишатися друзями, але гордість за досягнення брата чи сестри дарує людині ще більшу радість. Ця любов може протистояти усіляким життєвим негараздам, бо вона заснована на фундаменті кровної родинності і сумісно прожитих років.

Александр Бобров. Три брата

Брат мой посевевший Анатолий,

Помолчим, замедлим-ка шаги...

Вот она. Дорога, а над полем –

Коришуна широкие круги.

Нечего стесняться нам объятий

И при посторонних слез из глаз.

Было ведь, как в сказке, трое братьев.

Трое Александровичей нас.

Русых, да с широким переносьем,

Сероглазых, жилистых ребят.

Мы вдвоем, что хочешь переносим,

А втроем бы – легче во сто крат.

Как бы нам тогда шагалось просто,

Как бы нас любили горячо!

*Росту мы – по метру девяносто,
Каждому – подруга по плечо.
К красоте невесток не ревнуй,
Шли бы так, что любо посмотреть.
...Если б не война. Самый старший –
Что там! – лучший самый
Где-то здесь, наверное, лежит.
Не сложилась сказка.*

Над лесами Коришун исчезающий кружит.

Ведуча. Коханння – саме таємниче і складне явище з усіх людських емоцій. Неповторне, загадкове, радісне і болісне одночасно. Воно дарує крила, спонукає творити, збагачує світ відчуттів. І кожен із вас обов'язково напише свою мелодію коханння.

4. Коли приходиться до людини коханння?

5. Яка про це є приказка?

(Музична сторінка)

Але про особисті почуття багатьох ми так і не дізнаємося. А от поет викорбує свої почуття у найщиріших словах, які носить у серці кожний. Та не кожний може їх записати чи бодай висловити в голос. Таїна любові для більшості пов'язана з таїною слова.

Поетичне слово є найбільш зрозумілим втіленням теми коханння впродовж століть. То ж полинемо в море поезій любові!

Первинніше суцього всього – любов.

У піснях молодих перше слово – любов

Бідний вигнанцю дивного світу коханння,

Знай, що всього життя передмова - любов!

Писав великий математик, поет, класик перської і таджикської літератури, арабський вчений ...

6. Хто? Омар Хайям

Таку роль любові в житті відводили величні тисячу років тому.

А ось як тоді відповідали на питання, що таке любов?

Солнце пламенного небосклона – это любовь

*Птица счастья средь чащи зеленой – это любовь.
Нет, любовь - не рыданья, не слезы, не стон соловья.
Вот, когда умираешь без стона, - это любовь.* Омар

Хайям.

Батько української нації – Тарас Григорович Шевченко вніс у любовний вірш справжню неповторність емоційної ситуації, створив традицію об'єктивної любовної лірики. Він підніс до вершин ідеалу краси і любові жінку обездолену, обкрадену в щасті суспільними обставинами.

Тарас Шевченко. І багата я, і вродлива я...

Ведуча. Яскраву сторінку у розвитку інтимної лірики дала творчість Івана Франка. У ті зимові дні 1885 року до Києва приїхала слобожанська вродливиця (народилася село Борки на Харківщині), випускниця інституту шляхетних дівчат, тепер слухачка Вищих жіночих курсів Ольга Хоружинська. Вона відразу „впала в око” чемному галичанинові. Повернувшись до Львова, Франко 4 вересня 1885 року написав першого листа, розважливого, з багатьма філософськими міркуваннями, але з рішучою пропозицією: „*Що сказали б Ви, якби... я приступив до Вас з проською: будьте моєю дружиною, моєю жінкою?*”. Десять років тому він зовсім інакше писав Ользі Рошкевич: кожне слово аж бриніло від палкої пристрасті. Хоружинська пристала на всі умови. 16 (4 за старим стилем) травня 1886 року Іван та Ольга повінчалися в Павлівській церкві.

Глибоко особисте переживання кохання в поезії Івана Франка втілюється не тільки неповторністю ліричної ситуації й своєрідним документалізмом. Про “Зів’яле листя” Івана Франка можна говорити як про шедевр світової інтимної лірики. Це лірична драма про страждання людини від великого, але не роздільного кохання.

Іван Франко. Зів’яле листя. (перший жмуток, частина б)

*Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житті їй вдовольнитися;
Ти найтайніший порив той, що бурить кров,
Підносить груди, та ба – ніколи не сповниться.
Ти той найкращий спів, що в час вітхнення сниться,*

*Та ще ніколи слів для себе не знайшов;
Ти славний подвиг той, що я на нього б йшов,
Коб віра сильная й могутая десниця.
Як згублену любов. Не сповнене бажання,
Невистіваний спів. Геройське поривання,
Як все найвищеє, чим душу я кормлю,
Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що забива й від мук ослобоняє, -
Отак, красавице, і я тебе люблю.*

Ведуча. Такі ж блискучі зразки є і в творчості Лесі Українки.

Леся Українка. Коли дивлюсь глибоко в любі очі...

Ведуча. Поетами ХІХ ст. кохання оспівується, як невичерпне джерело людської ніжності і краси. Їхня інтимна лірика – явище історичне.

(Музична сторінка)

7. Якою була любов, наслана Купідомом? Пригадуєте міф про Купідона? У хлопчика була пов'язка на очах. Пустун стріляв із лука не цілячись. Той, у кого влучала стріла Купідона, раптом запалювався жагучим, нестримним коханням.

Ведуча: Любовні переживання завжди поєднані з емоціями радості і захоплення. А от у любовних стосунках може бути задіяний увесь спектр емоцій: і негативні, і позитивні. І про це є в поезії. Послухайте вірш Расула Гамзатова:

"Писал поет стихи жене:

"Ты свет мой, и звезда, и зорька.

Когда ты рядом – сладко мне,

Когда тебя не вижу – горько".

Но вот жена – звезда и свет –

Явилась, встала у порога.

Опять ты здесь, - вскричал Поэт,

– Дай мне работать, ради Бога!"

8. В чому різниця між поняттями пристрасне кохання і любовна пристрасть?

Американський філософ Еріх Фромм „Мистецтво любити”: „Любов – це головним чином віддавання, а не отримання. Віддавання – це найвищий прояв сили...”

Горечь! Горечь! Вечный привкус

На губах твоих, о страсть!

Горечь! Горечь! Вечный искус –

Окончательнее настъ. Марина Цветаева.

Ведуча. Поети сьогодення створили скарби, котрі поповнили “Пісню любові” рядками, без котрих вона б була бідніша.

Симфонія кохання у творчій палітрі світової поетеси *Ліни Костенко* (тут немає помилки: за збірку „Інструкції” їй присуджена премія Петрарка, титана італійського Відродження, у дипломі зазначається: спеціальна премія світової поетесі *Ліні Костенко*) - ніби „золоте” пташеня поетичного саду, це дивосвіт високих почуттів - святих і чистих, високошляхетних і одухотворених не лише поетичним генієм поетеси, а й високістю її духу та мудрості.

І день, і ніч, і мить, і вічність,

І тиша, і дев'ятий вал –

Твоїх очей магнітна ніжність

І губ твоїх розплавлений метал.

В ніч високосного притулку –

Коли йде обертом земля –

Ти до плеча мене притулиш

Безсмертним рухом скрипаля.

Очима ти сказав мені: люблю.

Душа складала свій тяжкий екзамен.

Мов тихий дзвін гірського кришталю,

Несказане лишилось несказаним.

Життя ішло, минуло той перон.

Гукала тиша рупором вокальним.

Багато слів написано пером.

Несказане лишилось несказаним.

Світали ночі, вечорили дні.

Не раз хитнула доля терезами.

Слова як сонце сходили в мені.

Несказане лишилось несказаним. Ліна Костенко.

(Читання віршів:)

Ольга Коротя “Лиш істинна любов створила світ”

Микола Фурс. «Тобі, Кохана!», « Лебедина вірність».

Говорячи про любов, не можна не згадати романс, український, російський... У нього є тільки одна тема - тема кохання. Романс „Свеча горела” на слова Бориса Пастернака. Виконує Рина Костюченко.

9. Коли розпочалася історія любові?

10. Як ви думаєте, який найбільший злочин може зробити людина в житті? (Вбивство)

Є злочин більший – це вбивство любові, тому що перш ніж убити людину, треба в собі убити любов до неї. Вбивство любові є тим підґрунтям, на котрому зростає багато злочинів і нещасть. (Лазарев, С. Н. Диагностика карми. – К., 1994. – Кн. 1. Система полевой саморегуляции. – С. 72.)

Підсумок. Доктора медичних наук Віктора Кагана, вразила мудрість 11-річного хлопчика, який ледь стримуючи сльози, сказав: „Щастя – це коли тебе люблять ті, кого ти любиш”.

Бажаю вам, щоб вас любили ті, кого ви любите.

Див. додаток 3

Література:

Антологія літературної студії НДПУ імені М. Гоголя [Текст] / упоряд. О. Забарний, О. Гадзінський. – Ніжин : НДПУ, 2000. – 269 с.

Воронько, П. Лірика [Текст] / П. Воронько. – К. : Дніпро, 1987. – 342 с.

Ізард, К. Е. Психологія емоцій [Текст] / К. Е. Ізард ; перекл. з англ. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.

Кошелева, И. Не монахиня, не блудница [Текст] : о жизни Анны Ахматовой / И. Кошелева // Крестьянка. – 1997 - № 11. – С. 48–52.

Ладенко, И. С. Джерела буття./ Родники бытия [Текст] : пособие по курсу укр. яз. для преподавателей и студ. / И. С. Ладенко. - Новосибирск : НГУ, 1995. – 53 с.

Марина Цветаева: Легенди і дійсність [Текст] // Трибуна. – 1990. - № 3. – С. 35.

Матвієнко, В. На рідних розлогах [Текст] : поезії / В. Матвієнко. –К. : Укр. письм., 1999. – 195 с. : портр.

Мельничук, Т. Из-за грат [Текст] : поезії : передрук самвидавних поезій з України / Т. Мельничук. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1982. – 83 с.

Панченко, Л. Листи на снігу [Текст] / Л. Панченко. – К. : Поезія, 1999.

Фурман, А. Золоті джерела кохання [Текст] / А. Фурман. – Тернопіль : Ін-т ЕСО, 2000. – 31 с.

Чари кохання [Текст] : любовна лірика українських поетів 19 – початку 20 ст. / упоряд. В. В. Яременко. – К. : Молодь, 1985. – 304 с.

Чудное мгновенье [Текст] : в 2-х кн. : любовная лирика русских поэтов / сост. Л. Озерова. - М., 1988.

Тема 7. Творчий портрет українського видатного біолога І. І. Мечникова

Ембріолог, бактеріолог, імунолог, лауреат Нобелівської премії з фізіології та медицини (1908 р. разом з Паулем Ерліхом) Ілля Ілліч Мечников народився 15 травня 1845 року в маєтку Панасівка в селі Іванівці, нині Куп'янський р-н Харківської області.

Мати, Емілія Львівна Невахович, виросла в скромній культурній родині.

Батько, Ілля Іванович, офіцер військ царської охорони в Санкт-Петербурзі, програвши у карти більшу частину родинного майна, змушений був переїхати на Харківщину. Спосіб його життя: шампанське, пиятики, карти... Ольга Миколаївна Мечникова залишила про нього спогади: *«Трудно было определить его душевное состояние. У него не было «настроений». Он ни с кем даже с Эмилией Львовной не говорил «по душе». Он был очень умен, но с тем оттенком скептицизма, который мешает серьёзному отношению к жизни».*

До народження Іллі в сім'ї було четверо дітей. Дітей більше мати не хотіли. Але через два роки на світ з'явився божий Ілля. Це був його перший свавільний вчинок. Останній свавільний вчинок він здійснив за п'ять хвилин до смерті, коли настирливо повторив бажання, щоб зробили розтин його тіла, а потім спалили в крематорії.

Уявляєте, який галас здійснився навкруги цього рішення: одні стверджували, що таким вчинком він себе сам відлучив від церкви, інші – що поховання здійснено забороненим Синодом способом. Синод же зберігав мовчанку...

Перед смертю Мечников просив:

«Щоб не було промов і ніяких церемоній; квіти так, квіти можна, тільки небагато; і без цих, як їх (зморщився), вінків.

– А урну з прахом поставити в Пастерівському інституті».

... Вона й досі в Пастерівському інституті – шкатулка із темно-червоного, з прожилками граніту.

Між першим свавільним вчинком і останнім пролягли 7 десятків років. Життя сповнене свавільними вчинками...

У маленького Іллюші часто боліли очі. Йому забороняли терти їх руками. Він рано зрозумів, які вигоди може з цього мати, і при першій ліпшій нагоді підносив кулачки до очей, приговорюючи: *«А я тіру і плачу, тіру і плачу...».*

Емілія Львівна дуже балувала дітей, а щодо Іллі, то взагалі потурала всім його примхам. Іллюша був дуже емоційним запальним хлопчиком. Його прозвали *«містер ртуть».*

За словами самого Іллі Ілліча: *«Все йому треба було знати, всюди бути, все бачити».*

З сестрою він вів постійну війну і вона його прозвала *«убойцем».*

Тільки коли хто-небудь сідав до роялю, він міг годинами слухати музику. Величезну любов до музики він зберіг впродовж всього життя і міг відтворювати цілі опери і симфонії без жодної помилки.

З самого дитинства у Іллі було сильно розвинене самолюбство. І саме завдяки цьому він не став завзятим гравцем у карти. Про це Іван Михайлович Сеченов писав: *«У Мечникова была наследственная страсть к картам, но он боялся играть даже без денег, садился возле нас, когда мы играли, и даже в качестве зрителя волновался и краснел, следя за перипетиями нашей борьбы».*

Ольга Миколаївна згадує, що саме із самолюбства Іллюша унікав цих задовольень, тобто тих ігор, в котрих брат Микола брав над ним верх. Таким чином було розчищено поле для нових впливів. Залишилося тільки прийти сіяльнику.

Цього часу в Панасівні з'явився студент-медик Ходунов...

У Петербурзі старший брат Льова захворів на коксит. Таким чином в домі з'явилися студенти-репетитори. Ходунов навчав Льова ботаніці. З ними на екскурсії по місцевості ходив і восьмирічний Ілля. Нарешті знайшлася справа, де Ілля зміг взяти верх над усіма – і братами, і друзями. Він став писати з ботаніки цілі трактати і читати лекції. Так, саме читати лекції друзям і братам. А щоб непосидюча публіка слухала його, він сплачував кожному по 2 копійки.

Іскра, зронена Ходуновим, яскраво розгорілася, відкривши йому дорогу в майбутнє. Дорогу, йдучи якою, йому доведеться не раз розбитися до крові, навіть, заглянути за пруг білого світу.

Перший раз це трапилося ще в дитинстві. Під час ловлі гідр, він упав у ставок і ледь не потонув.

У одинадцять років Ілля вступає до Харківської гімназії. В третьому класі він уже знайомий з «Історією цивілізації» Бокля, читає заборонені видання «Полярну зvezду» та «Колокол». З шостого класу відвідує лекції в університеті і мріє про справжню наукову роботу.

Молодий професор фізіології Іван Петрович Щелков дозволяє йому займатися справжньою науковою роботою. Мечников годинами досліджує під мікроскопом інфузорій. Пише наукову статтю, але з'ясовує, що помилився.

Мечников закінчує гімназію з Золотою медаллю й мріє відразу долучитися до наукової роботи. Сімнадцятирічний юнак їде за кордон в Вюрцбург до відомого професора гістології Келлікера, під керівництвом якого мав намір вивчати протоплазму. Але вибрав невдалий час для поїздки. В університеті були канікули. Професора не було, а російські студенти, до яких він з радістю кинувся, зустріли його непривітно...

Дуже чуттєвий і нервовий Мечников повертається на Батьківщину і вступає до Харківського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Скоро починає працювати в фізіологічній лабораторії професора Щелкова, займається дослідженням в'ївчастої інфузорії – сувійки. Результати цього першого дослідження були надруковані в «Мюлерівському архіві». Ця перша робота була піддана різкій критиці з боку відомого фізіолога Кюне. Вісімнадцятирічний автор повторив свої досліди і різко відповів маститому вченому. (Повторив всю програму дослідів берлінського вченого і жодного разу не побачив того ж результату.) Мечников настирливо вивчає різні види тварин і виділяє новий ряд класу Черевовійчасті або Гастротрихи (Gastrolricha).

Мечников вирішує скоротити навчання в університеті, стає вільним слухачем і за два роки закінчує університет на відмінно. Після закінчення університету їде на острів Гельголанд і вивчає там морських тварин, пробує встановити проміжні ланки різних форм тваринного світу. Він знайомиться

зі знаменитим ботаніком Коном і за його порадою працює у відомого зоолога Лейкарта в Гессені. В цей час він проживає напівголодним в будиночку рибака. Про результати своєї дослідницької роботи робить два успішні повідомлення. На той час Мечникову виповнилося 19 років.

Бажаючи продовжити роботу у Рудольфа Лейкарта, Мечников домігся за допомогою Пирогова отримання закордонного відрядження і державної премії. До речі, Мечникова усе життя мучило безсоння. Тому з самого дитинства вставав «ні світ, ні зоря». У лабораторії Лейкарта Мечников працював абсолютно самостійно і відкрив новий факт розмноження – гермафродитні нематоди дають роздільне потомство.

Лейкарт за зробленим Мечниковим відкриттям надрукував статтю за власним підписом. Це образило молодого дослідника і він, не попросившись, пішов від професора.

У Неаполі Мечников співпрацює з молодим російським вченим-зоологом Олександром Ковалевським. Багато років збираючи матеріали, вони довели, що зародкові листки багатоклітинних тварин є гомологічними. Ця робота була відзначена премією Ернста фон Бера. Мечникову виповнилося 22 роки. Тоді ж у нього почали боліти очі через велике напруження. Це заважало йому працювати з мікроскопом.

У Неаполі розгорілася епідемія холери. У Мечникова знову розболілися очі, і він днями сидів у напівтемній кімнаті, слухаючи церковний дзвін. Він мав солідну репутацію знавця безхребетних і вирішив ліквідувати пробіл знань про хребетних. Він здійснив подорож Європою і познайомився з зоологами своєї доби. Коли епідемія затихла, Мечников знову повернувся в Неаполь і зайнявся дослідженням головоногих молюсків. Близкуче захищає в Петербурзі дисертацію на ступінь магістра зоології за темою: «Історія ембріонального розвитку головоногих» і цього ж року обирається доцентом природничого факультету Одеського (Новоросійського) університету.

У кінці 1967 року в Петербурзі відбувся з'їзд дослідників природи. Мечников мав цікавий матеріал для повідомлення і

клопотав про відрядження на з'їзд. Завідувач кафедурою Маркузен теж хотів поїхати. Виникла суперечка. На з'їзд поїхали обидва. Повідомлення Мечникова мало блискучий успіх.

Після виступу на з'їзді Мечникова запросили у Петербурзький університет. Навесні, отримавши закордонне відрядження, виїхав до Неаполя, потім в Мессіну, де працював з Олександром Ковалевським. Повернувшись до Петербургу, захистив докторську дисертацію на тему: «Про ембріональний розвиток *Nebalia*» (підтип ракоподібних) і отримав звання екстраординарного професора.

Петербурзький університет не надав вченому належних умов праці. У спогадах він про це писав: *«...К сожалению, условия с которыми я встретился, оказались далеко не благоприятными. ... работать приходилось в нестерпимо холодном зимой помещении, среди двух шкафов зоологического музея».*

Саме в Петербурзі 1869 року Мечников одружився. Це був складний період його життя.

Погляди Мечникова на «жіноче питання» дуже відрізнялися від поглядів його найближчих друзів. Він вважав, що жінки не здібні до самостійної творчої діяльності. На його думку, навіть в кулінарії і швейному мистецтві, вищі досягнення належать чоловікам. Мечников запропонував формулу, відносно якої геніальність – це така ж вторинна статеві ознака, як розвинені м'язи або борода. Він наводив приклад: у сім'ї Рубінштейнів видатними музикантами стали тільки хлопчики. Вважав, що жінкам треба навчатися тільки тому, що на них покладена турбота про майбутнє покоління.

Прихильник ідей Бокля, він вважав, що не тільки людство в цілому, а й кожна окрема людина повинна будувати своє життя на суто наукових засадах. А тому таке важливе питання, як одруження, необхідно завчасно вивчити. Він дійшов висновку, що одного кохання для щастя недостатньо і, що не дуже-то потребує любові. Він відчував потребу у любові тільки в тяжкі часи, але ставив її на друге місце.

Виходило, що коли все добре у нього, то майбутній дружині слід краще всього щезати з його горизонту і з'являтися лише в негоду. А щодо його зобов'язань по відношенню до дружини, то краще, щоб їх не було взагалі. Якось матері він повідомив: *«Детей иметь не предполагается: это тебе говорит эмбриолог, то есть специалист по теории развития»*. Він розумів, що дівчину, яка б відповідала його вимогам, знайти не можливо. Але як істинний спеціаліст із історії розвитку, вважав за можливе розвинути свою майбутню дружину з якої-небудь дівчинки-підлітка.

Ось заради чого він часто відвідував родину професора Бекетова. Мечников натхненно долучився до справи: ходив з дітьми гуляти, водив їх до театру, приймав участь в їхніх іграх. Дуже скоро він прив'язався до них так, як тільки могла прив'язатися людина самотня і невлаштована. Тільки на практиці нічого не вийшло. Діти є діти. Іллі мабуть потрібно було щось більше, ніж розваги. Імовірніше всього, він розірвав би стосунки з Бекетовими, якби не їх родичка – Людмила Василівна Федорович, тиха, добра дівчина, що постійно мирила його з дівчатками.

Одного разу він п'ять днів не приходив до Бекетових. Людмила Василівна захвилювалася і разом зі старшою дівчинкою навідалася до нього.

Спеціаліст із розвитку лежав безпомічний на ліжку в холодній неприбраній квартирі без крихти хліба...

Людмила Василівна перевезла його до себе. Тут у Бекетових йому прийшлося попрощатися зі своєю теорією. Тому, що «возлюбленные дети» замість того, щоб турбуватися про нього, продовжували займатися дитячими забавами, й не дуже переймалися його трагічним існуванням. Усвідомивши це, Ілля Ілліч знову б занурився у тугу, якби не турбота Людмили Василівни. Треба визнати, Мечников добре розумів, що від дівчинки-підлітка чекати не можна почуттів і те, що розрахований на багато років план розвитку не міг дати миттєві результати. Просто життя є життя. І воно по-своєму розставляє крапки... Кохання до підлітка виявилось вигадкою, а те, що він

вважав просто хорошим відношенням до Людмили Василівни, – справжнім коханням, та й ще таким, що аж ніяк не стоїть на другому плані.

Мечников пише до матері: *«Она меня весьма любит, и это не подлежит сомнению... Я её также люблю весьма сильно, и это уже составляет весьма основательный фундамент для будущего счастья...»*

Не зумівши побудувати життя за спланованою теорією, Мечников поспішно підводить теорію під живе життя. Звісно ж, Емілія Львівна хвилювалася за свого імпульсивного сина. А може вона вже бачила дружиною Іллі доньку відомого професора Бекетова. А тут на місці доньки – родичка та й та без будь-якого статку.

У своїх листах Мечников не згадує про хворобу Людмили. Після того, як одужав він, захворіла вона. Людмила так і не одужала. Ілля Ілліч згадував: *«она была так слаба, что её нужно было внести на стуле в церковь, в которой мы венчались...»*. Це сталося 1969 року, Мечникову виповнилося 24 роки.

Лікарі довго не знаходили у Людмили нічого поганого, переконували, що грип пройде. Хвора не одужувала. Мечников звернувся до Боткіна. Грип обернувся швидкоплинними сухотами. Хвороба прогресувала. Мечников виснажливо працював, щоб забезпечити хвору усім необхідним. Вона вже майже не вставала з ліжка.

Мечников домагається відрядження і їде з дружиною за кордон. До початку навчального року він повинен був повернутися до Петербургу. Але про повернення Людмили не могло бути й мови.

Ілля Ілліч разом з дружиною повертається на Батьківщину до її рідних у Москву, а потім до Панасівки. Емілія Львівна все зробила для полегшення важкого стану невістки. На сімейній раді було вирішено відправити Людмилу на лікування за кордон. Разом з сестрою Надією вона виїхала в Монтре.

Взимку 1870 року 25-річний Мечников почав читати лекції в Одесі. На першу лекцію Мечникова зібралися не тільки

студенти, а й викладачі. Професори-колеги сиділи в першому ряду. Мечников обвів поглядом аудиторію, йому ніяково: деякі студенти старші від нього... Бурхливими оплесками проводила аудиторія вченого.

Це був нелегкий період у житті Мечникова. Із-за кордону приходили тривожні листи від сестри дружини. Сили хворої танули. Він вирішив повезти дружину на острів Мадейру. Мечникову надали відпустку і кошти на відрядження. Подорож морем до острова була важкою. Ілля Ілліч з великою тугою говорив собі: «Могила скрытая цветами». Він був близький до істини.

Щоб жити і лікувати хвору, потрібні були кошти. Ілля Ілліч посилав до Росії нариси про острови тієї частини Атлантики.

Коли дружині стало краще, він викликав Надію Василівну за кордон, а сам повернувся до Одеси. Ілля Ілліч ні на хвилину не міг забути про хворобу дружини. У цей час дружба з Сеченовим була головною моральною опорою в його житті. Мечников з головою занурився в роботу. Він викладав зоологію образною мовою, часто забуваючи про час. Студенти-слухачі платили йому щирістю і повагою. Одного дня він отримав лист від Надії Василівни: *«Ввиду резкого ухудшения здоровья Людмилы приезжайте немедленно»*. Того ж вечора Мечников виїхав із Одеси. Приїхавши на Мадейру, він застав дружину у важкому стані. Вигляд її його вразив. Тільки морфій на деякий час полегшував стан.

До тривоги про стан Людмили Василівни додалася тривога втрати власного зору. Хвороба очей Іллі Ілліча загострилася так, що він не міг працювати.

Людмила Василівна померла 20 квітня 1873 року.

Мечников був у стані тупої байдужості. На грані душевного зриву. Надія Василівна помітила, що під час похорону сестри, Іллі Ілліча не було. Вона застала Мечникова вдома, він знищував важливі праці і документи. У Мечникова був вигляд людини, що вирішила піти із життя.

Мечников все більше занурювався в тугу і відчай, зір його погіршувався, він довгі години проводив на самоті в темній кімнаті. Його мучили роздуми: «Потерять зрение, значит потеряют способность работать, а тогда лучше умереть. Пузырек с морфием, спрятанный в столе, – избавление от мучений».

Життєві негаразди стали непосильними для розхитаної нервової системи Мечникова, і він випив отруту. Але вчений не помер. Він не врахував того, що дуже великі дози морфію викликають блювоту. Саме це і врятувало його для науки.

Тоді він вирішив викликати у себе хворобу: прийняв гарячу ванну, декілька разів облився холодною водою і, легко одягнувшись, вийшов на вулицю. Дув холодний, різкий вітер. Мечников зупинився і замислився... Що ж привернуло його увагу?.. Горів газовий ріжок. Навкруги нього кружляли комахи. Інтерес до наукової проблеми, що раптово виник у голові, відволік дослідника від думок про смерть.

Цей вечір був переломним у житті великого вченого. Мечников повернувся з-за кордону влітку 1874 року. Із-за хвороби очей він не міг працювати з мікроскопом і вирішив зайнятися антропологічними дослідженнями. Все літо він вивчав калмицьке населення. Восени Мечников повернувся до Одеси. Учні і друзі оточили його турботою.

На той час Новоросійський університет мав славу самого демократичного університету Росії.

Зір поступово повертався, і Мечников проявляв все більший інтерес до порівняльної ембріології. Він працював на посаді професора зоології і порівняльної анатомії до 1882 року.

1875 року Мечников вдруге одружиться з Ольгою Миколаївною Белокопитовою. А сталося це так... Викладач гімназії, де вчилася Ольга, розповів Мечникову про захоплення дівчини природничою історією. Тому, коли одного разу дівчина попросила вченого давати їй уроки зоології, він дав згоду з задоволенням. Ольга з цікавістю приступила до роботи. Вдумлива й серйозна дівчина все більше подобалась Мечникову. Батько Ольги вважав, що заняття наукою не підходяща справа для дівчини з хорошої сім'ї. Батькові ще й

професор не подобався. Мати навпаки прийнялася до молодого, доброго, ніжнього професора симпатією. Коли молодята закохалися, вона вмовила батька дати згоду на шлюб. 14 лютого 1875 року відбулося весілля.

У виборі подруги життя Мечников не помилився. Ольга Миколаївна зробила все, щоб її чоловік зміг повністю віддатися науці. Зі свого боку Мечников допоміг Ользі досягти того, про що вона мріяла з юності. Ольга приймала активну участь в науковій роботі чоловіка. Хоч основною її спеціальністю були живопис і скульптура. Вона неодноразово виставляла свої полотна на художніх виставках. Її майстерня в Севрі біля Парижу користувалася популярністю серед живописців і скульпторів.

Схоже Ілля Ілліч був щасливий. Але це не заважало йому стійко триматися песимістичних поглядів. За словами Ольги Миколаївни *«він вважав злочином для свідомої людини призводити на світ інші життя»*. У цьому істинний спеціаліст з історії розвитку залишився вірним собі до кінця.

У 1881 році Мечников захворів на тиф. Це самий загадковий момент його біографії. Справа в тому, що він прищепив собі тиф. А от мотиви цього вчинку не зовсім відомі. Існує версія, що наприкінці 1879 року захворіла на тиф Ольга Миколаївна. Мечников не відходив від неї ні на хвилину і дуже перевтомився, у нього з'явилися сильні болі в серці, головокружіння і легке заїкання. Він вирішив, що розпочинається параліч. І під впливом нервового збудження, він вирішив покінчити з життям. Щоб приховати від близьких, що смерть завдана, він прищепив собі тиф, начебто перевірити, чи передається хвороба через кров. Але в цій версії багато сумнівного...

Сам Мечников прищеплення собі тифу з самогубством ніколи не пов'язував.

У наслідок тифу почалося запалення очей. Останнє у житті. До кінця життя очі його не турбували.

1882 року Мечников вимушений був піти у відставку. Ольга отримала від матері спадок, і сім'я могла безбідно

проживати. Мечникови виїхали на Середземне море. Вчений займається науковою роботою і відкриває фагоцитоз.

1886 року Мечникова призначають директором першої в Росії і другої у світі Пастерівської станції в Одесі. Через рік його звільняють, і він займається дослідженням чуми і сибірської виразки.

1888 року їде в Париж і стає завідувачем самої великої лабораторії досліджень Інституту Пастера.

Слід відмітити, коли Мечников жив у Росії, йому доводилося вести сувору і тяжку боротьбу за можливість займатися наукою. Йому весь час чинила перепони реакційно налаштована професура. Пристосовуватись Мечников не вмів і не хотів. Поки Мечников був зоологом, сфера його діяльності була відносно спокійною. Але все змінилося після створення ним фагоцитарної теорії, коли він із зоолога став патологом. Мечников був прихильником еволюційної теорії Дарвіна, а медики того часу не сприймали еволюційні ідеї.

1902 року Мечников серйозно займався дослідженням проблеми старіння. Свої дослідження описав в «Етюдах про природу людини» та «Етюдах оптимізму». Вважав, людина старіє, бо отруюється токсинами. Зробив висновок, що палички молочної кислоти життєдайно впливають на організм. Двічі на день випивав по 300г кисляку і з'їдав по ч. ложці живої культури болгарської палички.

1904 року Мечников займається дослідженням сифілісу. Створює «Каломель» (мазь ртутна сіра) як профілактичний засіб.

1905-1916рр. заступник директора Інституту Пастера.

1908 року отримав Нобелівську премію «за праці про імунітет».

У 70 років виглядав дуже молодо. Під час святкування 70-річчя жалкував, що пізно почав омолоджуватися. Але доля розпорядилася по-своєму. Через рік простудився. Простуда ускладнилася астмою. Через кисневе голодування погано працювало серце. 15 липня 1916 року помер від інфаркту.

Девізом вченого була настирлива, планомірна і безперервна праця.

Спосіб життя: підйом о 5 годині ранку, до 7-ої – робота вдома, потім їхав в Пастерівський інститут, звідки приїжджав додому біля 7-ої години вечора.

Безредка писав: *«Те, кто имел случай видеть Мечникова вспоминают его оригинальную внешность, ставшую легендарной, его фигуру, одну из самых популярных в Париже, его тяжеловесную походку, производящую впечатление непреклонной воли и энергии, его спрятанные за очками глаза, искрящиеся доброй улыбкой, его простоту и неизменную приветливость».*

Ольга Миколаївна Мечникова писала: *«Он был несравненным спутником жизни, отзывчивый, добрый, экспансивный, он щедро дарил сокровища своего сердца и ума. Во всем любил он простоту, не выносил условного и искусственного; от роскоши лично для себя у него было такое отвращение, что он не соглашался иметь золотых часов и вообще ничего, что не служило бы непосредственному употреблению. Единственной его роскошью было баловство других».*

Коротко підсумовано наукові дослідження Іллі Ілліча Мечникова.

1. Крім дослідницької роботи Мечникову належить велика кількість статей, надрукованих в іноземних і вітчизняних газетах і журналах.

2. Наукову діяльність розпочав у 18 років. Ділиться на два періоди: 1853–1882 – працював в галузі зоології; 1882–1916 – в галузі бактеріології і патології.

3. Мечников довів наявність філогенетичного зв'язку між хребетними і безхребетними.

4. Вперше застосував метод порівняльної патології для вивчення запалення. В наслідок застосування порівняльного біологічного методу вірно оцінив запалення.

5. Розробив теорію фагоцитозу.

6. Багато цінних праць присвячено питанням бактеріології і епідеміології заразних хвороб: холера, черевний тиф, сифіліс, туберкульоз.

7. Вивчав актуальні питання патології: причини склеротичних змін судин.

8. Його дослідження про клітинні отрути: поклали початок новому розділу патології.

9. Вивчав причини старіння і смерті. Говорив: *«Из всех дисгармоний человеческой природы – самая главная есть несоответствие краткости жизни с потребностью жить гораздо дольше».*

10. Шляхом порівняльних досліджень довів велику шкоду ряду кишкових бактерій.

Мечников нарівні з Сеченовим, Тімірязевим, Павловим належить до чудової когорти видатних вчених, котрі багато зробили для вітчизняної і світової науки.

Див. додаток 9

Література:

Бібліографічний покажчик друкованих праць вчених кафедри української літератури Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. [Текст]. – Одеса : МВССО УРСР, 1991. – 97 с.

Гаташ, В. "Етюди оптимізму" – погляд через століття [Текст] : [тема старіння людини з точки зору Нобелівського лауреата 1908 року Іллі Мечникова] / В. Гаташ // Дзеркало тижня. – 2007. – № 48 (15–21 грудня). – С. 15.

Задонцева, И. С. Илья Мечников [Текст] / И. С. Задонцева // Країна знань. – 2005. – № 3. – С. 3 обл.

Історія в обличчях [Текст] : [Ілля Мечников] // Хімія. Біологія. – 2005. – № 22 (квітень). – С. 2–3.

Карлик, Л. Н. Мечников [Текст] : 1845-1916 / Л. Н. Карлик. – М. : Медгиз, 1946. – 120 с.

Ковтун, Г. Ліки Іллі Мечникова [Текст] : [про пошуки чудодійного еліксиру довголіття] / Г. Ковтун // Всеукр. техн. газ. – 2007. – № 45 (15 листопада). – С. 14–15.

Кольцова, В. А. Психологические воззрения И. И. Мечникова [Текст] / В. А. Кольцова // Психол. журн. – 2005. – № 6. – С. 102–108.

Мечников Ілля [Текст] : [Нобелівська премія з фізіології та медицини, 1908 р.] // Біологія – 2007. – № 15 (травень). – С. 38–39.

Могилевский, Б. Жизнь Мечникова [Текст] : повесть о великом русском биологе / Б. Могилевский. – Харьков : Обл. изд-во, 1955. – 296 с. : ил., портр.

Могилевский, Б. И. И. Мечников [Текст] : повесть о трудах и днях русского биолога / Б. Могилевский. – М. ; Л. : Детгиз., 1950. – 288 с. : ил., портр.

Резник, С. Е. Мечников [Текст] / С. Е. Резник. – М. : Мол. гвардия, 1973. – 367 с. : ил., портр. – (ЖЗЛ).

Тема 8. І. М. Сеченов – високоталановита, оригінальна й світла постать у науковому світі ХІХ ст.

Доктор біологічних наук П. Серова стверджує, що кожне людське життя – унікальний експеримент. І цей експеримент неможливо поставити в лабораторії. Його розпочинає Доля і Природа, спрямування надає сім'я. А потім все життя людина ставить цей експеримент сама.

Слід пам'ятати, що життя кожної людини єдине і неповторне. Придивіться до себе, і зробіть своє життя максимально осмисленим і цікавим. Другого такого життя не буде. Треба любити те, що є, і свою долю в ньому. Треба ставити життєвий експеримент. А якщо щось не виходить, не боятися змінювати умови експерименту і починати все знову.

Тут слушно повторити мудрі слова *Редьяра Кіплінга*: «*Тайну хочеш знать? Изволь: Каждый человек – король!*»

*Жизнь без начала и конца.
Нас всех подстерегает случай.
Над нами – сумрак неминуемый,
Иль ясность божьего лица.* Александр Блок. «Возмездие»

Відомий філософ *Еріх Фромм* пише в своєму «Кредо»: «Нещасна доля багатьох людей – наслідок незробленого ними вибору». Точніше, вибору зробленого неправильно.

Значення випадку на життєвому шляху й вірного вибору при цьому випадку здається просто дивовижним у біографії відомого фізіолога Івана Михайловича Сеченова. У серпні 2009 року виповнилося 180 років від дня його народження. Тож розгорнемо сторінки життєвого шляху талановитого вченого – такого непростого і разом з тим повного здійснень.

Видатний німецький психіатр *Ернст Кречмер* у книзі «Геніальні люди» пише: «Основной прогресс науки совершается по формуле Шиллера – немногими королевскими архитекторами или, во всяком случае, ограниченным числом ведущих оригинальных умов, которые уже только на следующей стадии приводят в движение прилежных каменщиков, задавая им работу на десятилетия». Саме таким королівським архітектором не тільки вітчизняної, а й світової фізіології, був Сеченов.

Він народився 1 (13) серпня 1829 року в селі Теплий Стан Сибірської губернії. Іван Михайлович був молодшою восьмою дитиною в родині дворянина Михайла Олексійовича Сеченова і селянки Анісії Єгорівни Осипової. До 14 років хлопчик виховувався у селі.

Сеченови були вписані в шосту частину книги («Древние благородные дворянские роды») родоводу Сибірської губернії. Герб їх виглядав так: «В верхней половине щита, в красном поле наподобие стропила изображены две серебряные стрелы. В нижней, серебряной, половине крестообразно обозначены два ружья с выстрелом и между ними у подошвы щита пушечное ядро». Не дивно, що для хлопчика вибрали військовий навчальний заклад. Його відправили навчатися в Санкт-Петербурзьке Головне Інженерне училище. Училище було розташоване у Михайлівському замку і сам Імператор опікувався цим навчальним закладом.

Училище надавало добру освіту, навчання коштувало всього 285 рублів. Мундир надавався коштом казни, що для небагатої сім'ї Сеченових було суттєвим.

Училище складалося із двох відділень: нижчого кондукторського і вищого інженерного. У дитинстві й підлітковому віці Сеченов був великим шкідником. Навчався добре, при переході у другий клас отримав єфрейторські нашивки за успішне навчання. Але нашивки протримались недовго. Підвело пустування. Навіть потрапив у карцер за насміхання над учителем німецької мови. Уявіть собі: в класі іде урок німецької мови, учитель читає баладу Шіллера. Раптом забігає юнкер і шепоче: «Великий князь іде!». Усі піднялися із-за парт. Вчитель зіскочив з кафедри, зблід, прижав тремтячі руки по швах. До класу увійшов невисокого зросту чоловік. На голові величезна формена каска з паперу, на обличчі маска. За ним слідувала свита. Так пройшли вони через класну кімнату під голосний регіт вихованців. Але сталося непередбачене. Пустун потрапив прямо в обійми чергового офіцера. Маска була зірвана. І під нею виявилось сором'язливо усміхнене обличчя Сеченова. Історія, звісно ж, коштувала єфрейторських нашивок.

З першого року навчання у хлопчика виявилися здібності до базових предметів: математики, фізики, хімії. Він був восьмим серед 22 учнів за успішністю навчання. Сеченов закінчив кондукторські класи, отримав чин унтер-офіцера й перейшов до офіцерських класів. Але там провчився всього рік. Він не добрав потрібного балу на екзамені з фортифікації (цей предмет вивчався впродовж 6 років) і був випущений без підвищення в чині.

У багатьох біографіях Сеченова цей факт пояснювали, як несправедливість директора до волелюбного учня. Насправді, майбутній великий фізіолог винуватий в тому, що сталося, сам. Ось як він це пояснює в «Автобіографічних нотатках»: *«На екзамене фортификациии нужно было представить рисунок долговременного укрепления и за него ставили баллы... Все не мастера чертитъ, рисовать (к ним принадлежал и я). ...Заказывали обыкновенно эти рисунки в чертежной инженерного департамента... Заказанный мною рисунок*

подписал... (капитан, ведший предмет. — Прим. Л. С.)... без всяких распросов, не предчувствуя ожидавшего меня на экзамене из его предмета (а этот экзамен был первый) сюрприза. Генерал Ломновский, конечно, присутствовал на этом важном экзамене, и как только я представил рисунок, схватил циркуль и стал сверять размеры всех частей с приложенным к рисунку масштабом (чего я не делал). Злодей рисовальщик устроил мост через ров в 5 сажень вместо 3; это не ускользнуло от циркуля генерала, и он поставил мне за рисунок 15. Другими словами: сразу лишил меня возможности перейти в верхний класс подпоручиком. Зная это, я перестал готовиться к экзаменам, как следует, и получил второй скверный балл из не любимого мною строительного искусства.»

Генерал П.К.Ломновський був досвідченим викладачем і відомим інженером-будівельником. Ось що написано про нього в «Історичному нарисі розвитку Головного Інженерного училища» (1869): *«Ничто не ускользало от зоркого глаза... Петра Карловича, имевшего необыкновенные способности побуждать к занятиям и заставлять учиться даже беспечных и нерадивых... Он... постоянно присутствовал на лекциях, репетициях и экзаменах, и вследствие этого отлично знал всех обучавшихся в училище, их способности и наклонности; в этом отношении, благодаря своей наблюдательности, он почти не ошибался.»*

Не помилився генерал і цього разу. Цей перший вибір за Сеченова зробив саме він, досвідчений викладач. Зробив вибір вдалий – і для армії (слава Богу, що цей міст залишився на папері) і для учня, котрий мав зовсім інші здібності. Іван Михайлович писав через багато років опісля: *«Мог ли я тогда думать, что непочетное удаление из училища было для меня счастьем? Инженером я, во всяком случае, был бы никуда негодным.»*

Після училища Сеченов недовго служив у Києві, у другому резервному саперному батальйоні, служив без

всякого старання: *«В походах не бывал... Похвальных листов от своего начальства не получал... В штрафах по суду и без суда не был...»*.

Юнак був некрасивий, рябий, але розумні чорні блискучі очі скрадали враження непривабливості. І знову в долю втручається випадок – знайомство з чудовою жінкою, сестрою товариша по службі. Її звали Ольга Олександрівна. Вона була ні кокеткою, ні манірницею, розум мала аналітичний. Сеченов закохується в неї з першого погляду. І саме ця жінка, котра не відповіла взаємністю на кохання юнака, змусила молодого офіцера різко змінити своє життя. Тільки вона вперше назвала його Іваном Михайловичем. (До цього Іван Михайлович уже закохувався два рази: ще безвусим хлопчаком закохався в примадонну італійської опери Френццоліні та в Катю Пазухіну, сусідку по маєтку). Він писав про Ольгу Олександрівну: *«В дом ее я вошел юношей, пльвишим до того инертно по руслу, в которое меня бросила судьба, без ясного сознания, куда оно может привести меня, а из ее дома я вышел с готовым жизненным планом, зная, куда надо идти и что делать. Кто, как не она, вывела меня из положения, которое могло сделаться для меня мертвой петлей, указав возможность выхода. Чему, как не ее внушениям, я обязан тем, что пошел в университет – и именно тот, который она считала передовым! – чтобы учиться медицине и помогать ближнему»*.

Іван Михайлович подає прохання про відставку й їде додому в Теплий Стан. Під косими поглядами сусідів-поміщиків довгі місяці чекає документи про звільнення. Отримавши документи, їде вступати до Московського університету. Про цю поїздку Сеченов через багато років писав: *«Помню, что дня за три до отъезда стал падать снег..., и я с моим неизменным слугой доехал до Москвы на санях. На городской заставе нужно было предъявлять паспорт. Его вынес из караулки старый чиновник и, подавая мне бумагу, покачал головой со словами: «Эх, господин*

прапорщик, послужили без году неделю да в столицу прожигать родительские денежки...».

Марнотратити було майже нічого. Неабияке господарство трималося на все тому ж незмінному служнику, котрий не тільки наводив порядок і готував їжу, а ще й підробляв, чоботарюючи. Сеченов, котрий, в кінці-кінців, знайшов себе, нічого цього не помічав. Весь перший рік навчання перебував у піднесеному настрої, ходив тільки на лекції до університету, а вдома сидів за книгами до пізнього вечора.

Це був час, коли дуже звеличився інтерес до наук про людину. *«Каждый день мы толкуем... об успехах ума, о движении человечества, но до сих пор мы не спохватились спросить одного: что мы за колесо в этой чудной машине? Что нам оставили на долю наши предшественники? Словом: что такое мы?»* – пише з цього приводу чудовий мислитель, літератор і музикант Володимир Одоевський. Час, коли на стику філософії, психології й медицини, народжується фізіологія людини. Сеченов на третьому курсі зраджує медицині, не знаходячи в ній того, «чего ожидал – вместо теорий – голый эмпиризм».

Професор університету І. І. Давидов говорив про тодішню медицину: *«Часто меняемые системы врачей показывают, что они должны обратиться к помощи философии, без которой погребли многие тысячи преждевременно: ибо многие слепотствующие врачи, выучив условные названия костей, мышцы и других систем организма, переняв средства и пособия практиков-эмпириков, полагают, что их наука окончена, тогда как должно бы помыслить о внутренней стороне организма, которая в малом виде представляет вселенную».*

Іван Михайлович став першовідкривачем цієї царини. У 1895 році він закінчив університет, маючи свідоцтво про затвердження *«в степени лекаря с отличием»* і солідний багаж знань з психології, філософії, історії.

І знову Сеченов, тепер уже зовсім самостійно, приймає нестандартне рішення. Після смерті матері він отримав спадок 6000 рублів – для нього дуже великі гроші. Він витрачає їх на поїздку за

кордон «...з твердим наміром займатись фізіологією». Він їде морем в Германію. Там в 40-50 роки XIX ст. ступило на самостійний шлях покоління талановитих фізіологів, учнів Іоганеса Петера Мюллера – Еміль Дюбуа-Реймон, Герман Гельмгольц, Ернст Брюкке, Карл Людвіг та інші. З острахом переступивши поріг Берлінського університету Сеченов переконався, що необхідно надолужити пробіли у навчанні. Йому вдалося послухати у Мюллера лише курс порівняльної анатомії. З цього приводу Сеченов писав: «...я оживал услышать в этой аудитории исполненную широких обобщений блестящую речь, а вместо того услышал чисто деловую речь с показанием чертежей и спиртных препаратов». Одночасно з заняттями у Мюллера Іван Михайлович займався практичною хімією в лабораторії Ф. Гоппе-Зейлера, одного з засновників біохімії. Сеченов зацікавився діяльністю Еміля Дюбуа-Реймона, помічника Мюллера. Його лекції визвали у Сеченова велику зацікавленість, тому що в Росії електрифікації м'язів і нервів не знали. В лабораторії Дюбуа він засвоїв нові методики, замовив і придбав прилади, котрі потім привіз на батьківщину.

У Берліні Сеченов удосконалювався в знаннях разом із знайомим зі студентських часів майбутнім знаменитим вченим терапевтом Сергієм Петровичем Боткіним.

На літніх канікулах Сеченов здійснив подорож південною Німеччиною, Австрією, пішки пройшов гірським Тіролем, через альпійські перевали спустився в Італію, побував у Мелані, Венеції, Флоренції, Римі й інших італійських місцях.

Восени для продовження дослідів відправився в Лейпциг, де під контролем О. Функе ставив досліди про вплив алкоголю на азотистий обмін, на функції нервової і м'язової систем. Ці праці стали основою його докторської дисертації. Потім повернувся до Берліну і подовжив роботу у Гоппе-Зейлера.

Навесні виїхав до Вени в лабораторію Карла Людвіга. З цього приводу Сеченов писав: «...Весной 1858 г. Я уже был у этого несравненного учителя, славившегося тогда вивисекторским искусством, равно как важными работами по кровообращению и отделениям, и сделавшегося впоследствии интернациональным учителем физиологов чуть ли не для всех частей света...».

Сеченов був одним із перших руських в лабораторії Людвіга. З цього часу розпочалася дружба між двома вченими. Впродовж багатьох років вони регулярно листувалися як рівноправні колеги. У Людвіга Сеченов виконав саму значну частину своєї дисертації «Матеріали для майбутньої фізіології алкогольного сп'яніння».

За рекомендацією Людвіга Сеченов навесні 1859 року відправився в Гейдельберг, щоб попрацювати на кафедрі університету, котрою керував друг Людвіга, великий німецький фізіолог Герман Гельмгольц. Іван Михайлович високо цінував наукові досягнення Гельмгольца: *«Слава Гельмгольцу за его шаг в психическую область – из него выросла наиболее разработанная часть современной физиологической психологии».*

Першого лютого 1860 року Іван Михайлович Сеченов повернувся в Росію. Він мав суму грошей, достатню тільки на білет в чотиримісному задньому купе поштового диліжансу від Гейдельберга до Санкт-Петербургу і на харчування впродовж кількох днів. Навесні захищає дисертацію і влаштовується в медичну академію. Вже перші лекції тридцятирічного вченого викликали великий інтерес. І справа була не в особливому красномовстві – його якраз у Сеченова й не було. З цього приводу відомий професор Житков писав: *«Читать лекции он был великий мастер... В них не было книжного красноречия... Терминов в лекции бывало ровно столько, сколько это действительно было необходимо. Плавная и неторопливая речь лектора замедлялась в местах, понимание которых могло быть трудным для слушателей. Доказательства и демонстрации лектор черпал иногда из окружающей обстановки, причем прибегал к способам простым и всегда очень наглядным».*

Сеченов допускав на свої лекції жінок. Саме він виплекав і підготував до самостійної роботи перших російських жінок-вчених: Надію Прокопівну Суслову і Марію Олександрівну Бокову. Марія Олександрівна в майбутньому стала його дружиною.

Маша Обручева мріяла по навчання. Вони з братом Володимиром вирішили розіграти захворювання. Потім брат порадився з Чернишевським і вони дійшли висновку, що Маші

треба фіктивно вийти заміж. Закоханий у Машу доктор Петро Іванович Боков фіктивно одружується з нею. Він має надію, що фіктивний брак перейде в дійсний, тому що навряд чи знайшлася б жінка, котра залишиться байдужою до краси і душевної чистоти доктора Бокова. Хоч він і розумів, що його наречена знала, чого добивається в житті.

Так у вересні 1861 року Маша вперше увійшла в лабораторію Івана Михайловича Сеченова. Йому представили дівчат і він довго не міг опанувати себе від хвилювання, що його зненацька так охопило. «Бокова... Значит это и есть жена того самого красавца, с которым Иван Михайлович однажды встретился у Боткиных. Но что же там толковали о фикции? Такая необыкновенная женщина не может быть в фиктивном браке с таким красавцем?» Доволі скоро Сеченов почав бувати у Бокових вдома, запропонував репетиторство Марії Олександрівні. Вона була ввічливою, здібною, але, як жінка, не помічала затаєних поглядів Сеченова.

Можливо, це продовжувалось би до безкінечності. Але знову випадок змінює все: арешт брата і чоловіка. Володимира засилають до Сибіру. Боков незвично для чоловіка це переживає – він плаче. Цим він зовсім відштовхує Машу від себе. Сеченов, закоханий в Машу, і підтримує її в тяжкий час. Але залишатися в ролі третього в сім'ї і не мати можливості сказати про свої почуття, стає не під силу йому і він приймає рішення виїхати закордон.

Прощаючись, Іван Михайлович подарував Маші світлинку з написом на звороті: *«Желаю, чтобы вид этой карточки внушал вам мысли о решительности»*.

Пройшов час, і Марія Олександрівна разом з результатами дослідів послала звісточку Івану Михайловичу. Вона жила чеканням листа із-за кордону. Відповіді все не було, бо Сеченов не отримав цього листа. Вона наважується послати знову лист. Відповідь надійшла швидко, і всі тривоги її відступили. Почалася регулярна переписка, з котрої вона зрозуміла, що Сеченов сумує за нею і хоче швидше повернутися.

Сеченов повернувся із-за кордону. Винайняв квартиру супроти квартири Бокових. З грошима стало легше. Академія наук достойно оцінила його лекції з фізіології, що були надруковані в «Воєнно-медичному журналі», і нагородила Демидовською премією.

Іван Михайлович занурився в написання своєї геніальної роботи «Рефлекси головного мозку». Але це не заважало йому кожну вільну хвилину віддавати Марії Олександрівні. Вона ж марніла на очах, впадала в хандру, і двоє люблячих її людей спостерігали за нею. Треба було щось робити. Сеченов мріє виїхати з Марією до Італії. Зовсім несподівано Боков дає згоду на виїзд Маші. Боков вирішив не заважати коханій.

Чудовою була ця весільна подорож. У Росії дерева тільки набухали бруньками, а Німеччина танула в квітах. На вершині перевалу в Швейцарії була снігова хуртовина. За перевалом дозрівала пшениця, продавалися чорні вишні. Сеченов весь час сидів біля Марії Олександрівни, страшенно схвилюваний і щасливий.

Медовий місяць розтягнувся майже на чотири місяці. але треба було повертатися в Росію.

І, тут з'ясувалося, що шила у мішку не сховаєш. Поширилися плітки про те, що Бокова, ця вискочка, кинула чоловіка і поїхала в ганебну подорож з цим матеріалістом Сеченовим. Марія Олександрівна боялась, щоб чутки не дійшли до Кліпеніно, й Петро Іванович запрягнувся, що перед батьками буде продовжувати розігрувати сімейне благополуччя. Саме з цієї причини Бокови не мали можливості роз'їхатися по різних квартирах.

В 1867 році Сеченов їде за кордон. Через деякий час Марія Олександрівна приєднується до нього в Граці. Потім розлука у зв'язку з навчанням Марії Олександрівни в Академії Цюриха.

Іван Михайлович страшенно скучав за Марією Олександрівною.

Так сталося, що і Боков теж закохався в іншу жінку, забрав її від чоловіка і став проживати разом.

Марія Бокова не наважувалась на розлучення. На розлучених накладалось довічна заборона на шлюб і епітімія. Дітей Сеченов і Бокова теж не наважувалися завести, тому що незаконно народжені діти теж переслідувалися суспільством. Так і жили вони з біллю в душах.

Тільки в 1888 році Святішій Синод затвердив розірвання шлюбу Бокових. Марії Олександрівні дозволили новий шлюб, а Бокова засудили до довічної заборони вступати в шлюб.

8 лютого в Благовіщенській церкві на 8-й лінії Василівського острова відбулося скромне вінчання. Все було чин по чину: Сеченов стояв перед аналоєм в чорному фраці і з білою квіткою в петельці, Марія Олександрівна – в гарній шовковій сукні. Вінчання трималось в таємниці.

Все було чин по чину. Тільки весілля не було. Пуста формальність. Й гіркота усвідомлення – чим могло б стати для них це весілля чверть століття тому.

Ніхто не розумів, чому раптом професор Сеченов 1 грудня 1988 року подав прохання про відставку.

Причина була проста. Іван Михайлович розпочинав життя заново. В шістдесят років він вперше сподобив офіційний шлюб. Він придбав сім'ю, котру не треба ховати ні від чийх очей, дружину, котра почала посміхатись, як ніколи раніше не посміхалась.

«Геній досліджувача і винахідника – це прилежання на службі у якій-то сверх цінній ідеї», – пише Ернст Кречмер. Для Сеченова такою ідеєю стала людина. Він читає фізіологію в Медико-хірургічній академії, в Новоросійському, Санкт-Петербурзькому, Московському університетах. Впродовж 40 років ставить досліди в лабораторії. На собі досліджує вплив алкоголю, центральне гальмування, стомлюваність. Поштовхом для його ідей і робіт стає саме життя. Праці з алкогольного отруєння мотивуються роллю горілки в житті Росії. Праці з гальмівних процесів тісно пов'язані з проблемою виховання. У дослідях з фізіології праці розробляються фізіологічні критерії довжини робочого дня. А знаменита книга «Рефлекси головного мозку» адресована безкорисливим шукачам майбутніх істин. На книгу був накладений

арешт впродовж 17 місяців. Петербурзький цензурний комітет повідомив прокуратуру про впровадження судового переслідування проти проф. Сеченова. Прокурор судової палати подав представлення про те, що твір проф. Сеченова не включає в собі таких думок, котрі б могли бути підведені під точний зміст кримінальних законів. Арешт на книгу був знятий. Три тисячі екземплярів розійшлися миттєво. Це був повний триумф Сеченова і його вчення.

«Физиология должна признать своего неоспоримого отца в высокоталантливой и столь же оригинальной и светлой личности Ивана Михайловича Сеченова», – писав інший знаменитий вчений Климент Аркадійович Тімірязєв. А Сеченов жодного разу не допустив святкування свого ювілею. Він ніколи не був усипаний трояндами: його не тільки провалили на виборах до Академії, але навіть прохання надати йому звання заслуженого професора не затвердило Міністерство народної освіти! Був час, коли Сеченов залишався без роботи і знаходив притулок в лабораторії Дмитра Івановича Менделєєва. За п'ять років роботи в Одесі у нього був єдиний студент-помічник, і йому допомагав друг – Ілля Ілліч Мечніков, уже відомий вчений.

З дитячих років він зберіг звичку не залишатися байдужим свідком зла й несправедливості – якість, яку так не любить влада всіх часів і народів. Зате у всіх бідах і прикростях допомагала інша звичка «працювати, працювати і працювати». Саме ці слова згадав Тімірязєв, котрий розмовляв з Сеченовим за декілька днів до смерті...

В кінці життя він прийняв ще одне нестандартне рішення: в заповіті попросив повернути борг селянам його рідного Теплового Стану – ті самі 6000 рублів, на котрі він колись почав навчатися фізіології в кращих лабораторіях Європи.

Див. додаток 9

Література:

Белов, П. Т. Материализм Н. М. Сеченова [Текст] / П. Т. Белов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 96 с.

Березовский, В. А. Иван Михайлович Сеченов [Текст] / В. А. Березовский. – 2-е изд., доп. и перераб. – К. : Наук. думка, 1984. – 168 с.

Иван Михайлович Сеченов [Текст] : к 150-летию со дня рождения / под ред. П. Г. Костюка [и др.]. – М. : Наука, 1980. – 607 с.

Каганов, В. М. Мироззрение И. М. Сеченова [Текст] / В. М. Каганов. – М. : Политиздат, 1948. – 287 с.

Мирский, М. Б. И. М. Сеченов [Текст] : пособ. для учащихся / М. Б. Мирский. – М. : Просвещение, 1978. – 120 с.

Одесская областная научная конференция, посвященная 160-летию со дня рождения И. М. Сеченова (22-24 мая 1989 г.) [Текст] : тез. докл. – Одесса, 1989. – 80 с.

Серова, Л. Похожие и разные. "Нас всех подстерегает случай..." [Текст] : [роль случая на жизненном пути и правильного выбора при этом случае кажется просто удивительной в биографии замечательного русского физиолога и мыслителя Ивана Михайловича Сеченова] / Л. Серова // Наука и жизнь. – 2005. – № 3. – С. 44–47.

Судаков, К. В. От И. М. Сеченова к современным представлениям о системной организации психической деятельности [Текст] / К. В. Судаков // Психол. журн. – 2010. – № 2. – С. 77–89.

Яновская, М. И. Сеченов [Текст] / М. И. Яновская. – М. : Мол. гвардия, 1959. – 380 с. : ил., портр. – (ЖЗЛ).

Ярошевский, М. Г. Иван Михайлович Сеченов - родоначальник науки о поведении [Текст] / М. Г. Ярошевский // Мир психологии. – 2004. – № 4. – С. 142–154.

Тема 9. Україна в епідемії ВІЛ/СНІДу /Вечір запитань і відповідей/

Відповідає спеціаліст Чернігівського обласного СНІД-центру боротьби та профілактики ВІЛ/СНІДу.

Мета: ознайомити з сучасним станом проблеми ВІЛ/СНІД у світі та в Україні; формувати толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих людей і розуміння шляхів запобігання розповсюдженню ВІЛ та подолання наслідків епідемії; готувати майбутніх педагогів до профілактичної роботи з ВІЛ/СНІДу серед учнів.

Для послуг учасників перегляд літератури «За здоровий спосіб життя: профілактика ВІЛ/СНІДу»

Вступ. Понад 50 млн. жителів планети інфіковані вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), а понад 20 млн уражені СНІДом.

Щодня в світі інфікується 15–16 тисяч осіб. Насьогодні поширення ВІЛ/СНІДу набуло пандемії, бо охопило всі континенти і країни світу. Тривалість життя ВІЛ-інфікованих триває без лікування 8–12 років. В Україні зареєстровано 117 тис. ВІЛ-інфікованих, серед них майже 4 тис. дітей. За останні роки число нових випадків інфікування зросло майже удвічі, захворювання на СНІД – майже у 14 раз, а смертність в 3,8 раз. Щоденно в державі інфікується близько 40 осіб, а біля 8 громадян помирають від СНІДу.

Якщо темпи розповсюдження ВІЛ-інфекції в Україні збережуться й надалі, то країна наблизиться до національної катастрофи в найближчі 10-15 років.

1. ВІЛ/СНІД: в чому різниця цієї термінології?

2. Назвіть центральний орган імунної системи?(до аудиторії)

Вилочкова залоза – центральний орган імунної системи. Саме там дозрівають клітини кісткового мозку, перетворюючись у лімфоцити. Розрізняють кілька класів Т-лімфоцитів: Т-кілері, Т-хелпері (помічники). У здорової людини співвідношення Т-хелперів до Т-кілерів становить 2:1, а у хворої – 0,5:1 (зворотна пропорція).

СНІД – захворювання, а не синдром. Більш сучасна назва цього стану ВІЛ-інфекція. ВІЛ – це ретровірус, здатний синтезувати ДНК із РНК. Цей процес отримав назву зворотньої транскрипції. На матриці вірусної РНК, що проникла в живу клітину формується молекула ДНК, яка названа ДНК-транскриптом, або провірусом, котрий уже може встроюватися в молекулу клітинної ДНК. Забезпечується процес зворотньої транскрипції за допомогою ферменту – ревертаза. Але ж ми знаємо, в ДНК закладена спадкова інформація клітини, а РНК є свого роду переносником цієї інформації. Ретровіруси здійснюють цей зв'язок в зворотньому порядку, звідки й назва (ретро – зворотній).

Особливість ретровірусів в тому, що вони відтворюють свій генний матеріал в людських клітинах. Це означає, що інфіковані клітини залишаються такими до кінця свого існування. Опортуністичні інфекції – інфекції визвані безпечними для здоров'я людини мікроорганізмами. Збудники опортуністичних інфекцій постійно знаходяться навкруги нас. Наприклад, можуть викликати запалення легень.

3. Які вам відомі версії виникнення ВІЛ?

Існує багато версій виникнення ВІЛ:

- А. Американські вчені створили вірус і вирішили дослідити на людях. Вірус ввели в'язням неграм.
- В. Від шимпанзе під час масового вбивства цих тварин 1930-ті роки в Африці.
- У грудні 1999 року співробітник гінекологічної клініки Мельбурнського університету професор Р.Шорт виступив зі скандальною гіпотезою. Він заявив, що до появи СНІДу в Європі причетний російський професор С. Воронов, який зробив пересадку ячок інфікованих африканських шимпанзе пристаркуватим багатіям з метою омолодження.
- Едвард Хупер, англійський вчений, опублікував книгу, в якій викладає шокуючу версію СНІДу. Це результат жахливої помилки американських і бельгійської учених, які у 1950-ті роки розробляли живу вакцину проти поліомієліту. Саме після масового щеплення африканського населення цією

вакциною, одержаною на основі клітин шимпанзе, почав поширюватися СНІД (саме з районів вакцинації).

- Професор Роберт Гаррі із Туланського університету вважає, що легка форма ВІЛ побутовувала на протязі сотен або тисяч років, що сьогоднішню пандемію викликала чергова мутація, поява нових вірусів може припадати на 1910-ті–1940-ві рр.

4. Починаючи з 1998 року в Україні збільшується кількість інфікованих. Україна займає перше місце в Європі за кількістю ВІЛ-інфікованої молоді – юнаків та дівчат віком 15–24 років. За даними ЮНІСЕФ у нашій країні відсоток ВІЛ-інфікованих становить серед юнаків – 1,3%, серед юнок – 0,8%.

Чи вплинула на такий стан речей культура сексуальних відносин молоді (питання до аудиторії)? Якою є культура сексуальних взаємин сучасної молоді?

Аналіз інформації свідчить: майже половина молодих людей у віці від 13 до 23 років мають досвід сексуальних стосунків. При цьому серед них: лише 3% одружених, 2,6% – живуть у цивільному шлюбі, розлучених – 1%, а решта- 93% ще не вступали в шлюбні відносини.

30% опитаних школярів у віці від 13 до 17 років мають досвід сексуальних відносин і близько 80% студентів (їх середній вік 19,9 р.).

Молодь зорієнтована на ранній дошлюбний секс. Це є результатом не лише підліткової зацікавленості, а й впливу культурного середовища, яке при цьому не формує уявлення і настанови на безпечний секс. Жертвами СНІДу стали легенда балету Рудольф Нурієв, олімпійський чемпіон з фігурного катання Джон Кері, кіноактор Рок Хадсон та інші.

75,2% завсідників тусовок, дискотек вдається до алкоголю та наркотиків аби розслабитися і лише 10,3% відвідувачів не мають такої потреби.

Чи зменшується відсоток людей в Україні, які інфікувалися ВІЛ статевим шляхом?

Чи є потреба ВІЛ-інфікованій людині повідомляти свого статевого партнера про наявність у неї ВІЛ-інфекції?

Яку відповідальність несе ВІЛ-інфікована людина за умисне зараження іншої людини?

Чи були випадки притягнення таких людей до відповідальності?

5. 28 листопада 2007 року у Чернігові відкрилася спеціалізована поліклініка для ВІЛ та СНІД-хворих.

Початком епідемії в Чернігівській області можна вважати 1997 рік, коли в області вперше було виявлено і поставлено на облік 108 ВІЛ-інфікованих, з яких 102 були споживачами ін'єкційних наркотиків. Найбільш поширена інфекція у Чернігові, Прилуках та Прилуцькому районі. У 2001 році народилося 6 хворих дітей, а у 2006 – 71 дитина.

Що змінилося за останній рік?

Де можна пройти тестування на ВІЛ-інфекцію в нашому місті?

6. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я 2006 року 2,9 млн людей померло від СНІДу...

Якими ж є практичні результати титанічних зусиль учених?

Чи залишається СНІД так само невиліковним, як і 20 років тому? Вірус імунодефіциту людини часто мутує. Чи можливе повне одужання? Чи може повністю знищити ВІЛ в організмі людини активна антиретровірусна терапія?

Чи може бути знятий діагноз «ВІЛ-позитивний» у дорослої людини?

7. *Чи має право ВІЛ-позитивна дитина відвідувати загальноосвітню школу?*

Чи може така дитина становити загрозу для інших дітей, що навчаються з нею в одному класі? Що б ви відчували, якби у вас у класі була така дитина?

8. У 47 номері газети «День» опублікована стаття Дмитра Десятерика «Королівство» про маленьку державу на півдні Африки Свазіленд. Там проходить місія організації «Лікарі без кордонів». Вони там лікують місцеве населення від СНІДу й туберкульозу як супутнього захворювання. До речі, у Свазіленді 30% населення інфіковано ВІЛ. А ще гірше те, що в кожній 10-ї

дитини обоє батьків померли від СНІДу. Речення із статті: «Як і в нашій країні, ВІЛ-інфіковані помирають саме від сухот».

Чи існує зв'язок між епідемією ВІЛ/СНІД та епідемією туберкульозу у нашій державі?

9. Чи захищена в Україні від дискримінації ВІЛ-інфікована людина?

10. Як уберегти себе від зараження ВІЛ-інфекцією?

Підсумок.

Чтоб мудро жизнь прожить,
Знать надобно немало.
Два важных правила
Запомни для начала:
Ты лучше голодай,
Чем что попало есть,
И лучше будь один,
Чем вместе с кем попало.

Омар Хайям

Чтоб жить, не так уж много нужно:
Вдох и выдох – вот и все дела.
Вдох – посеять в человеке душу,
Выдох – видеть, что она взошла.

*Відома буковинська поетеса
Тамара Севернюк*

Література:

Баришполець, О. Звички шкідливі. А тенденції... [Текст] : [вживання алкоголю, наркотиків, поширення ВІЛ/СНІДу в учнівському та студентському середовищі: причини, досвід, динаміка] / О. Баришполець, С. Хаїрова // Освіта. – 2005. – № 35 (24–31 серпня). – С. 10–11.

Динаміка поширення ВІЛ/СНІДу в Україні [Текст] : статистичні дані // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 24 (грудень). – С. 23–24.

Колосовський, С. Варто бути компетентним [Текст] : (питання, які найчастіше виникають у підлітків стосовно ВІЛ/СНІДу) / С. Колосовський // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 2 (січень). – С. 1–4.

Кучеренко, О. Сторінки з особистого щоденника психолога СНІД-центру [Текст] / О. Кучеренко // Психолог. – 2004. – № 36 (вересень). – С. 30–32.

Марцинкевич, О. О. Інфекційні хвороби. Венеричні хвороби (сифіліс, гонококова інфекція, трихомоніаз, СНІД) [Текст] / О. О. Марцинкевич. – Чернігів : ЧДПУ, 2005. – 37 с.

Мезеря, І. В. Виховання культури стосунків статей - превентивний захід боротьби з підлітковою проституцією та СНІДом [Текст] / І. В. Мезеря // Проблеми освіти. – К., 2003. – Вип. 30. – С. 147–153.

Немая, Я. Сучасні форми профілактики ВІЛ/СНІДу у школі [Текст] / Я. Немая // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 24 (грудень). – С. 6–8.

Пандемія ВІЛ/СНІДу та діти [Текст] // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 24 (грудень). – С. 19–22.

Профілактика наркоманії та СНІДу в середовищі студентської молоді [Текст] // Проблеми освіти. – К., 2003. – Вип. 30. – С. 84–93.

Удалова, О. А. Педагогічні основи формування здорового способу життя і профілактики СНІДу серед студентської молоді [Текст] / О. А. Удалова // Проблеми освіти. – К., 2003. – Вип. 30. – С. 99–109.

Як говорити з дітьми про ВІЛ та СНІД? [Текст] : (методичні рекомендації батькам і вчителям) // Здоров'я та фізична культура. – 2005. – № 24 (грудень). – С. 17–18.

РОЗДІЛ II

Методичні матеріали до усних журналів

Тема 10. Рослини в житті людини

«Рослини в житті людини»

Журналістка Віра Бегічева вважає, кожна людина має магічний дар. В чому цей дар проявляється? Кожен може за власним бажанням покращувати свій настрій, заряджуватися бадьорістю і оптимізмом, зацікавлено і з радістю дивитися на оточуючий нас світ. На думку знавців природи, для цього потрібно тільки знати назви дерев, уміти їх розрізняти, розуміти їх душу. І як тільки людина навчиться це робити, світ для неї зміниться. І тоді, коли вона опиниться в парку чи лісі, її будуть оточувати не безликі зразки лісної фауни, а радісні привітні і доброзичливі друзі, і у кожного з них – своє обличчя, свій характер, своя історія й доля. Недарма наші предки ставили дерева вище людини. Недарма бачили в них щось вічне й сакральне, непричетне житейській суєті. Недарма наділяли їх здатністю впливати на долі не тільки окремих людей, а й цілі народи.

Тема 11. Дерева-обереги: вільха, бузина, осика

Вільха. Родина Березові, порядок Березоцвіті.

Першу сторінку журналу ми почнемо з приказки «не ростуть шишки на березі». Чи згодні з цією приказкою біологи? І треба ж, є все таки береза – правильніше дерево з **родини Березові, порядок Березоцвіті** – на котрому шишки ростуть і як називається це дерево? Й зветься це дерево вільха. Рід Вільха налічує 30 видів, з них в Україні є три: клейка або чорна, сіра, пухнаста; в Карпатах росте кущ подібний до вільхи, душекія зелена. «*На горі стоїть вільха, а під горою вишня*», – співається в народній частівці. А чи так це? Вільха росте в низинах, вологих місцях, по берегах річок, в тінистих байраках – місцях виходу на поверхню ґрунтових вод, у верхів'ях великих річок.

У стародавній ірландській поемі «Битва дерев» говориться: «На бій першою йшла вільха, найстаріша в роду». Відомий кельтолог В.В. Ерліхман пише: «Вільха, за уявленнями друїдів, старіше дерево, котре асоціювалося з початком року». Навесні, коли тане сніг, на вільсі набухають сережки – суцвіття, що складаються з 300 маленьких квіточок. Вони формуються за рік до цвітіння. Ботанік Павлова Н. розповідає: «Взимку вільхові сережки були щільні, нерухомі, а зараз витягнулися стали пухкими й гнучкими. Торкнешся гілочки – закачаються й закуряться жовтим димком-пилком»...

В народно-слов'янських виставах, пісенному фольклорі вільха – жінка. Назви таких дерев в давнину ставали жіночими іменами. Деякі з них збереглися до наших днів, наприклад: липа – Олімпіада, ялина – Олена, вільха – Ольга, Єльха. Доречи, історики й донині спорять, була княгиня Ольга скандинавською Хельгою, чи псковитянкою Ольхой/Єльхой.

У вільсі наші пращури бачили людську істоту. Чому? Тому, що живе вона людський вік – 100 років, рідко доживає до 120 років, іноді – до 150 років. У вік плодоношення вона вступає близько 12 років, а в 30 досягає розквіту й приносить більше всього плодів. І тут проглядає схожість з людиною. І ще, як і у людей головний фактор ризику – судинно-серцеві хвороби, так і вільха частіше всього гине від руйнування серцевини.

Слов'яни вірили, що нечиста сила боїться вільхи. На Поліссі вільху саджали біля будинків, щоб нечисть обходила їх стороною. Особлива захисна сила надавалась гіллям вільхи освяченому в церкві у Вербову неділю, на Трійцю, в Іванов день. В Білорусії вірили, що вільховим гіллям можна вигнати з дому, бліх, тарганів і мух.

Ще є одна унікальна властивість вільхи: вона як і бобові рослини має на коренях бульбові бактерії, що насичують азотистими сполученнями ґрунт. «Це дерево, що удобрює ґрунт, є символом щедрості богів», – пише Джоан Гіффорд. Тому словаки клали лист вільхи у взуття молодим; в Польщі дівчина, яка хотіла вийти заміж йшла до вільхи і обіймала її тричі, кожного разу питаючи: «Вільха! Чи я така рознещасна, що вийти заміж не

можу?»; на півночі Росії обрядову весільну баню топили вільховими дровами і віник теж був із вільхи.

Легендами оточені і виключні якості вільхи як природного барвника: із неї можна отримати аж п'ять фарб. Із кори вільхи виготовляли червону фарбу, додаючи до неї купорос, отримували чорну фарбу; з молодих гілочок робили коричневу фарбу, коли до неї добавляли купорос, отримували жовту; із квітів – яскраво зелену.

Вільха вважалася стародавніми і як Світове дерево, тому що чорна і коричнева фарби уособлювали підземний світ, царство мертвих, зелена – ліси й поля земного світу, світу людей, а жовта й червона – світ небесний, вогонь Сонця, Місяця і зірок.

Під вільхою не можна стояти під час грози. В неї часто б'є блискавка. За це вільху стародавні називали «вогненним деревом».

В Ірландії донині кажуть: «Якщо ви зрубаєте вільху, ваш дім згорить щент».

І ще є одна дуже цінна якість у вільхової деревини. Вона не гниє, коли її занурити у воду, а навпаки стає твердою, з часом стаючи як камінь. І в давнину із неї виготовляли кухонний посуд. На вільхових човнах первісні люди плавали озерами, річками, морями.

На палях із вільхи будували венеціанські палаццо, бюргерські будинки Амстердаму, будували колодязні зруби, пірси, мости.

Благословенна вільха – дерево-оберіг, що з'єднала магичні сили землі, вогню і води, що зігрівала нас біля першого вогнища, серцевина котрого раниться, як серце людини.

Розповідь підготовлена за рубрикою журналістки Віри Бегічевої, «Знайомтесь дерево» надрукованої в журналі «Свет» за 2008 рік у № 4 на С. 66–68.

Див. додаток 4

Бузина. Порядок Черсакоцвіті. Родина Бузинові. Рід Бузина.

Бузина – непримітне, на перший погляд дерево, займає в фольклорі народів Центральної, Північної і Східної Європи важливе місце.

В слов'янській міфології бузину вважають причетною до таких протоподій, як гріхопадіння Адама і Єви, вбивство Авеля та до всієї християнської історії. До неї звертаються: «Бузиновий Адаме!», «Царю бузинний», «Помагай Бог, бузина!».

На Україні, в Англії, Польщі вірять, що з бузини зробили хрест на якому розіп'яли Христа, і що на ній відбулася кара. «Іуда повісився на бузині», – писав Шекспір «В безплідних зусиллях любові». На старих, помираючих деревах бузини росте дивний гриб з моторошною назвою «Вухо Іуди». Англійці говорять, що це вухо Іскаріота, який приречений вічно слухати шепіт вітру, який нагадує йому про зраду.

«Свята бузина» – так звертались до дерева малороси в наговорах від небезпек, для придбання сили і відваги, для звільнення від нечисті.

Якщо звернутися до язичницьких вірувань, то й тут ми знаходимо багато цікавого. Бузина – стародавній символ відродження. Якщо заглянути в тлумачний словник В. І Даля, то прочитаємо: бузувати – привільно і добре рости, пускати паростки; буза – сусло, молоде пиво чи бражка; бузова земля – добра, чорноземна; бузати – жадібно і багато пити чи хлебтати; бузун – буян, забіяка; бузинні млинці – випечені з бузинним (чорної бузини) цвітом.

За цими назвами, як і за назвою рослини, постає буяння життєвих сил, що б'ють через край.

«Вона легко вкорінюється. Відламайте гілку, ввіткніть в землю, і гілка почне рости. Ця особливість перетворила бузину в давній символ смерті і відродження, плідності і вічного круговороту часів» (Джоан Гіффорд).

Молода бузина – кущ, котрий з роками перетворюється в дерево 8-10 м висотою, з розкидистою, кучерявою кроною. Розмножується вона сіменами і кореневими паростками, що постійно молодими паростками замінюють паростки, які відмирають. Існує легенда про вічну молодість цього дерева.

28 видів бузини росте в помірному і субтропічному кліматі Північної півкулі. В Україні росте три: чорна, червона, трав'яниста. Батьківщина розповсюдженої у нас чорної, або звичайної бузини – Європейсько-Кавказький ареал. Вона може рости практично усюди, але переважно полюбляє вологі ліси, низини берегів річок. Бузина любить сонце і практично не росте під кронами інших дерев. У лісах вона швидко займає всі вільні, сонячні місця. В давній російській загадці говориться про дереворік: на ньому дванадцять гнізд (місяців), в кожному гнізді по четверо яєць (тижнів), в кожному яйці по семеро пташенят (днів).

У селах знали, якщо розкласти листя бузини в будинку, то клопи і таргани розбіжаться. Приміщення біля яких росте бузина залишають миші і шурі. Про це знали наші пращури, (писав ботанік С. Красіков) і висаджували її біля клунь, хлівів, складів. В народі казали: *«Невелика буза, а хліба зберігає вози»*.

Про отруйну дію листя бузини було відомо з давніх часів. Воїни неоліту надавали своїй зброї форму листя бузини, щоб стати нездоланими. Кременеві ножі за формою схожі на листя бузини знаходять в захороненнях епохи мегалітів.

За ісландським повір'ям, якщо в ніч на Івана Купала стати під бузиною, то можна побачити Владика царства фей. Але не дай Бог випадковому спостерігачу піддатися дрімоті! Той хто засне під бузиною, ризикує взагалі не проснутися, бо аромат квітів може перенести його в царство фей.

Повне дозрівання ягід припадає на кінець літа і передрікає прихід осені.

Якщо з гілочки бузини видалити серцевину, можна зробити сопілку. За це її на русі прозвали пищальником. Латинська назва бузини самбука. В античній Греції і Римі самбуками називали сопілки. Самбукою також називали персидський триструнний музичний інструмент, виготовлений із дощочок бузини. Квітки бузини використовують як ароматизатори сиропів і випічки. Чай або настій із квітів чорної бузини допомагає при простуді.

Не тільки квіти бузини лікарські. Англійський письменник 18 ст. Джоан Івлін стверджує: *«Якщо б всі цілющі властивості її листя, кори і ягід були відомі до кінця, я не зміг би назвати*

хвороби чи рани, від котрих наші страждуючи не вилікувались би за допомогою цієї рослини». Недивно, що в бузині з давнини бачили місце існування якоїсь доброї до людей істоти.

В Англії ніколи не рубали бузину без дозволу. Треба було сказати: «Старенька, старенька, дай мені свого дерева, а я тобі своє віддам, коли деревом стану сам». Проговорювали це, стоячи на колінах перед деревом, надаючи «старенькій» (деревинному духу) час піти, інакше з-під сокирі на кривдника бризне кров «Пані Бузини» – й не зносити йому голови!

Слов'яни ніколи не викопували кущ бузини з коренем, щоб не потурбувати доброго Духа, що живе у неї під коренями. Кущ бузини ніколи не викорчувували під город, тому що вважалося, що там де ріс кущ бузини ніколи нічого не виросте.

У слов'ян існує повір'я, начебто, в бузину ніколи не вдаряє блискавка, котру вона відводить, захищаючи будинок, біля котрого росте. Слов'янки звертаються до неї, гадаючи про заміжжя і вірять, що в купальську ніч можна побачити свого судженого в кущі бузини. Вважалося, що бузина дає можливість заглянути у майбутнє, а на весільному столі вона приносить щастя молодят.

Розповідь підготовлена за рубрикою журналістки Віри Бегічевої, «Знакомьтесь дерево» надрукованої в журналі «Свет» за 2008 рік, у № 5 на С. 44–46.

Див. додаток 5

Осика (тополя тремтяча). Порядок Вербоцвіті. Родина Вербові. Рід Тополя налічує близько 40 видів. Осика (тополя тремтяча)

Слов'янське осика/осина/ясика запозичене з іранської мови. І початково означало тополя: осика відноситься до роду Тополя. Життєва сила цього дерева неймовірна. За рік пагони осики витягуються аж на 3м. Якщо порівняти осику з дубом, то щоб накопичити однакову кількість деревини осиці треба 30-40 років, а дубу аж 100 років. Дослідивши руську пісенну лірику, доходимо висновку, що в піснях постійно зустрічається прикметник – частий: «По бережку растет част осинничек»,

«из-за частого осинничка выходила красна девица». Ліс цей дійсно «частий». Осика далеко викидає горизонтальні кореневища, що дають нові пагони. Якщо зрубати осику, то через рік біля пня з'явиться біля 50 молодих осичок (5), а ще через рік – десятки, а то й сотні. Неймовірний факт: вирубка осик сприяє їх інтенсивному примноженню. Завдячуючи цьому осика першою заселяє вирубки, пожарища, закинуті луки і пашні.

У руських селян лісовик асоціюється з осикою. Вважалося, що в осичнику можуть заплутати людину лісовики, котрі там гуляють. Лісовик любить сидіти на осиці або на осиковому пні, або обертатися в них. Кидаючи на лісову стежку віти осики або повалені стовбури молодих осик, він збиває з дороги пішого чи кінного. Щоб врятуватися від лісовика треба накреслити осиковим прутом коло по землі. Тому й прозвали лісовика – осичник.

У слов'ян осика – універсальний оберіг: росіяни садили осику біля воріт або кута будинку, а українці під час будівництва хатини втикали по кутах фундаменту осикові кілочки, на західній Україні носили з собою гілку осики для захисту від відьом, а на Поліссі заламували гілку осики для захисту від русалок «щоб русалочка не ходила, мого житечка не ломила».

Осиковий кілок використовували як зброю проти упирів, перевертнів, колдунів, відьом – вбивали його в могилу.

Осика використовувалася слов'янами і як магичний лікувальний засіб. Вони вірили, що хворий видужає, якщо прочитати заговор над осиковим пруттям і покласти їх хворому на груди. Заговорювали осиновий сучок і прикладали до хворого зуба. Коли ноги зводило, клали осинове поліно в ноги, а від головного болю – до голови. Хворого садовили на свіжий осиковий пень, або вішали його одягу на осику. При дитячому безсонні дитині вирізали колиску із осики.

Вважалося, що осика може забирати на себе хвороби. Звідси англійське народне закляття від трясучки: *«Осика, осика, прошу тебе, дрижи і тріпоти замість мене!»* і руські заговори: *«Йди вивих на осику!»*; *«Піди геть, ляк, в гірку осику!»*. На Русі при тяжкій хворобі дитини саджали молоду осину біля дому: дитина видужувала, а осика всихала, забираючи на себе її хворі.

Осикова деревина завжди цінувалася за свою легкість, м'якість, однорідність, білизну. Осика має властивість довго не гнисти у воді. Тому на Русі споконвіку із осики робили зруби для колодязів і погребів, бочки, корита, цебри.

Із осики також виготовляли човни, полоззя для саней та лиж, які вимагали високої стійкості до стирання: в цьому осика рівна дубові, але значно легша в обробці.

Стародавні індоєвропейці вважали особливо надійною зброю виготовлену із осики.

Осина використовувалася здавна і як цінний будівельний матеріал. Етнограф С.Д. Домніков писав, що у свідомості селянина будівництво дому уподібнюється образу Будівництва Світу, і осина в цьому будівництві вигравала роль оберегу – вона берегла труд будівника, і вона ж увінчувала творіння.

Розповідь підготовлена за рубрикою журналістки Віри Бегічевої, «Знайомтесь дерево» надрукованої в журналі «Свет» за 2008 рік, у №6 на С. 51–53.

Див. додаток 6

Тема 12. Рослини – поневолювачі людини: тютюн справжній, махорка

У жовтні 2009 року людство відзначило 517 років свого прилучення до паління. І ніхто з вас не буде суперечити проти ствердження: паління – це справжня наркоманія. І велика небезпечність її в тому, що багато хто паління не сприймає всерйоз.

Паління тютюну з'явилося в сиву давнину. Під час розкопок м. Парнака на Кіпрі археологи знайшли люльку для паління, вік якої – 3000 років.

Поширення тютюну в Європі пов'язане з ім'ям Христофора Колумба. У жовтні 1492 року видатний мореплавець відкрив не лише Америку, а й тютюн. Супутники Колумба звернули увагу на те, що тубільці вдихають дим скруток листя, які називають

«табако» або «сигаро» і від щирого серця пропонують їх гостям. Незабаром в Іспанії з'явилися перші плантації тютюну.

В Україні вирощують тютюн справжній та махорку. Культивуються ці рослини по всій території.

Ви з ботаніки пам'ятаєте: тютюн – однолітня рослина висотою до 150 см із родини Пасльонових; рожеві квітки розміщені на верхівці; плід – багатонасінна коробочка з дрібними насінинами; нараховується близько 760 видів. Для паління використовують листя після висушування й спеціальної обробки. До складу листя входить від 70 до 300 хімічних речовин, а в тютюновому димі виявлено до 6000 різних компонентів, 30 із них відносяться до розряду натуральної отрути. Серед них сильнодіючі та фізіологічно активні: нікотин, анабазин, оксид миш'яку, синильна кислота, оксид вуглецю, чадний газ, вуглекислий газ, аміак, сірководень, ефірні олії, метан, формальдегід і смоли, що містять радіоактивні ізотопи. Усі складові диму можна поділити на дві групи: газову та з твердих часток. Крім того містяться елементи, що важко піддаються кількісному визначенню. Це кремній, кальцій, титан, стронцій, талій, полоній.

Основним діючим початком тютюну є алкалоїд нікотин – сильна рослинна отрута, безбарвна олієподібна речовина, летка, з неприємним запахом і пекучим смаком. Нікотин добре розчиняється у воді, при сполученні з повітрям забарвлюється в коричневий колір. Якщо чистий носовичок щільно притиснути до губ, а потім видихнути дим від цигарки, то на ньому залишиться брудна руда пляма. Це тютюновий дьоготь. Він дуже небезпечний, викликає злоякісні пухлини.

Нікотин дуже отруйний. Смертельна доза нікотину для людини складає 1мг на 1кг ваги. Трагедія може статися і через маленьку дозу. Наприклад, трирічна дитина, граючи зі старою люлькою, напилася через неї води та померла від отруєння ніотином. Однорічна дитина з'їла сигарету і теж загинула від отруєння.

У Петербурзі на одній із кафедр фармакології стався унікальний випадок. У руках лаборанта розбилася судина з

нікотином. Отруйна речовина потрапила на одяг, що прилягав до тіла. Незважаючи на кваліфіковану допомогу, врятувати потерпілого не вдалося.

Лев Толстой описав свої відчуття, коли вперше затягнувся тютюновим димом. У повісті «Юність» читаємо: «Я ... зашатался на ногах; комната пошла кругом, и, взглянув в зеркало, к которому я с трудом подошел, я увидел, что мое лицо бледно, как полотно. Едва успел упасть на диван, как почувствовал такую тошноту и такую слабость, что мне показалось, что я умираю. Я серьезно испугался – хотел уже звать людей на помощь и посылать за доктором...»

Описані письменником симптоми отруєння рідко проходять безслідно.

Недарма народна приказка проголошує: «Тютюн і камінь сушити».

Першим у Європі почав культивувати тютюн, або посольську траву (так тютюн називали) Жан Ніко. Королева Катерина Медічі страждала на головні болі. Французький посол Португалії Жан Ніко підніс їй у подарунок листя та насіння тютюну. Королева почувалася краще, коли нюхала його. За допомогою нікотину намагалися лікувати зубний та головний біль, шкірні захворювання. Про нього навіть писали у підручнику медицини: "... це зілля послаблює біль і втому, заспокоює зубні страждання". Так Ніко здобув славу – з його ім'ям пов'язана ботанічна назва тютюну. Шведський природознавець Карл Лінней дав тютюну назву «нікотинна» – *Nicotina glauca*.

Але через 100 років захоплення лікувальними властивостями тютюну швидко закінчилося у зв'язку з частими отруєннями. Почалися переслідування курців – їх звинувачували у зв'язках з дияволом. Французький король Людовик-VIII у 1680 році видав указ, згідно якого продавати тютюн дозволялося лише аптекарям.

У Англії наприкінці XIVст. за паління карали на смерть. Голови курців з люлькою в роті виставляли на площах.

Папа Римський Уран-7 відлучив від церкви католиків, які палили або нюхали тютюн. У 1692 році 5-х монахів замурували живцем у стіну за те, що вони палили.

У Персії курцям виривали ніздрі. Перський шах Абасс наказав спалити торговця, який привіз тютюн до військового табору. Однак тютюн все далі й далі розповсюджувався континентами.

На території нашої країни тютюн почали висівати з 1616 року, хоча царська влада та духовенство забороняли це. Цар Михайло Романов видав спеціальний указ про заборону паління, курців, згідно цього закону, в перший раз карали палицями, а в другий – відривали ніс, вуха та висилали їх до Сибіру. Після спустошуючої пожежі у Москві 1634 року, причиною якої виявилось паління, воно було заборонено під страхом смерті.

Але скоро у тютюну з'явився могутній союзник. Заборону на паління анулював Петро I. Він сам звик до паління, перебуваючи в Голландії.

При Катерині II тютюн широко культивувався на півдні нашої країни. У 1763 році було видано найкращий Маніфест «Про вирощування як у Малоросії, так і у великоруських місцях насаджень різних сортів тютюну».

Паління швидко поширювалося на Русі. Стало модним нюхати тютюн, це вважалося хорошим тоном. З'явилися коштовні табакерки, чудову колекцію яких, можна побачити в Ермітажі. Бідні палили самокрутки – «козячі ніжки». У другій половині XIX ст. почали будувати фабрики, виникла тютюнова промисловість.

У 1913 р. було випущено 259 млрд. штук цигарок.

Україна одна з найбільш «прокурених» держав у світі. Чому? Наша держава вважається однією з найбільш «прокурених» у світі. Турбує не лише збільшення кількості курців, а те, що різко змінилося психологічне та соціологічне ставлення до паління. Чому?

Все робиться для того, щоб запевнити молодь в тому, що цигарка в зубах – незамінний атрибут успішної людини, символ сили, обов'язкова запорука дружнього ставлення. Тому-то

тютюнова індустрія витрачає на рекламу близько 2 млрд. доларів щорічно. Ситуація з паління склалася в Україні дуже критична.

На сьогодні у нас палить близько 20 млн. осіб. Лише в Києві за рік продається 10 млрд. сигарет.

Слід зауважити, що людство поставилося до тютюну дуже довірливо і легковажно. Підраховано, що населення земної кулі щорічно викурює 12 білльйонів цигарок та сигарет. У недопалках, які кидають, де трапляється, міститься близько 2 250 000 т синильної кислоти, 384 000т аміаку, 108 000т нікотину, 600 000 т дьогтю.

У нашій країні серед школярів кількість учнів, які палять не кожного дня, а лише на дискотеках, становить 32%.

22% учнів 9-11-х класів часто палять у компаніях.

12 % учнів 6-х класів пробували палити.

1% учнів 6-х класів збирають недопалки.

4% учнів 6-х класів крадуть сигарети у батьків.

Серед школярів, що палять щоденно:

13 % учнів викурюють одну-дві сигарети на день.

36 % учнів – від 3 до 10 сигарет на день.

20% учнів викурюють за день від 1 до 20 сигарет.

Всього 65% учнів в тій чи іншій мірі мають досвід паління.

10% із них сказали, що кидати палити не збираються.

Всього 35% учнів школи не пробували палити, не палять і не збираються палити.

У 65% учнів вдома палять батьки, з них 45% – ті, у кого палить батько, 20% – ті, у кого палить мати.

Сьогодні кількість курців збільшується за рахунок жінок. Паління навіть до вагітності погано впливає на майбутню вагітність. Плацента жінок-курців гірше живить кров'ю. У матерів, що палять під час вагітності кровотечі виникають на 25-50% частіше. Під час паління кожної хвилини до плоду проникає 18% нікотину, а виводиться лише 10%. Нікотин в крові дитини накопичується. Нікотин викликає посилене скорочення м'язів матки, що призводить (у 70% випадків) до довільних абортів, передчасних пологів, народження мертвих дітей, до різних

аномалій у розвитку. В наш час кожна четверта дитина народжується з різними відхиленнями (анатомічними, фізіологічними, психологічними, біохімічними, функціональними). Паління розглядається тератологією, як один із факторів вроджених каліцтв. Встановлене закономірне підвищення ризику уроджених каліцтв зі збільшенням кількості цигарок, які щодня викурює жінка, особливо протягом третього місяця вагітності (вовча пащека та заяча губа). Тож в тютюновому диму є тератогени – речовини, що призводять до народження потвор.

Якщо жінка палить, то на її дитину впливає біля 3 000 компонентів диму. Нікотин є нервово-паралітичною отрутою і спричиняє смерть та потворність. Бензидин – сильний канцероген. CO² – угарний газ у 200 разів сильніше пов'язується із гемоглобіном й виводиться з організму плоду повільніше ніж з організму матері. Його вміст в організмі дитини у 10-15 разів вищий. Радіоактивний полоній - 210 пошкоджує статеві клітини плоду, а це значить, що паління шкідливо відіб'ється і на майбутніх поколіннях

Вага дітей у жінок, що палять, на 150 – 240г менша за норму. Це пов'язане з погіршеним живленням плоду та інтоксикацією.

Шкіра жінки, яка палить, втрачає еластичність, з'являються зморшки, набуває сірого кольору. Про наслідки жіночого паління професор Р. Найберт сказав: «Жінки будуть помирати передчасно, вони проживуть своє життя раніше, ніж вони встигнуть передати наступному поколінню свій досвід любові та життя». Споживання тютюну жінками завжди вважалося поганою ознакою та засуджувалося. Так Олександр Пушкін звертався до красуні, яка нюхала тютюн:

*Ты любишь обонять не утренний цветок,
А вредную траву зеленую.
Искусством превращенную
В пушистый порошок*

А щоб написав поет про жінку, яка палить? Та в його час жінки не палили. Паління серед жінок почалося з середині XIX ст.

Недавно в засобах масової інформації демонструвалися результати досліджень в сім'ях курців. Так от матері, що курять, ще до народження дитини прирікають свою дитину до серцево-судинних захворювань. Сигарету запропонували вагітній жінці і в цей час знімали поведінку дитини в її утробі. Ви б бачили, що з нею творилося, коли мати курила. Вона метушилася, розкривала рот, «кричала» – бо у неї виникли спазми судин й гостра нестача кисню. У той час, коли мати отримувала задоволення від сигарети, її майбутня дитина відчувала ядуху. Щось подібне відбувалося і під час пасивного паління, коли вагітна дихала димом від чоловіка, що палить. Страшно дивитися, як «задихається» дитина в утробі жінки, що палить чи вдихає дим батькової сигарети.

Чумою 20-21 століть називають паління. Палять чоловіки. Жінки намагаються не відстати від них. За дорослими тягнуться діти. Жодна зі згубних звичок не забирає стільки здоров'я, як паління.

Пам'ятайте, нікотинова залежність формується непомітно.

Перший етап – "знайомство" людини з тютюном.

Другий етап – людина відчуває токсичну приємну збуджуючу дію тютюну і не звертає увагу на шкідливі зміни в організмі, формується психічна залежність: коли закінчилися сигарети, коли не кутив довго, з'являється нервовість, людина шукає будь-яку можливість закурити.

Третій етап – без сигарети людина почуває себе роздратованою, "розбитою". Поступово приходить усвідомлення того, що куріння приносить не лише задоволення, а й шкоду. Без цигарки уже не можна зосередитися. Водночас знижується легкість заучування, зменшується обсяг пам'яті.

Четвертий етап – погіршення стану здоров'я: слабкість, болі у грудях, кашель, задишка. Легко впізнати за огрубінням голосу, пожовтінням зубів, неприємним запахом з рота, жовтуватим кольором шкіри, нездоровим виглядом волосся, ще й одяг має неприємний запах.

А ще курці мають. Легені з рожевих перетворилися в мишасто-сірі від вугілля та смоли, що в них накопичилася. З найпоширеніших причин смертності є хвороби серцево-судинної системи. Одна з причин цієї хвороби – куріння. Цигарка збуджує і розширює судини короткочасно, а потім звужує.

Приблизно 90% курців вважають куріння шкідливим, і тільки 2/3 із них роблять спроби кинути. Але позбутися тютюнової залежності дуже важко.

Задумайтеся над отриманою інформацією. А чи варто було починати?

Див. додаток 7

Література:

Горбовец, А. Так жить нельзя: что заставляет пить, курить и «расслабляться» [Текст] / А. Горбовец // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2005. – № 11. – С. 16–21.

Дмитренко, Г. Прелюдия к грустным размышлениям [Текст] / Г. Дмитренко // Позакласний час. – 2006. – № 21–22. – С. 91–96.

Дмитрук, М. Тепло против пьянства [Текст] : беседа с д-ром мед. наук, проф. Раисой Татаринцевой / М. Дмитрук // Свет. Природа и человек. – 2007. – № 6. – С. 65–67.

Заришляк, Д. М. Не будьте собі ворогом [Текст] / Д. М. Заришляк // Позакласний час. – 2007. – № 1. – С. 81–83.

Ігнатенко, В. Шкідливий вплив куріння та забрудненого повітря на органи дихання [Текст] : розробка

уроку / В. Ігнатенко // Біологія. – 2007. – № 2 (січень). – С. 18–20.

Кирмикчи, И. О вреде курения [Текст] / И. Кирмикчи // Позакласний час. – 2006. – № 21–22. – С. 97–100.

Кузнецов, В. Н. Никотин, алкоголь и наркотики – тератогены [Текст] / В. Н. Кузнецов // Біологія. – 2004. – № 18 (май). – С. 14–15.

Палити – здоров'ю шкодити [Текст] // Шкільна бібліотека. – 2007. – № 11. – С. 97–103.

Пахомова, Т. Профілактика тютюнокуріння (дидактичні матеріали) [Текст] / Т. Пахомова // Позакласний час. – 2006. – № 19–20. – С. 99–104.

Федорова, Т. Добровольное сумасшествие. Разговор с подростками о том, как уберечь себя от вредных привычек [Текст] / Т. Федорова // Библиотека. – 2001. – № 8. – С. 55–59.

Що обрати здоров'я чи куріння? [Текст] : конференція // Хімія. Біологія. – 2003. – № 58 (жовтень). – С. 1–4.

Тема 13. Тростянець – перлина садово-паркового мистецтва

„Тростянець” – дендрологічний заповідник НАН України, пам'ятка садово-паркового мистецтва державного значення. Заснований в 1834 році. Розташований в селищі Тростянці Ічнянського району на річці Тростянці. Площа 204,4 га, з них насаджень – 114,1 га; ставків – 10,4 га; галявин – 42,2 га; паркових доріжок – 9,4га; розсадника – 20,3 га; господарча територія – 8 га

У минулому – степова рівнина, пересічена ярами і балками. Найближчі ліси були за 6–10 км (Турканівка, Сокиринці). На території росло 300 дубів віком до 250 років. Деякі з них збереглися й до нині.

Заснував парк Іван Михайлович Скоропадський – нащадок гетьмана Лівобережної України Івана Ілліча Скоропадського.

Іван Михайлович Скоропадський народився 12 січня 1805 року за старим стилем в селі Ярославці Глухівського повіту Чернігівської губернії в маєтку своїх родичів Кочубеїв. Він отримав гарну домашню освіту. Коли йому виповнилося 20 років вступив юнкером у Сіверський кінноегерський полк. Через 2 роки був переведений до Нарвського гусарського полку. Військова служба Івана Михайловича Скоропадського не приваблювала і через рік він пішов у відставку. За бажанням матері поступив в управління предводителя дворянства Конотопського повіту. Був предводителем дворянства Прилуцького повіту Полтавської губернії, потім – предводителем дворянства Полтавської губернії.

Іван Михайлович брав участь у громадських справах: постійно був присутнім на земських зборах і з'їздах мирових суддів; був членом училищної ради; сприяв створенню в Прилуцькому повіті чоловічих та жіночих шкіл; власним коштом допомагав народним вчителям.

У 1829 році Іван Михайлович Скоропадський одружився з Єлизаветою Петрівною Гарновською – родичкою господарів Качанівки. Через рік він оселився з дружиною у батьківському маєтку Григорівка. Вже тоді Скоропадський мріяв про створення парку. Григорівка для цього не підходила, і він вирішив створити нову садибу у Тростянці. Дружина Івана Михайловича не бажала жити у селі, вона приїжджала жити у маєтки тільки на літо. Шлюб проіснував тільки 10 років, але їхні діти залиши про себе добру пам'ять. Донька Єлизавета була українською, щедрим меценатом щодо видання українських книжок, створення і підтримки шкіл і бібліотек, пожертвувала гроші на створення у Галичині товариства імені Шевченка. Син Петро був хоробрим військовим. Після військової служби

багато зробив для ліквідації кріпацтва та займався просвітницькою діяльністю.

Хутір Тростянець Іван Михайлович обрав тому, що він був віддаленим від інших поселень, розташовувався на пересічній місцевості з ярами, маленьким струмком Тростянець і ставком, невеликими групами багатовікових дерев. На користь Тростянця було й те, що його ґрунт – глибокий чорнозем – був надзвичайно родючим. З 1833 року тут збудували палац, церкву, господарські будівлі. Заклали парк, спорудили греблі й загати. В результаті було утворено 4 стави (Великий, Куциха, Лебединий, Безіменний).

За спогадами онука Скоропадського, Павла, садиба складалася з великого дерев'яного будинку досить оригінального стилю, з приєднаними до нього двома великими баштами, що нагадували готичний стиль. Будинок був зведений з чудової дубової деревини. В ньому були парадні кімнати і лише одна спальня, в якій жив Іван Михайлович. До будинку прилягала велика двоповерхова прибудова теж з баштою. Біля будинку знаходився великий газон і ще 4 красиві кам'яні флігелі різних стилів (кухонний, 2 для гостей, 1 великий для службовців). У флігелях по довгу жили артисти, художники та інші видатні особистості. У Тростянці тривалий час жив відомий художник Микола Миколайович Ге. В садибі парку бували Микола Гоголь, Тарас Шевченко, Михайло Глинка, Ілля Рєпін, була зібрана картинна галерея академіка Петербурзької Академії художеств В. М. Резакова, уродженця Ічні. Палац Скоропадських не зберігся, був зруйнований у 1918 році.

Перші дерева були висаджені у 1834 році в затишному виярку Богівщина. Незабаром Богівщина поповнилася багатою колекцією рідкісних дерев. У 1836 році почалося висадження дерев групами – суцільними масивами на протилежному від садиби боці ставу.

До кінця 30-х років ХІХ ст. на польових землях росло багато берези, липи, клена, дуба, хвойних, які розмежовувалися живописними галявинами. У кінці 30-х

років XIX ст. були влаштовані також алеї з канадської тополі від кордонів володінь до господарської садиби.

Незадовільний результат від висаджування самосіву наштовхнув Івана Михайловича на створення власного розсадника в Богівщині. Лише наприкінці життя Скоропадського Богівщина увійшла в парк, а розсадник було перенесено в інше місце.

На початку 40-х років у парку з'явилися дерева з Петергофського, Ризького, Нікітського ботанічних садів, із саду В. М. Каразіна під Харковом. Тоді ж стали садити дерева смугами й гаями за межами парку (Іваново, Бабусине, Клини, Грицеве та інші). Кожна посадка складалася з дерев однієї чи декількох порід всього посадили 20 гаїв та смуг. Це створило м'який перехід степового ландшафту до паркового масиву, захищало його.

У 50-х роках садівники із Петергофа брати Євстигнєєви розробили план парку. Доріжки підводили до найоригінальніших ділянок і галявин. Найбільше розширення парку припадає на 60-ті роки XIX ст.

Під час першої поїздки до Парижу у 1857 році увагу Івана Михайловича привернув новий метод штучного формування рельєфу. І у 1858 І. М. Скоропадський доручив садівнику К. Д. Шлінглофу створити у північно-східній частині парку штучний гірський сад. Перед цим місцевий художник-пейзажист створив ландшафт з загостреними вершинами, що нагадували Альпи. Територія гірського рельєфу складала до 30га. Пагорби і гори (до 35м) зводилися виступами і з'єднувалися земляними валами. Після спорудження пагорбів і гір у північно-східній частині, почали створення такого ж ландшафту в західній і південно-західній частинах парку. Земляні роботи тривали майже 30 років до самої смерті Івана Михайловича. На трьох найвищих горах збудували альтанки. Але вони гарного ефекту не справляли. Деякі гори насипали протягом 2 років підряд 50 робітників з 20 кінними тачками. Всі

земляні роботи проводилися ручним засобом. На спорудження гір витратили більш як 100 тисяч карбованців.

У другій половині XIX століття ще інтенсивніше почали висаджувати екзотичні рослини. Так, з 45 видів ялин північної Європи, Азії, Північної Америки в парку культивувалося 17 (сосна Веймутова, ялиця сибірська, тсуга, псевдо тсуга, туя, кедр сибірський, сосна чорна та інші).

У Тростянці вперше в Лівобережній Україні були випробувані ялиці грецька та Фразера, головчастий тис кістяковий, ялини Алькокка та червона, сосни остиста, скручена, кедрова корейська та Жеффрея, туя гігантська, туйовик долотовидний, клени завитий, голий, пенсільванський та колосистий, береза чорна, дуб черешчастий, липа маньчжурська, в'яз американський та інші.

В 1886 році складено топографічну карту парку і проведено першу ботанічну інвентаризацію. Тут налічувалося 623 види дерев і кущів (161 – хвойних і 462 – листяних). Було завершено планування шляхової мережі віссю – Великий став, Куциха й Лебединий, що примикають до нього. Навколо ставів ростуть плакучі верби, сніжно-білі берези, темно-зелені ялини, могутні дуби. В основі об'ємно-просторової композиції – продумана система галявин, що утворені не планувальними засобами (доріжками), а насадженнями. Цікавою особливістю парку є створення „гніздових” груп, коли декілька рослин одного виду, висаджених близько одне від одного на галявині, утворюють неначе спільну крону.

Іван Михайлович Скоропадський помер 23 лютого 1887 року. Він був похований на пагорбі над великим ставком, насипаному поблизу галявини з листяних та хвойних дерев. На могилі встановлено пам'ятник, замовлений Іваном Михайловичем за кілька років до смерті. Пам'ятник зображує янгола, який правою рукою вказує на небо. На постаменті з одного боку висічено „Іван

Скоропадський”. Стела висотою 90см з білого мармуру встановлена 1887 році. Скоропадський дуже любив парк. До останнього року життя він майже щодня об’їжджав його, був особисто присутнім при пересаджуванні великих дерев на галявини.

Оскільки син Івана Михайловича помер раніше, маєток успадкував онук – Павло Скоропадський, особа в історії України досить помітна, останній гетьман України.

Після Жовтневої революції парк увійшов до складу радгоспу „Тростянець”. У 1940 році парк оголошено державним заповідником. С 1951 року передано АН України.

В парку було багато кам’яних і дерев’яних лавок, скульптур міфічних героїв і богів, споруджено загати, греблі, мости. У парку є 4 половицькі баби, колона суму „Розбита надія”. Можна припустити, що Іван Михайлович так увінчав скорботу за своїми сестрами та братом, які померли у віці 16–27 років. Подібні колони ставили у багатьох парках. Альтанок на горах вже немає. Є у парку місток через великий став, місточок через яр на Мохнатій гірці та інші містки. Поблизу входу у парк встановлений пам’ятник його засновнику І. М. Скоропадському.

Нині тут росте більше 500 видів дерев і чагарників (40% хвойних); у колекціях дерев і чагарників (арборетумі) – біля 2000 видів, різновидностей і форм; 250 сортів – декоративних квіткових рослин. Не менш цікавий розподіл видів і основних різновидностей парку за походженням (азіатського походження – 40%, європейського – 26%, північноамериканського – 25%). Є інтродукційний розсадник декоративних рослин. Тут проводиться наукова робота з паркознавства, дендрології, насінництва.

Своєю красою і багатством зелених видів „Тростянець” не поступається перед найкращими парками Європи. Територія парку розбита на 62 квадрати. Парк має 6 ландшафтних районів: горбисто-гірський („Швейцарія”), приозерний, балочний, рівнинно-пейзажний, парадний

присадибний та лісовий. Дендропарк має величезне значення, як насіннева база численних екзотичних культур та вирощування посадкового матеріалу для озеленення міст і сіл.

Див. додаток 8

Література:

“Тростянець” [Текст] // Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. / редкол.: Ф. С. Бабичев (голов. ред.) [та ін.]. – 2-ге вид. – К., 1988. – Т. 3. – С. 425.

Дендрологічний парк „Тростянець” [Текст] // Юний натураліст. – 2002. - № 2. – С. 7.

Дендропарк «Тростянець» [Текст] : путеводитель – К.: Наук. думка, 1981. – 78 с.

Ілленко, О. О. Дендропарк “Тростянець”: Минуле, сучасне, перспектива [Текст] / О. О. Ілленко // Індустрія рослин. – 2000. - № 3/4. – С. 210–213.

Кваша, В. В. Ваблять тіністі алеї: Тростянецький парк [Текст] / В. В. Кваша, О. О. Ілленко // Благоустрій території. – 2002. - № 2. – С. 210–213.

Лыпа, А. П. Дендропарк «Тростянець» [Текст] / А. Л. Лыпа, Г. А. Степунин. – К. : Изд-во с.-х. л-ры УССР, 1951. – 69 с.

Мисник, Г. Е. Ландшафты Тростянецкого парка [Текст] / Г. Е. Мисник. - К. : Наук. думка, 1967. – 40 с. : ил.

Мисник, Г. Е. Тростянецький дендрологічний парк [Текст]. – К. : АН УРСР, 1960. – 82 с.

Природно-заповідний фонд Чернігівської області [Текст] / під заг. ред. Ю. О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – 240 с.

Природно-заповідний фонд Чернігівщини [Текст] : реєстр-довідник / авт. кол. В. А. Губко [та ін.]. - Чернігів : Облполіграфвидав, 1990. – 65 с.

Тростянецький дендропарк [Текст] : фотоальбом / авт. М. Г. Курдюк; фото. С. С. Крячка. – К. : Мистецтво, 1981. – 48 с. : іл.

Чернігівщина [Текст] : енциклопед. довід. – К. : Укр. Рад. Енцикл., 1990. – 1006 с.

Яценко, П. Т. Природні і національні парки України [Текст] / П. Т. Яценко, Є. М. Гребенюк. – Львів : Вища шк., 1988. – 119 с.

Тема 14. Людина – легенда: про Д. С. Самойловича

Друга сторінка журналу відведена проблемі екології та здоров'я людини. Ми торкнемося впливу чинників навколишнього середовища на організм людини, а саме, питання природних спалахів інфекційних захворювань. До медичних проблем екології відносяться питання взаємовідносин людини з тваринним світом, а також існування та поширення низки небезпечних хвороб, які передаються від тварин людині.

У процесі антропогенних змін у навколишньому середовищі можливе виникнення епідеміологічних ситуацій. Ми зупинимося на тих, що виникають за типом «короткого замикання», епідеміологічних ситуаціях. Це завезені спалахи захворювання, що мають, як правило, локальну пристосованість і виявляють їх порівняно швидко. Торкнемося долі людини, яка боролася з епідеміями, що загрожували людству.

Наша Чернігівська земля народила і дала нам і всьому світові непересічну видатну особистість Данила Самійловича Самойловича – визнаного в світі талановитого лікаря, засновника вітчизняної епідеміології, людину з високо розвинутою громадянськістю.

Друга половина XVIII ст. Увесь південь України охопила чума – гостра інфекційна хвороба, що характеризується тяжким станом хворого, запальними процесами в лімфатичних вузлах, легенях й інших органах. Збудник – чумна паличка –

зберігається в трупах «хазяїв» при певних умовах до 4-5 місяців, у кліщах – до 1 року. Людина заражається від хворої людини, через укуси комах, від гризунів і верблюдів, а також через пошкоджену шкіру при контакті з хворими тваринами. Особливо небезпечна людина, що хворіє на легеневу форму, тому що виділяє в повітря крапельки мокротиння із чумними паличками. Чума – особливо небезпечне захворювання, так як має високу заразливість, здатність до широкого розповсюдження і дуже велику смертність. Тільки в Херсоні за 7 місяців загинуло близько 4 тисяч чоловік. Незабаром грізна епідемія досягла Лубен та Диканьки. Вона заважала освоєнню Новоросійського краю та Північного Причорномор'я. І всюди наш земляк був в епіцентрах хвороби. Й понині серед миколаївців та херсонців ходять легенди про нашого земляка.

Основоположник вітчизняної епідеміології Данило Самійлович Самойлович (Сушинський, Сущинський, Сушківський, Сушковський) народився 22 грудня 1744 р. у селі Янівка (нині Іванівка Чернігівського району) у родині священиків. Священиком у родині був не лише батько протоієрей Самуїл, а й дід – Олекса Сушинський. Прізвище Самойлович Данило отримав, коли мати записувала його до школи. За старою народною традицією вона записала Самойлович – тобто син Самуїла. Щодо цього, то наводиться і таке пояснення, коли Данило навчався в Київській духовній академії, то обрав собі прізвище за ім'ям батька. Початкову освіту Данило отримав у місцевій школі. Юнацькі роки провів у Чернігові – закінчив Чернігівський колегіум, який на той час був одним із найстаріших і найпопулярніших серед навчальних закладів Лівобережної України. Продовжив навчання у Київській духовній академії. (1756–1761).

Повного курсу освіти у Київській академії Данило не закінчив, тому що вже на шостому році навчання його зарахували до Петербурзької медичної школи (1761–1767) при генеральному адміралтейському госпіталі. Його відібрали серед претендентів, хоча на курс за сучасними мірками було

2 чоловіки на місце. Пізніше він залишився тут і працювати. А незабаром у неповні 26 років Данила Самойловича призначили на посаду полкового лікаря у Копорський полк, який дислокувався у Росії. Роки другої половини XVIII століття були роками конфліктів між Росією і Туреччиною. Періодично виникали війни (1756–1763, 1768–1774, 1787–1791). Коли серед діючої армії з'явилася чума Данилу Самойловичу прийшлося прийняти активну участь у боротьбі з цією страшною недугою.

Скоро чума з'явилася і в південних районах Російської імперії.

Наприкінці 1770 року чума була занесена солдатами, що поверталися з війни в Москву. Перші випадки хвороби з'явилися у відділенні Московського генерального госпіталю на Введенських горах. До речі, головним лікарем цього госпіталю був Опанас Филімонович Шафонський теж уродженець Чернігівщини (народився в Сосниці) – історик, економіст, статистик, етнограф, лікар, дійсний статський радник, закінчив три закордонні університети (в Галле, Лейдені, Страсбурзі), був затверджений у вчених ступенях доктора права, філософії та медицини. Вул. Гетьмана Полуботка з моменту заснування (від вул. Молодчого до вул. Молодіжної) з 1897 до 1927 р. носила ім'я Опанаса Шафонського. Опанас Шафонський вірно оцінив ситуацію, потім видав першу російську працю з епідемії чуми. Але влада діяла нерішуче і Москва втратила чверть населення (близько 50000). Чума розповсюджувалася миттєво при найменшому контакті з інфікованим. Лікарі не знали витоків цієї страшної хвороби і пропонували для її лікування неефективні засоби. Боролися із чумою середньовічними методами обкурювали хворих димом, одяг, трупи і навіть житло спалювали. Ті, хто вижив, залишалися без засобів до існування.

В 1971 році в Москві виявляється новий осередок хвороби на «На великому суконному дворі». Почалися масові захворювання й гибель народу. Саме в цей час повернувся в

Москву Данило Самойлович. Проїздом побував у себе на батьківщині – у Янівці. На той час його батьків вже не було в живих. У Чернігові лікарю повідомили, що його рідний край також охопила чума. І з яким обуренням слухав Самойлович те, як його земляків лікував приїжджий лікар із Петербурга. Він радив стріляти із гармат, щоб розігнати зіпсоване хворобою повітря. Повернувшись до Москви, Самойлович розповів цю історію столичним лікарям. Він був уже знайомий з хворобою і як істинний патріот активно включився в боротьбу з епідемією. Він добровільно пішов працювати в саму небезпечну лікарню одного з монастирів Москви.

Він виявив себе не тільки грамотним лікарем, а й безстрашним експериментатором.

Для полегшення стану підопічних Самойлович використовував усі відомі йому засоби лікування: вологі оцтові укутування, хінну кору, різноманітні мазі. Наш земляк був із хворими у постійному контакті і тричі переніс чуму, але у легкій формі. І тоді він приходить до висновку, що необхідно робити щеплення проти чуми. Ще більш ризикованим кроком Самойловича було випробовування спеціальних знезаражувальних обкурювальних порошків. Вони дійсно допомагали у боротьбі із хворобою як профілактика, але були дуже ядучими. У самого Самойловича від роботи з ними погіршилося здоров'я. Від опіків на руках та обличчі на все життя залишилися шрами. Але він довів користь знезараження за допомогою обкурювання порошками. У 1771–1772 рр. у Москві ці порошки використовували для дезінфекції житлових будинків, офіційних установ, крамниць, лікарень та церков.

Із п'ятнадцяти помічників Самойловича в живих лишилося тільки троє.

Після закінчення епідемії Данило Самойлович відправився за кордон для удосконалення і отримання ступеня доктора. Після чотирьохрічного перебування в Лейдені, він ще три роки провів в Парижі і Страсбурзі, вивчаючи акушерство і

жіночі хвороби. З цією ж метою він відвідав університети Германії і Англії. Докторську дисертацію захистив у 1780 р. при Лейденському університеті (Нідерланди) з питань хірургія акушерства.

Вважають, що під час перебування в цих навчальних закладах Самойлович виступав з питань епідемії чуми в Росії.

У 1783 році французький науковий журнал «Журнал енциклопедичний» повідомляв: «Д. Самойлович, російський доктор, видав опис бувшої в Москві чуми, який вміщував багато таких прикладів, котрих немає ні в яких сього роду творях... Сей же лікар видав і інший твір про щеплення чуми, і перший відкрив й довів, що сея операція може бути прийнята і впроваджена в дію з великим успіхом для збереження роду людського...». Твір Данила Самойловича в короткий час був виданий і французькою мовою.

Заняття науково-літературною працею Самойлович продовжив по поверненню в Росію. Наш земляк провів перші мікроскопічні дослідження з виявлення збудника хвороби. Це сталося у 1784 році.

Данило Самойлович виклав свій досвід у боротьбі з чумою та пропозиції щодо протичумного щеплення у наукових працях. Його думки отримали у всьому світі підтримку. Данило Самойлович став відомим ученим. Його обрали членом 12 іноземних академій та товариств. Серед них: Паризька хірургічна академія, Паризьке вільне королівське зібрання, Марсельська, Тулузька, Ліонська, Мангеймська академії. Але коли у 1783 році Самойлович надіслав свої книги до Петербурга з проханням прийняти його членом академії, звідти так і не надійшла відповідь. Офіційний Петербург не хотів визнати особистість, знання та досвід лікаря Самойловича. І тільки новий спалах чуми у Криму змусив владу звернутися до визнаного у Європі медика. В 1784 році Данило Самойлович Самойлович був визнаний Медичною колегією доктором медицини і призначений в армію дивізіонним лікарем, йому навіть призначили, окрім звичайної оплати доктора медицини, тисячу карбованців додатково на рік. За

особливим розпорядженням Потьомкіна він був призначений «главным доктором Екатеринославского наместничества и области Таврической по прилипчивым болезням».

У безкраїх степах будувалися міста, фортеці і споруджувалися порти на безлюдних морських берегах. Цілими селами переселялися селяни, збиралися військові частини. Населення вимушено було жити скупчено, що спричиняло масові захворювання малярією, тифами і навіть чумою, яка заносилася з Туреччини. Дмитро Самойлович відразу ж розгорнув тут бурхливу діяльність – влаштував госпіталі, портові карантини для попередження занесення інфекційних захворювань.

Коли розпочалася війна з Туреччиною знову, Самойлович привів у порядок санітарні організації армії, приймав участь в битвах, двічі особисто перев'язував рани Суворову, влаштував великий Богоявленський госпіталь біля Херсону. Його роботу високо цінували Суворов і інші генерали.

Видатний вчений всюди знаходив багатий матеріал для спостережень, наукового аналізу і практичних цінних висновків. Особливо це проявилось в його праці «Краткое описание микроскопических исследований о существе яду язвенного, которые производил в Кременчуге Данило Самойлович». Результати цих досліджень, що були проведені на початку розвитку епідеміологічних знань, були новаторськими.

В той час всі притримувалися думки французького лікаря Гоафона, за твердженням котрого (1722 р.) чума викликається невидимими комахами, що проникають через пори шкіри, рот, ніс в організм людини. А ще раніше відомий в історії мікробіології Афанасій Кірхер стверджував (1658 р.), що «посредством микроскопа видел множество таковых малых крылатых мошек, исходящих из зараженных вещей, заражающих приближающихся людей, входя в поры телес их...» Самойлович критично ставився до висловлювань авторитетів, і наполегливо шукав збудника чуми.

Після ретельного дослідження за допомогою мікроскопу Деллебара, доставленого за наказом Потьомкіна, Самойлович прийшов висновку: «... что болезнь сия нигде и никогда иначе не заражает, как посредством токмо прикосновения...».

Мікроскопічна техніка того часу не давала змоги вченому вирішити поставлену задачу. І все ж таки він був впевнений, що саме захворювання викликається «неким особливим и совсем отменным существом». Цим він виділявся серед своїх сучасників.

У Російській медичній літературі його праці не викликали належної уваги і були майже забуті.

Все життя Самойловичу приходилося переборювати важкі перепони. Так вже будучи вченим із світовим ім'ям, він у 1790 р. був відсторонений від займаної посади і залишився без коштів до існування.

Великі неприємності доставляли йому нападки супротивників його поглядів. Деякі автори вважали абсурдом запропоновані Самойловичем щеплення, хоч в наш час така міра профілактики застосовується на практиці.

Нарешті 1792 р. Данилу Самойловича повертають на службу. Але незважаючи на його високий науковий статус і великі заслуги, його призначають рядовим лікарем. Але спалахи чуми змушують згадати про видатного вченого і його призначають на небезпечну роботу головним доктором карантинів і знову відправляють на південь. Тут він знову прийняв активну участь у боротьбі з шістьма епідеміями чуми (Тамань, Одеса, Дубоссари та інші).

Медична колегія вибрала його почесним членом. Це була честь, котрої удостоїлися у той час дуже мало докторів «російського» походження. Після ліквідації посади головного доктора карантинів, Самойлович був залишений інспектором Чорноморської медичної управи (1800 р.).

Помер Данило Самойлович 20 лютого 1805 року в Миколаєві від «жорстокої жовчної гарячки».

Своє життя, свої знання, великій досвід і здібності Данило Самойлович віддав вивченню і боротьбі із страшною хворобою людства – чумою. Він прийняв участь у боротьбі з дев'ятьма епідеміями чуми, був організатором і активним учасником боротьби з епідеміями чуми в Москві, Кременчуці, Єлизаветграді, Херсоні і в Криму.

За свою працю Данило Самойлович отримав звання і нагороди, які серед медиків майже не зустрічалися: орден святого Володимира, чин статського радника та дійсного статського радника, а також став членом 12-ти іноземних академій та товариств, почесним членом Медичної колегії.

Чернігівщина з шаною ставиться до пам'яті свого видатного земляка. Одна з вулиць Чернігова носить ім'я Данила Самойловича.

У колекції чернігівця Андрія Фомічова є конверт із зображенням Самойловича Данила, українського лікаря, засновника вітчизняної епідеміології. Світ побачив цей конверт у 1994 р. з нагоди 250-річчя від дня народження видатного вченого. Цей конверт був виданий Чернігівським обласним відділенням Асоціації філателістів України. Поштове видання відразу стало раритетом, адже наклад його невеликий – 200 примірників. Тоді ж був виготовлений і спеціальний художній штампель. У день ювілею (22.12.1994) відбулося погашення ним конвертів на Чернігівському поштамті.

Див. додаток 9

Література:

Воронцовская, И. Выдающийся эпидемиолог [Текст] : [Даниил Самойлович] / И. Воронцовская // Гарт. – 2005. – № 11 (10 марта). – С. 19.

Калібаба, Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини [Текст] / Д. Калібаба. – Чернігів : Ред-вид. від. ком. інфомації, 1998. – 256 с.

Метелкин, А. И. Данило Самойлович Самойлович [Текст] / А. И. Метелкин // Люди русской науки. Очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники. Биология. Медицина. Сельскохозяйственные науки / под ред. И. В. Кузнецова. – М. : Физматгиз, 1963. – С. 459–466.

Самойловича вулиця [Текст] // Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : Укр. Рад. Енцикл., 1990. – С. 127.

Справочник города Чернигова [Текст] : информ.-реклам. справочн. – Чернигов : ЧП Лещинский А. В., 2004.

Фомічов, А. Засновник вітчизняної епідеміології [Текст] : [Данило Самійлович Самойлович (Сушинський) 1744–1805 рр.] / А. Фомічов // Десн. правда. – 2008. – № 85 (31 липня). – С. 11.

Тема 15. Втілені в бронзі і камені (пам'ятники тваринам)

З глибокої давнини у людей стало традицією увіковічнювати якісь події або заслуги спорудженням пам'ятників, скульптурних або архітектурних композицій.

Першою твариною, про заслуги якої і відповідно про пам'ятники якій хочеться розповісти, є собака, адже, за відомим висловом Чарльза Дарвіна, це єдині істоти, які «люблять нас більше, ніж самих себе». Вдячне людство здавна ставить пам'ятники своєму найвірнішому і найбезкорисливішому другові – собаці. Існує безліч таких пам'ятників, точну кількість яких ще ніхто не підрахував.

Другим, після собаки, найвірнішим і найвідданішим другом людини по праву вважається кінь. Коні супроводжували людину із сивої давнини і до наших днів і використовувались людиною з різною метою.

Люди віддали данину шани коням, увіковічивши їх у бронзі, мармурі, граніті. Тисячі скакунів красуються в різних містах світу, несучи на собі заслужено й незаслужено прославлених історичних діячів, полководців, героїв...

Споруджено пам'ятники і багатьом іншим тваринам. Такі пам'ятники можна зустріти у різних куточках світу.

Пам'ятник Балто, 1925 г. Центральний парк Нью-Йорка.

На початку 1925 року страшна хвороба вражала дітей в селищі Ном. Потрібна була вакцина. Небагато вакцини залишилось в м. Анкоридж за тисячу миль від Ном. Страшна буря не дозволила доставити вакцину літаком. Вакцину перевезли потягом до м. Ненана. Люди і собаки відправились на зустріч снігу і вітру. На зворотньому шляху Гунар Кассен через обмороження не міг управляти запряжкою і Балто повів команду сам. Собаки були так виснажені, що не могли гавкати. Діти були врятовані.

***Пам'ятник сенбернару Барі. Париж.
Це пам'ятник собакам вірним своєму обов'язку.***

Напис на пам'ятнику: «Барі, що врятував сорок людей і вбитому сорок першим»

За одною з легенд Барі застрелив сорок перший врятований. Барі, щоб зігріти людину облизував їй обличчя. Людина опритомніла і застрелила собаку, прийнявши її за вовка. За іншою – сорок першим врятованим була дитина. Дитина була настільки слаба, що не могла пересуватися. Собака лягла біля дитини, щоб вона могла обхопити собаку за шию. Так Барі доставив дитину до монастиря.

Пам'ятник «Вірний Хатіко» (бронза).

Жителі селища Сібуя замовили и встановили на пероні станції перед другою світовою війною.

Хатіко у двомісячному віці потрапив до доктора Уена, професора Токійського університету. Коли Хатіко було півтора року доктор Уєно помер. У продовж наступних 10 років, Хатіко продовжував приходити на станцію Сібуя кожного вечора зустрічати хазяїна. Хатіко помер 1935 року.

***Пам'ятник їзовим собакам. Мармур.
Токіо, парк Сіба, серпень 1958***

У лютому 1958 року японська антарктична експедиція із-за важких метеорологічних умов не змогла висадити чергову групу зимувальників на базу Сєва. Зимувальників з бази змогли зняти тільки гелікоптером. Шторм посилювався і гелікоптер не зміг забрати з бази їзових собак. Собакам залишили запас харчів. Станцію тимчасово закрили.

Жителі Японії вважали, що собаки загинули. На добротинні пожертви собакам встановили пам'ятник: за металевою огорожею на просторому майданчику в різних позах сиділи, лежали, стояли п'ятнадцять собак.

Яка ж була радість людей, коли через рік експедицію зустріли дві живі лайки.

Пам'ятник собаці Лайці. Першій тварині - космонавту.

Москва, Петровсько - Разумовська алея.

Була запущена в Космос 3 листопада 1957 року на радянському кораблі «Супутник-2». Їй було біля двох років і важила вона біля 6 кг.

Повернення собаки не планувалося, через 5-6 років вона загинула від стресу і перегріву, хоч і передбачалося, що вона проживе приблизно тиждень.

Всього з липня 1951 р. по вересень 1962 р. сталося 29 собачих космічних польотів.

1966 року безпородні Вітерець і Угольок пробули на орбіті 23 дні. Коли з собак зняли капронові скафандри, шкіра у них була голою без шерсті. Вони не стояли на ногах, були дуже слабкі, у обох було сильне серцебиття й спрага. Невдовзі собаки вже бігали територією Інституту медико-біологічних проблем, в подальшому дали здорове потомство і померли своєю смертю.

Собаки–космонавти Білка і Стрілка.

Перші живі істоти, що благополучно повернулися на Землю після орбітального польоту 1960 року.

Через деякий час у Стрілки народилося шестеро здорових щенят.

***Пам'ятник собаці (бронза) Санкт-Петербург,
Інститут експериментальної медицини (сад),
1935 р.***

На постаменті декілька барельєфів із зображенням дослідів над собаками й висловлюваннями про їх допомогу вченим. Академік Іван Павлович Павлов наполіг на спорудженні пам'ятника.

Пам'ятник І. П. Павлову з собакою в Сухумі.

*Пам'ятник І. П. Павлову з собакою при в'їзді в село
Павлово Санки-Петербурзької обл.
Скульптор В. В. Лишев, 1951 р.*

Бронзовий барельєф східноєвропейської вівчарки Дойри.

Дойра володіла надзвичайним нюхом. Вона виявляла слід під снігом на глибині 30 см (інші собаки зазвичай – 10-15 см). Навіть, коли собака осліпла, впевнено брала і проробляла слід людини. Дойру любили і знали всі прикордонники частини.

Одного разу до частини приїхали студенти - художники. На прохання прикордонників вони виготовили гіпсовий барельєф Дойри, який став у нагоді при виготовленні пам'ятника.

*Пам'ятник собаці – поводитрю сліпих.
Берлін, Зоопарк.*

*На прямокутному кам'яному постаменті стоїть
вівчарка.*

*Табличка розповідає, за які заслуги встановлений
пам'ятник.*

Памятник скай-терьеру Бобби.

*Скай-терьер **Боббі**, котрий 14 років жив на могилі свого хазяїна. Його любили і жаліли всі жителі міста. Мер міста розпорядився одягти на собаку почесний ошийник з охоронним надписом – як ліцензією на життя. Боббі помер від старості й жителі міста своїм коштом спорудили пам'ятник у вигляді фонтану з написом «Скай-терьеру Боббі – самій відданій собаці в світі».*

Вражений цією історією Уолт Дісней зняв фільм про вірного Боббі. До сьогодні цей фільм викликає трепіт не тільки у любителів собак.

**Фідо. Зразок відданості. Бронза.
Борго-Сан-Лоренцо, 1957 р.**

Якось італійський робітник підібрав щеня. Собака стала улюбленцем сім'ї й кожного дня проводжала і зустрічала хазяїна. Його тому і прозвали – Фідо (вірний). Але одного разу після бомбардування прийшов автобус, але не всі жителі селища повернулися. Фідо впродовж 14 років приходив на зупинку зустрічати хазяїна. Про відданість і вірність собаки дізналася вся Італія. Всі жителі країни збирали гроші на пам'ятник. На відкриття пам'ятника вдова Карло Соріане привезла Фідо, котрого нагородили викарбуваною на його честь золотою медаллю. Через два роки Фідо не стало. Але залишився пам'ятник з коротким написом.

Пам'ятник безпритульним собакам. Бронза. Москва, 2007.

Надпис на пам'ятнику: «Присвячується гуманному ставленню до безпритульних тварин».

Скульптура виконана за ініціативою групи народних артистів Російської Федерації, заслуженим художником Олександром Цигалем.

Скульптура з'явилася після прикрого випадку, коли безпритульний пес Мальчик, який довго проживав при цій станції, був жорстоко вбитий 21-річною моделлю Юлією Волковою (Юліаною Романовою), котру пізніше визнали несамовитою.

***Пам'ятник закоханим собакам.
Скульптор Валерій Пчелін. м. Краснодар.***

За словами творців пам'ятник зроблений на радість людям. Це єдиний пам'ятник у місті, який виконує бажання – треба тільки потерти лапу собаці.

В Кемерово на набережній встановлена скульптурна композиція – безпритульна собака задрімала на кришці люка.

Автор композиції – член спілки художників Росії Валерій Васильович Треска.

На постаменті композиції написані віршовані рядки:

*Если тепла не хватает
От человеческих рук,
Вряд ли его заменит
Подъезд или теплый люк.
Не проходите мимо
Собачьих печальных глаз!
Это – недопустимо:
Бросать тех, кто любит нас.*

**«Пам'ятник відданості». Бронза. Тольятті. 2003.
Скульптор Олег Ключев.**

Влітку 1995 року на Південному шосе трапилася аварія. Сім років вівчарка чекала своїх хазяїв, що загинули. Автомобіль вишневого кольору, в якому молодята поверталися з весільної подорожі додому, зіткнувся з зустрічним автомобілем. Із всіх пасажирів неушкодженим лишився тільки пес. Собака так і залишилась чекати хазяїна на тому місці, де останній раз бачила живим. Собаці дали прізвисько Константин (вірний). Кожного дня він знов і знов кидався до зустрічних «дев'яток» вишневого кольору. Весь цей час люди підгодовували собаку, але вона так і не допустила нікого близько до себе. Історію про вірного пса неодноразово друкували газети. Вірний пішов до лісу і там помер, щоб хазяїн, повернувшись, не побачив його мертвим. Люди зібрали 250 тисяч і поставили пам'ятник не тільки собаці, а й людям, щоб пам'ятали про вірність і відданість.

***Пам'ятник «Жаба». Бронза. Бердянськ, 2007.
Скульптор Миколай Мироненко***

Жаба з двома мобільним телефонами, пачкою банкнот, золотим ланцюжком сидить на чотирьох головах: жінки, чоловіка, старика і дитини – уособлення жадібності.

Ідея пам'ятника належить меру міста Валерію Баранову, кошти на реалізацію зібрані меценатами.

**«Бронзова жабка». Скульптор Олег Пінчук.
Київ, Хрещатий парк.**

Основа пам'ятника – 4 м²., вага – 6 т., вартість – 180 тис. дол.

Секрет Київської жаби в її ковші розташованому всередині скульптури. В цей ківш потрапляють всі кинуті монети «на щастя». Коли їх вага досягне критичної точки, ківи перевернуться.

За твердженням автора, бронзова жабка встановлена в пам'ять про дискотеку під назвою «Жаба», яка знаходилася неподалік Філармонії у 80-х роках.

Пам'ятник коту Пантелеймону.
Бронза. Київ, 1998. Скульптор Богдан Мазур.

Пам'ятник перському коту Пантелеймону у Києві, відкритий 1998 року в Золотоворітському сквері, навпроти ресторану «Пантагрюель», де мешкав кіт. Встановлено на добровільні пожертви киян у пам'ять про тварину, що загинула під час пожежі у ресторані. Нині — один із найвідоміших і найпопулярніших пам'ятників міста. У первинному вигляді на постаменті поруч із котом була пташка, але її часто спилювали охочі до сувенірів туристи, тож згодом кота лишили на самоті.

За однією з легенд, начебто у ніч, коли сталася пожежа, у приміщенні ресторану були люди, і вірна тварина попередила їх про лихо, але сама не вижила. За іншою вважають, ніби Пантелеймон був улюбленцем якогось бізнесмена, і коли кіт помер, багатій за власний кошт встановив йому пам'ятник посеред центру міста. Інші кажуть, що це пам'ятник Бегемоту — знаменитому коту з роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита». Пов'язують з котом і містичні речі: бажання обов'язково збудеться, якщо потриматися за хвіст кота Пантелеймона.

Пам'ятник мамонтові, 1841 р.

На гранях є наступні надписи: «Место сіє било границею меж Польшею і Россією». «Сія чрезвичайная редкость отискана в присутствіи владельца оберкамергера графа Ю.А. Головкина». «Кості мамонта оставлени Харьковскому університету і хранятся в зоологическом кабинетѣ».

У першій половині XIX ст. копаючи яму під фундамент, робітники наштовхнулися на величезні кістки і, злякавшись, відразу повідомили про це графа. Юрій Головін відразу повідомив про це проф. медицини Харківського університету Івана Калиниченка. Археологам пощастило зібрати два повних скелети мамонтів. Подальша доля всієї знахідки наразі не відома.

На території України рештки мамонта були знайдені вперше. Пам'ятник мамонтові увійшов у «top-100» найдивовижніших об'єктів держави.

Пам'ятник є однією з пам'яток Державного історико-культурного заповідника «Посулля».

Донбас - це край орлів!

Гіпсовий (але справжній пам'ятник), що стоїть на горі понад озером з незапам'ятних (чи то незабутніх?) часів.

Бронзу для нього не знайшли, але добре, що такий є.

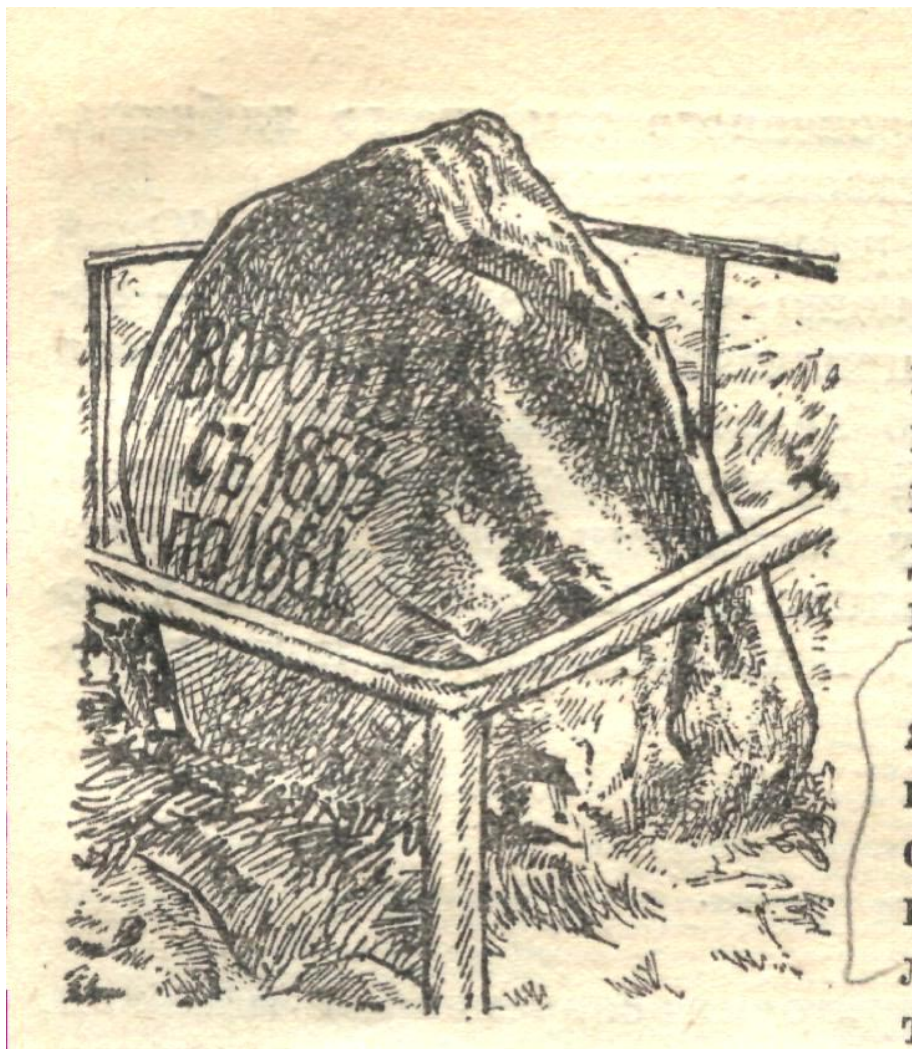
Пам`ятник «Писанковий лев». Луганськ, вул. Будьонного.

Монумент розмальований яскравими фарбами, подібно до великоднього яйця.

За легендою, цей лев контролює розвиток ремесел, кожен, хто побачив його хоч одного разу, відкриває у собі здібності до творчості.

Скульптуру створили і розписали під час арт-фестивалю «Парад левів», що проходив у Львові.

«Цей лев є подарунком громади міста Львова громаді Луганська. Хай він прикрасить ваше місто! Хай зближає всіх людей нашої великої і красивої Батьківщини!», - написано на таблиці до скульптури.

Камінь-пам'ятник. «Ворон. 1853-1861». Рязанська обл.
Врятував дружину хазяїна кінного заводу поміщика
Дивова.

***Пам'ятник знаменитому Квадрату (1946-1975).
Бронза. 1969. Скульптор Е. Гіляров.***

*Двадцять разів виграв змагання.
Московський кінний завод. ВДНГ в Москві.*

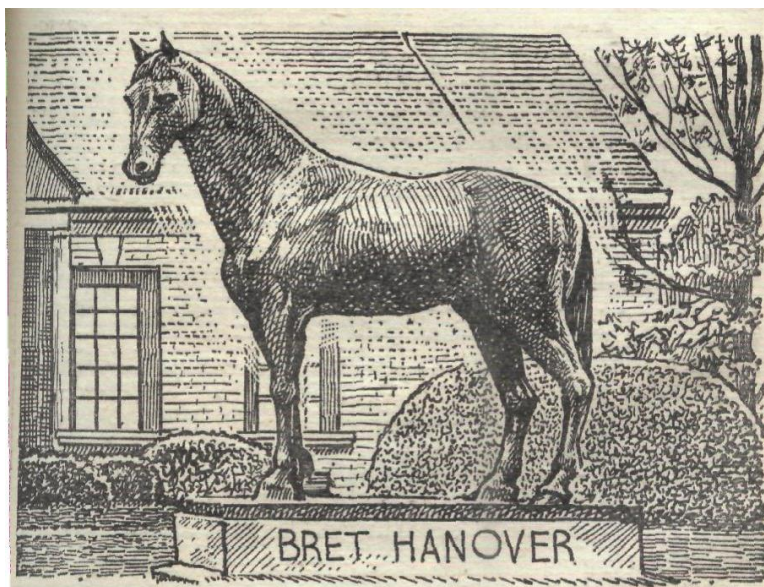
*Скульптура П. К. Клодта.
Санки-Петербург, Аничков міст.
Композиція з 4-х скульптур – символічне зображення
боротьби людини з природою.*

*Сірий орловець Улов. Скульптор Е. Гіляров. 1975.
Хреновський кінний завод. Встановив два рекорди.
На постаменті - кінь, що біжить, розміром в півтори
натури.*

*Пам'ятник кращому коню століття, рекордсмену
породи важковозу Кокетливому. 1975 г.
Скульптор Можайський. Монументальна споруда.
Довжина п'єдестала-помоста більше 8 м.*

Пам'ятник Брет ГанOVERу, жеребцю-іноходцю. Штат Кентуккі (США). Кінний завод «Кастлтон фарм». У 1966 р. встановив рекорд: за 1 хв. 53,6 сек. – 1 милью.

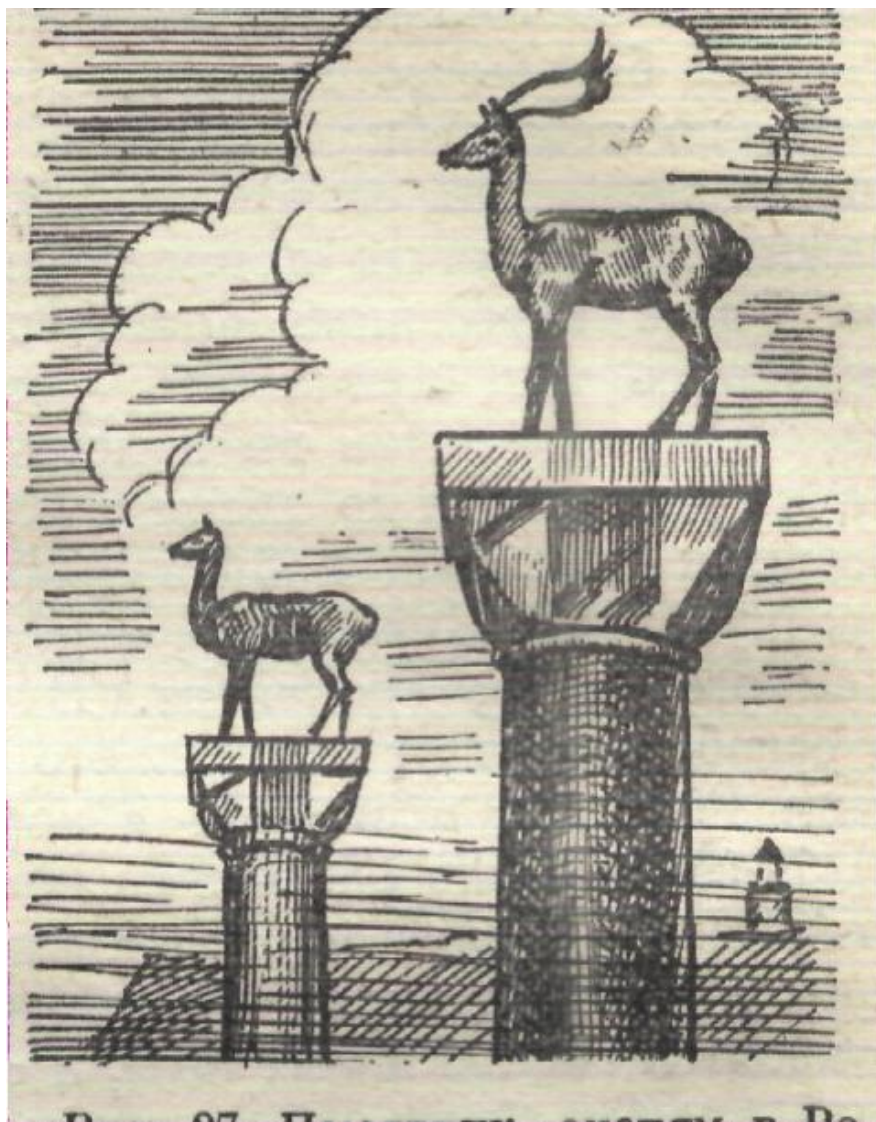

Пам'ятник корові, м. Лезварден, Голландія. «Ус мем» - «Наша мама» (надпис на постаменті).

***М. М. Пржевальському. Скульптор академік І. Шредер.
Санкт-Петербург, сад імені Максима Горького.***

На фундаменті постаменту лежить верблюд – постійний супутник і помічник великого вченого.

Пам'ятник оленям (о. Родос. Греція)

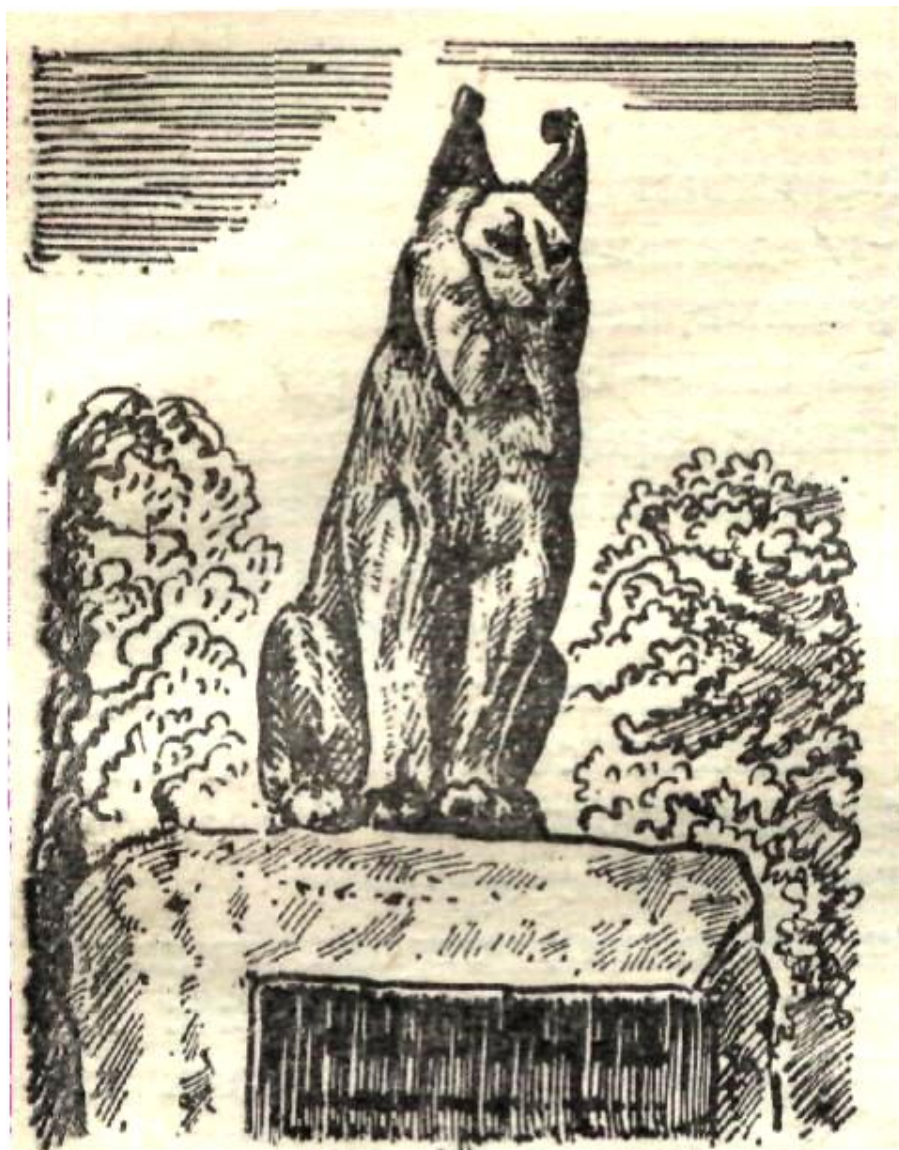
Подяка за допомогу в боротьбі зі зміями й звільнення від постійного остраху за своє життя.

**Скульптура лося. Бронза. Выборг. 1928.
Фінський скульптор Ю. Р. Мянтінен.**

Легенда. Мисливці потрапили в сильний снігопад і стали беззахисними перед ватагою вовків. Приготувавшись до смерті люди з подивом помітили лося, що з'явився невідомо звідки і своїми могутніми задніми копитами почав відбивати вовків.

Існує повір'я – якщо доторкнутися до копит тварини, то обов'язково повернешся до Выборгу на здорових і сильних ногах. Копита лося відполіровані до блиску.

Пам'ятник рисі. Іспанія, заповідник Даньяна.

Встановлений як символ вільного звіря.

*Пам'ятник журавлям. Кінець 70-х – початок 80-х рр.
XX ст. в Баварії.*

На високому постаменті – п'ятеро величезних бронзових птахів.

*Пам'ятник семи братам Газдановим, котрі загинули в роки
Великої Вітчизняної війни.
Північна Осетія, с. Дзуаріхау.*

*Саме цей пам'ятник надихнув Расула Гамзатова
написати слова пісні «Журавлі» (див. додаток 2).*

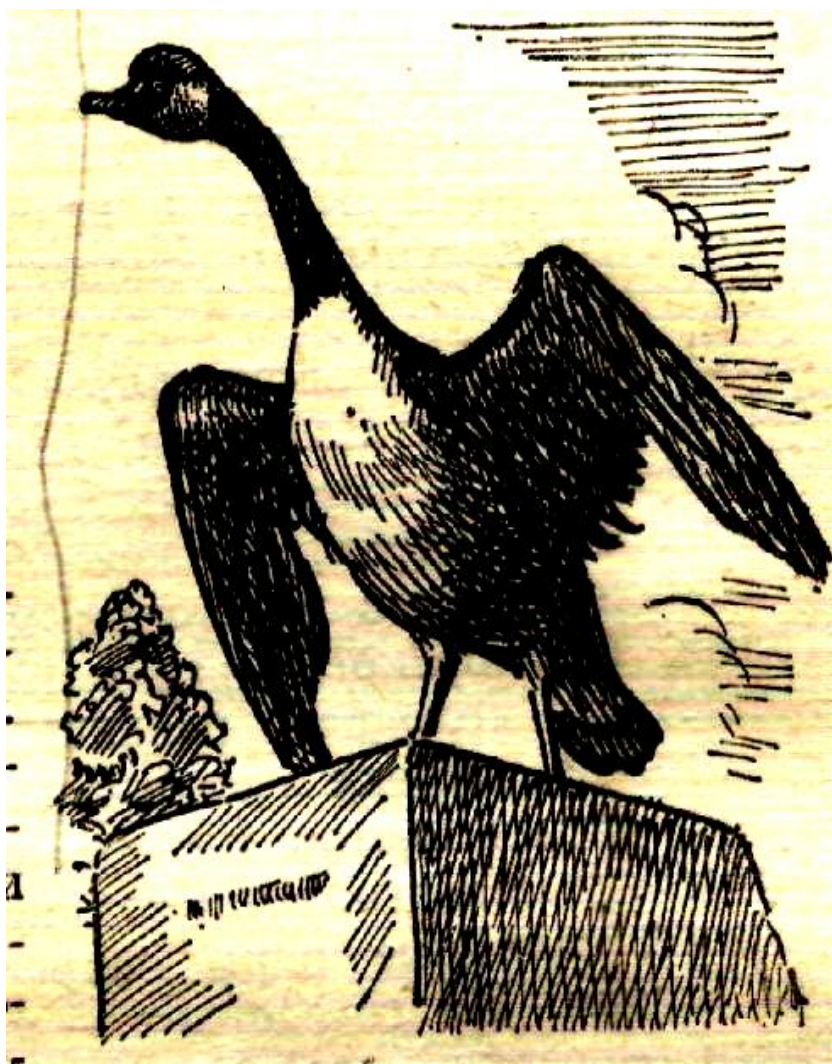

***Пам'ятник загиблим в роки Великої Вітчизняної війни.
Чирчик, Ташкентська обл.***

Над гранітним підмурком піднялися в небо стели, біля котрих пролітає згоря журавлів – десять сталєних птахів.

*Пам'ятник журавлям – воїнам загинлим в роки Великої Вітчизняної війни.
м. Саратов.*

Пам'ятник казарці в Канаді.

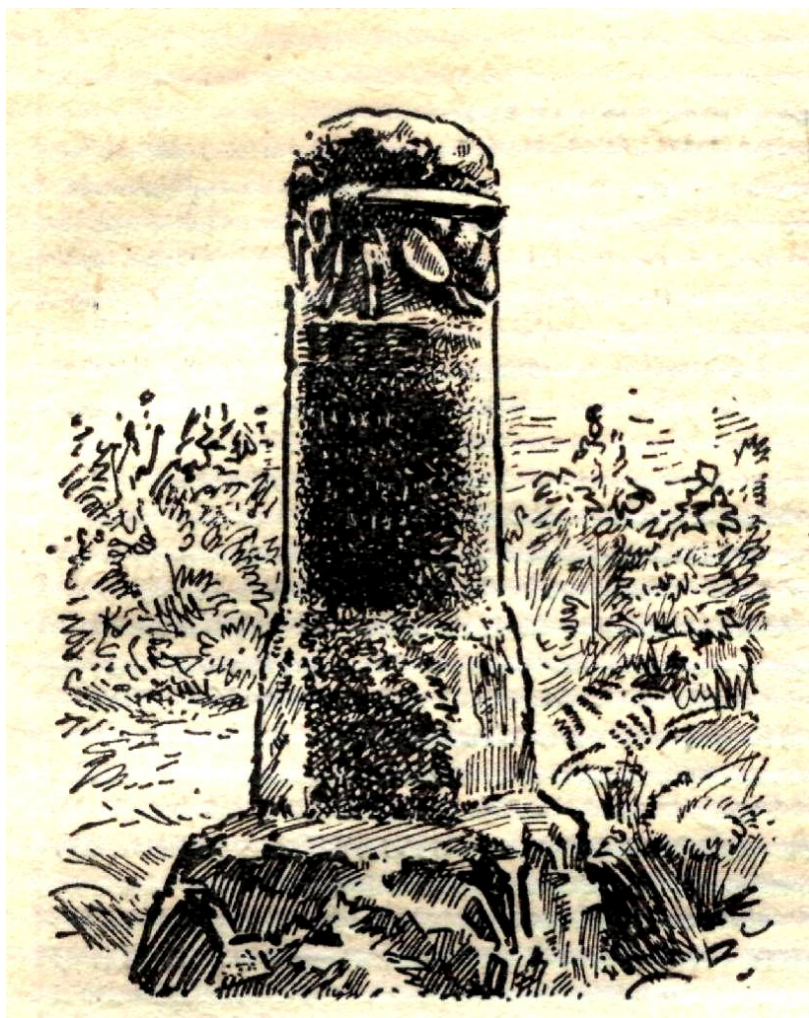
На прямокутному постаменті стоїть величезна казарка з розкинутими крилами. Цей стальний монумент символізує тісний зв'язок канадців з природою та нагадує, що казарки потребують турботи і охорони.

Пам'ятник лебедю

Озетта. Острів Хонсю, с. Акацука (Японія). 1961 р.

На озеро прилетіла зграя лебедів. Один лебідь не зміг відлетіти. Школярі взяли шефство над ним. Лебідь став ручним, його всі любили. У 1964 році Озетта загинула. Батьки і діти вирішили зберегти пам'ять про лебедя.

*Пам'ятник бджолі.
Сад дослідної станції бджолярства інституту
ветеринарії (Польща), 1966 рік.*

На кам'яному підмурку шестигранний постамент, від котрого вгору піднімається кругла колона. На вирізаному майданчику колони знаходиться скульптурне зображення бджоли.

***Пам'ятник закарпатській бджолі та
фундаторам її вивчення.
Село Вучкову, Міжгірський район Закарпаття, 2010рік.***

Пам'ятники бджолі є в Японії, Тернополі (бронзова бджола сидить на ромашці).

Література:

Ананян, В. Пташине серце [Текст] / В. Ананян // Пташине серце / В. Ананян. - К., 1992. - С. 15–16.

Губко, О. Медаль за вірність [Текст] : розповіді про безмовних друзів / О. Губко. - К. : Веселка, 1964. – 102 с. : іл.

Заянчковский, И. Памятники животным [Текст] / И. Заянчковский. - К. : Рад. шк., 1983. – 160 с. : ил.

Необычные памятники [Текст] / худож. Н. Орехов. - М. : Нач. шк., 1996. – 32 с. : ил. - (Б-чка журн. "Нач. шк.").

Кургузов, О. Филя знает что... [Текст] / О. Кургузов // Филя. - 2002. - № 4. - С. 17.

Надеждина, Н. Мы одной крови [Текст] / Н. Надеждина // "Моревизор" уходит в плаванье / Н. Надеждина. - М., 1986. - С. 219–248.

Прилюк, Д. Зраджене довір'я [Текст] / Д. Прилюк // Веселі пригоди з доброї нагоди / Д. Прилюк. - К., 1987. - С. 48–49.

Ржевский, Б. Благодарное человечество - животным [Текст] / Б. Ржевский // Радирует морская черепаха / Б. Ржевский. - Новосибирск, 1969. - С. 101–110.

Ржевский, Б. Необыкновенные памятники [Текст] / Б. Ржевский // Ошибка короля зоопарков / Б. Ржевский. - М., 1966. - С. 78–94.

Старикович, С. Соседи приятные и не очень [Текст] : рассказы / С. Старикович ; худож.: М. Салтыков, А. Анно. - М. : РОСМЭН, 1995. – 119 с. : ил.

Додаток 1

Тематика заходів екологічної спрямованості проведених на базі Наукової бібліотеки ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка

1. Тематична година «Кохання – один із вищих ідеалів людських відносин» з участю психолога Центру планування сім'ї і старшого викладача валеології Міненок А.О.
2. Тематична година «Статеве виховання і репродуктивне здоров'я» з переглядом відеоматеріалів і обговоренням переглянутого з лікарем-гінекологом
3. Тематична міні-лекція-огляд «Світ юнака і світ юнки – в різниці їх чарівність» для старшокурсників
4. Тематична година «Чорнобиль – погляд через роки», студенти посягали мудрість бережного ставлення до експериментів з природою
5. Тематичну година «Іван Михайлович Сеченов – високоталановита, оригінальна й світла постать у науковому світі XVIII століття»
6. Огляд-лекція «Стан паління в Україні і здоров'я нації».
7. Огляд-лекція «Кожна епоха пише свою історію моральності»
8. Година цікавої інформації «Судові процеси над тваринами». Перегляд літератури «Цей дивовижний світ тварин...?!»
9. Обговорення теми “Психологія підлітків: формування готовності до наркотизації і алкоголізації” з психологом-консультантом
10. Обговорення книги Голови Спілки «Чорнобиль України» Анатолія Лагуна «Двадцять три весни після... Чорнобиль в століттях і долях»;
11. Обговорення теми “Роль суспільства та сім'ї в вихованні статевої моральності”. Тематичний огляд літератури.
12. Обговорення з психологом -консультантом реабілітаційного центру хімічно залежних “Ступени” теми

“Психологія підлітків: формування готовності до алкоголізації”;

13. Екологічний діалог «Людина і природа: правила гри».
14. «Екологічний суд» «Біоетика: припустимі і неприпустимі дії з морального погляду щодо тварин».
15. «Круглий стіл» «Земля у нас єдина! Збережемо Землю голубою і зеленою!». Обговорення екологічного стану Чернігівщини за участю Івашко Людмили Григорівни – заступника начальника державного управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області та Карпенка Юрія Олександровича – голови міської організації Всеукраїнської екологічної ліги, кандидата біологічних наук. У програмі заходу перегляд літератури «Заповідна справа. Екологія. Охорона природи.»
16. «Круглий стіл» на тему “Виховання моральності: проблеми сьогодення”. Досвідчені викладачі психології та соціології обговорювали проблему людських чеснот і пороків – найстарішу та традиційну в етиці.
17. Тематичний захід до Всесвітнього дня біорізноманіття «Екологічний баланс – ключ до збереження біологічного різноманіття».
18. Пресс-конференція з Мариною Грибановою «Вся правда про наркотики: причини, наслідки, профілактика» за участю представників ЗМІ, спеціалістів реабілітаційного центру хімічно-залежних, обласного центру здоров'я, з профілактики вживання наркотичних речовин, спиртних напоїв і паління та студентства.
19. Усний журнал «Екологічний паросток»
20. Усний журнал «За здоровий спосіб життя!» (про змінені стани свідомості, вплив техногенних електромагнітних полів на людину)
21. Вечір запитань і відповідей “Наркотики і наше здоров'я”
22. Вечір запитань і відповідей “СНІД – чума ХХІ століття!”.
23. Вечір запитань і відповідей «Відповідає спеціаліст».

24. Вечір запитань і відповідей «Україна в зоні епідемії СНІДу!».
25. Творча зустріч “Душі моєї дім не знає стін” з Гузеллю Шаймухаметівною Черниш,
26. Творча зустріч «Світ правди і краси Михася (Михайла Михайловича) Ткача» Твори Михася Ткача вражають чутливістю і талантом художника змальовувати картини природи, вони пронизані любов’ю та бережним ставленням до рідної природи.
27. Презентація книги Тетяни Крисанової “Планета Оя” (Автор у своїй повісті підіймає питання про те, як тремтливо треба берегти рідну Землю, бути людьми.).
28. Вечір поезії “Весняні мотиви...”.
29. Година пам’яті “Чорнобиль - біль наш довічний!” година пам’яті “Чорнобиль – біль наш довічний”.
30. Година пам’яті «Полиновий дзвін...» Перегляд документальної Чорнобильської хроніки 1986 року.
31. Тематичний вечір за краєзнавчими матеріалами «Чорнобиль, час і ми». У програмі заходу демонстрація фільму «Закриття ЧАЕС».
32. Тематичний вечір „Любов – найбільша на Землі краса!” (турбота за свій народ, його майбутнє, гідні умови проживання, питання про бережне ставлення до природи, про родинні відносини: ніжне, поважне, турботливе ставлення до жінки – коханої, дружини, матері, сестри).
33. Літературний вечір «Жіноча краса – загадка і таїна!» (виховання поваги до жінки-матері, відповідальності за народження здорового покоління).

Додаток 2

На Чорнобильських подвір'ях
Обпалить душу чуйна тиша.
Земля і та не обізветься
Людським, ще не забутим кроком.
Усе обпалить і просвітить
Біда, немов рентген стосилий.
І все прожите - пережите.
Засвітиться болючим смутком.
За тих, по кому дзвін клекоче,
За тих, кого нема вже поруч,
За тих, кого ми проводжали
В останню, наче креп, дорогу.
А нині - з ними у зеніті,
У пам'яті невідворотній,
У порятунку для нащадків
Та у змордованих печалях.
Вони життям кричать до світу
І нам свої звіряють болі,
Що вже за мить душею стали
Всього народу і Вітчизни.

М. Сингаївський

... Йдуть колони, колони, колони...
Розминаються. Повні-порожні,
Незбагнення процесів болю.
У автобусах тих подорожні
Ідуть наче із долі в недолю,
На вокзали, в лікарні, у безвість...
Із Чорнобиля, з Прип'яті, звідки?
Розтривожено вуликів безліч -
Невидимого стишені свідки.

С. Йовенко

Їх судить суд. Велика їх вина.
Сидять у залі сироти і вдови.
За вікнами - змертвіла данина,
Про виправдання не заходить мова.
І судить суд. Чекає їх тюрма.
Прийшла пора за все відповідати,
Але полеглим вороття нема
І гнівно сльози витирає мати.
Це не просто дивна випадковість,
Є у цьому логіка сумна:
Приспано обов'язок і совість -
І розплата грянула страшна.

М. Луків "Біль і пам'ять"

Хто вона? Зона? Епоха? Смерть?
Я вже знаю хто - Чорнобильська мадонна!
Вкрутила нас у чорну круговерть -
Смерть вилонила з молодого лона?!
Вона дивиться, дивиться в душу,
Вона палить очима до дна.
А я все це дотерпіти мушу,
Бо в душі не душа, а вина.
Ну чого ти, чого ти, чого ти,
Одкараскайся геть, відійди!
Вона ж стала затято навпроти
І пильнує очима біди.
Вона йде вже, прямує до тебе
Одчинила вже двері - тобі
Нахилиє це атомне небо
У своїй потойбічній журбі
Над тобою схилилась, політик.
Чи пізнав ти цю матір – вдову?
Із мільярдом поганьблених діток
Вона долю несе світову.
Її погляд, чи чуєш, учений,
То ж тікай, лиш подумай – куди?!

Її погляд на тебе вогнений –
Його лазером ти відведи!
Хто ж там сиву посміє займати?
Сіль пізнання - це плід каяття.
Несе сива чорнобильська мати
Цю планету - це хворе дитя!...
Зойкнула земля чайним криком:
Сину, вбережи і захисти! -
Вийшда мати з іконним ликом:
Йди синочку. Хто ж, коли не ти?
Спалахнуло небо впало крижнем:
– Сину, вбережи і захисти!

–

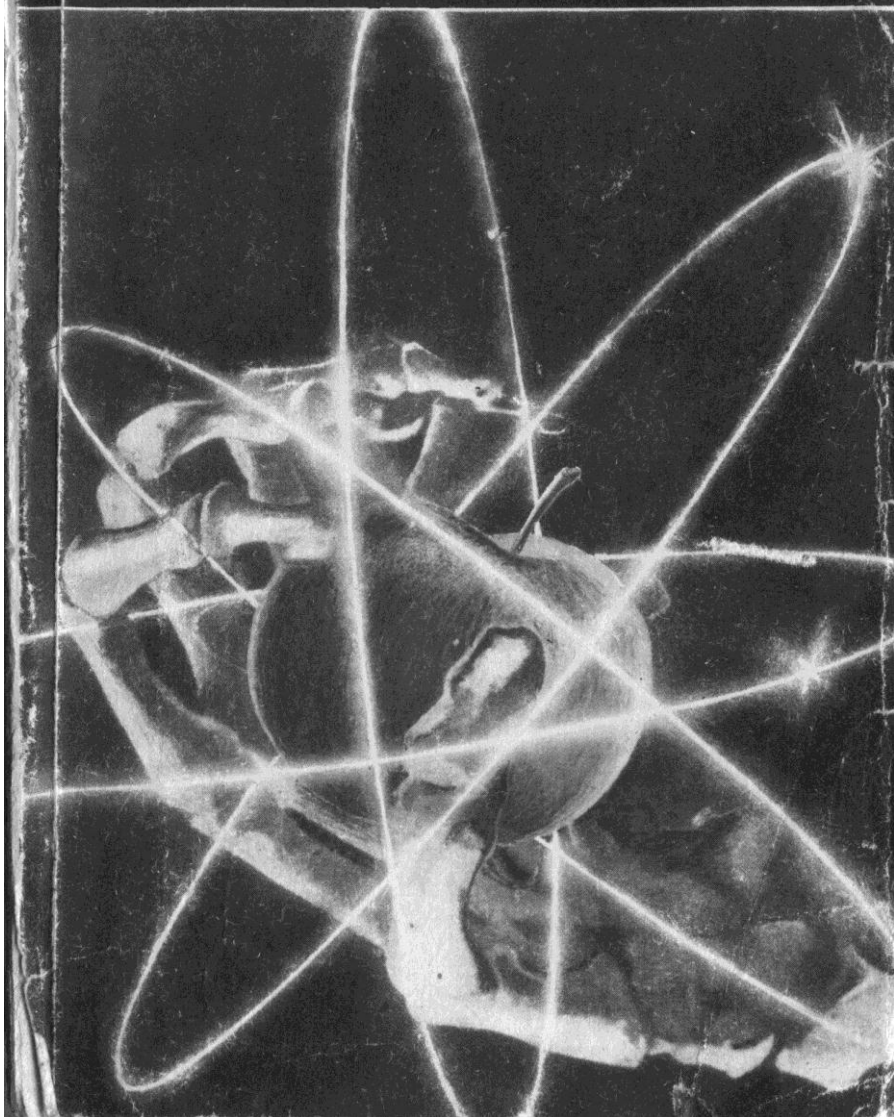
Вийшла жінка з
немовлятком ніжним:
Йди коханий. Хто ж, коли не ти?
І уже ні сина, ані мужа,
Лиш розверсті зоряні поля...
Та пліч о пліч Біль і Мужність,
Дух і Воля, Небо і Земля.

Борис Олійник

Григорий Медведев
**ЧЕРНОБЫЛЬСКАЯ
ТЕТРАДЬ**

1990 / 2

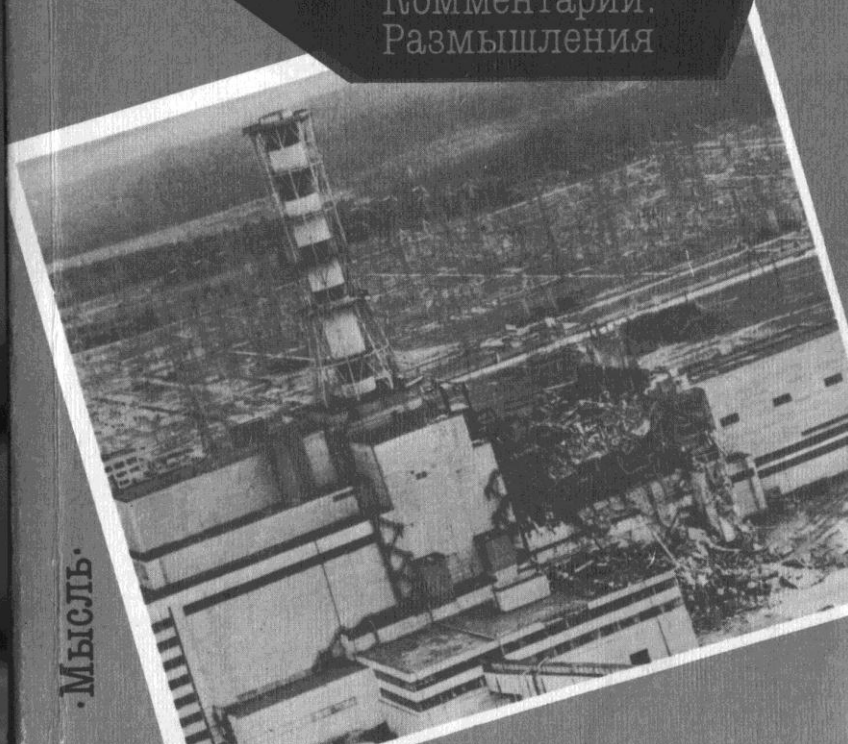
СРЗ
И 44

А.В.Иллеш
А.Е.Пральников

РЕПОРТАЖ
ИЗ

ЧЕРНОБЫЛЯ

Записки
очевидцев.
Комментарии.
Размышления

·МЫСЛЬ·

Валентина Оськина

Письмо к дочери

Простой треугольник письма,
Истерлись и выцвели строки,
Но сколько в них света,
Любви и заботы о дочке.
Мне память отца сквозь года
Несут дорогие листки.
Забыть не смогу никогда
Я ласку отцовской руки.
Среди пожелтевших страниц –
Цветок виноградной лозы,
Как отблеск военных зарниц,
Как отзвук минувшей грозы.
И в горькой сиротской судьбе,
Где путь был тяжел, одинок.
Стал твердой опорой мне
Тот хрупкий, весенний цветок.

Не знаю чи побачу Вас, чи ні.
А може власне, і не в тому справа.
А головне, що десь вдалечині
Є хтось такий, як невтоленна спрага.
Я не покличу щастя не моє.
Луна луни туди не долітає.
Я думаю про Вас. Я знаю, що Ви є.
Моя душа й від цього вже світає.

Ліна Костенко

Світлана Васюра
Чернігівська осінь

Опалого листа жовтаві озерця
По місту моему уже розлились,
По бруку каштани танцюють під скерцо
Й в антрактах здивовано дивляться ввись.
Таке непривітне захмарене небо,
Що снігом ось-ось припорошить усе.
А я у душі свій розгадую ребус,
Хто айстру осінню мені принесе.
Така ця щемлива Чернігівська осінь:
І радість, і сум переплетені в ній.
Вона, мов на крилах мене переносить.
До царства моїх найтаємніших мрій.

Віталіна Отрошко
Україні

Для мене будеш ти назавжди,
Колискою моїх надій,
І щоб не трапилось, не зраджу
Я рідній матінці своїй.

О Україно! Ти єдина,
Держава з піснею в душі.
Моя ти гордість, Батьківщино,
Була і будеш у житті.

Микола Фурс
Калина

Хіба ж то калина,
Хіба ж то калина росте біля броду?
- То вся Україна, то доля народу.
Хіба ж то калина,
Хіба ж то калина цвіте білим цвітом?
- То вся Україна, то наша душа зі своїм „Заповітом”
Хіба ж то калина,

Хіба ж то калина така соковита?
- То вся Україна, то щедра земля, що кров'ю полита.
Ростуть на Україні калини й тополі –
Цей дар від природи,
Бо схожі їх долі із нашим народом.

Павел Кашаев

Две достойные причины

Чтобы рвануться в схватку у мужчины
Есть только две достойные причины.
И первая – родной страны защита,
Граница, чья перед врагом закрыта.
Вторая – долг, что предками завещан.
Мужчинам всем повелевает он:
Собой рискуя, защищайте женщин,
Как на дуэлях пушкинских времен.
Чтоб песню спеть известно у мужчины,
Есть только две достойные причины.
И первая – любовь к земле родной,
Которая вошла и в плоть, и в кровь,
И сделалась звездой неугасимой,
Вторая – это женская любовь

Ліна Костенко

Наснився мені чудернацький базар

Наснився мені чудернацький базар:
Під небом, у чистому полі,
Для різних людей,
Для щедрих і скнар,
Продавалися різні Долі.
Одні були царівен не гірш,
А другі – як бідні Мінйони.
Хто купляв собі Долю за гріш.
А хто – і за мільйони.

Дехто щастям своїм платив.
Дехто платив сумлінням.
Дехто – золотом золотим.
А дехто – вельми сумнівним.
Долі-ворожки, тасуючи дні,
До покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.
Я глянула їй в обличчя смутне,
Душею покликала очі.
Ти все одно не візьмеш мене...
А може, візьму?
Тим собі затям...
За мене треба платити життям,
А я принесу тобі горе.
То хто ж ти така?
Як твоє ім'я? Чи варта такої плати?
Поезія – рідна сестра моя.
Правда людська 0 наша мати.
І я її прийняла, як закон.
І диво велике сталося:
Минула ніч, і скінчився сон.
А Доля мені зосталась.

Тетяна Дубогрій
Люби, людино, рідну мову

Люби, людино, рідну мову,
Її ти не цурайся.
Слова прекрасні вимовляти
Із ранніх літ навчайся.
Багато різних мов у світі.
Але найкраща та,
Яку з дитинства ще матуся
Заклала нам в серця
Завжди шануй її, людино,

Плекай, оберігай,
Вона у кожного – єдина,
Це свято пам'ятай!

Ольга Коротя
Істинна любов

Лиш істинна любов створила світ,
Лиш істинна краса його врятує,
Лиш істинній людині право жить
У істинному щасті пророкують.
Так, істинна любов вас двох звела
І істинна краса причарувла.
Ти істинно людиною була,
А істинного щастя не пізнала.
Чому? На це питання безліч “бо”,
Бо істина буває і дволика:
Для цього світу істинна любов
Тепер уже напевно завелика.

Саніслав Рен'ях
Матері

Взяв я у тебе , нене,
Карий смуток очей,
Серце, щире. Огненне.
І неспокій ночей.
Взяв я у тебе мову.
Наче правда, дзвінку,
Пісню твою чудову
У волошковім вінку.
І пішов на світанні
Між вишень, соняхів
Разом з першим коханням
В світі шукать шляхів.

Часом мені стрічались
Люди холодні злі, -
Ті, що давно відцурались
Матері і землі.
Більше мені стрічались
Велетні люди.

Моя

Пісня з ними зливалась,
З ними дужчав і я.
З ними тепер я зможу
Сміло і прямо йти.
І у думках тривожних
Будеш зі мною ти!

Ірина Заломнова

Отец.

Мой кровный, мой родной отец!
Как много в нем замешано вкрутую!
Мгновенный гнев сметает подчистую
Все то добро, чему он был творец.
На сто частей разорванное сердце
Болит, собой не в силах овладеть
И, будто ветром сорванная дверца.
Скрипит и ноет нервов коловерть.
Не понятый собой – не понят нами...
Как тяжело, мой мученик, тебе
На этой преогромнейшей земле,
Исхоженной усталыми ногами.
Ты помни – отшумят над домом грозы,
Тебя укроют, обогреют, защитят,
Тебе все слабости, все резкости простят
Украдкой утерев обиды слезы.
Щадить друг друга – вечный наш удел.
Гасить свой гнев, несдержанность свою...
Отец! В тебе, свой взгляд, свой смех и нерв,
И всю себя в смущеньи узнаю.

Леся Українка.
Коли дивлюсь глибоко в любі очі...

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
В душі цвітуть якісь квітки урочі,
В душі квітки і зорі золотії,
А на устах слова, але не тії,
Усе не ті, що мріються мені,
Коли вночі лежу я у півсні.
Либонь тих слів немає в жодній мові,
Та цілий світ живе у кожному слові.
І плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос слів тих вимовить не вмію...

Микола Фурс
Лебедина вірність

Безсердечний хтось зробив
Лихий постріл із рушниці
По шнурочку лебедів
І поранив крило птиці.
Мов грудочка снігу швидко
В вирву ту де люди злі
Тихо падала лебідка
До холодної землі.
Відірвавшись в мить від клину,
Лебідь каменем полинув.
Мавши вірність лебедину,
Він підставив милій спину.
Зовсім втративши всі сили,
На осіннім чистім полі
Двоє лебедів сиділи,
Підкорившись гіркій дол

Микола Фурс

Батьківщина

Яка краса, що є ти, Батьківщино,
Свій дім у вишнях і своя земля.
Ти завжди приймеш, обіймеш як сина
І байстрюком не кличуть ще здаля.
Яка краса, що є ти, Батьківщино,
Зелені луки, мов кришталь роса.
Тебе цілую рідну на колінах,
І на щоді від радості сльоза.
Яка краса, що є ти, Батьківщино,
Тебе шанують і старі й малі.
Ти наша ненька, Рідна Україна,
Найкраща на усій Землі.

Тарас Шевченко

І багата я, і вродлива я...

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари.
Безталанна я.
Тяжко, тяжко в світі жить
І нікого не любить,
Оksamитові жупани
Одинокій носить.
Полюбила би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!
Батько мати не сплять,
На сторожі стоять.
Не пускають саму мене
У садочок гулять.
А хоч пустять, то не з ним,
З препоганим старим,

З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

Расул Гамзатов. Журавлі

Мне кажется порою, что солдаты
С кровавых не пришедшие полей,
Не в землю нашу полегли когда-то,
А превратились в белых журавлей.

Они до сей поры с времен тех дальних
Летят и подают нам голоса.
Не потому ль так часто и печально
Мы замолкаем, глядя в небеса?

Летит, летит по небу клин усталый,
Летит в тумане на исходе дня.
И в том строю есть промежуток малый -
Быть может это место для меня.

Настанет день и журавлиной стайей
Я поплыву в такой же сизой мгле.
Из-под небес по-птичьи окликаю
Всех вас, кого оставил на земле.

Мне кажется порою, что солдаты
С кровавых не пришедшие полей,
Не в землю нашу полегли когда-то,
А превратились в белых журавлей

Вільха. Дерево з родини Березові.

Чорна вільха (Alnus glutinosa)

Сіра або біла вільха (Alnus incana)

Пухнаста вільха (Alnus hirsute)

Пухнаста вільха (Alnus hirsute)

Навесні, коли тане сніг, на вільсі набухають сережки – суцвіття, що складаються з 300 маленьких квіточок. Вони формуються за рік до цвітіння.

Зимова вільха – символ єдності минулого, теперішнього й наступного. «... на одному дереві можна побачити шишки минулого року, сережки поточного року і нерозпущені бруньки».

Джоан Гіффорд

Вільха сіра

«Взимку вільхові сережки були щільні, нерухомі, а зараз витягнулися стали пухкими й гнучкими. Торкнешся гілочки – закачаються й закуряться жовтим димком-пилком».

Ботанік Павлова Н.

Ольха
черная

Палаці Гранд Каналу

Палаццо Даріо

Карликова бузина

28 видів бузини росте в помірному і субтропічному кліматі Північної півкулі.

Камчатська бузина

Сибірська червона бузина

Декоративна бузина

Червона бузина (Sambucus racemosa)

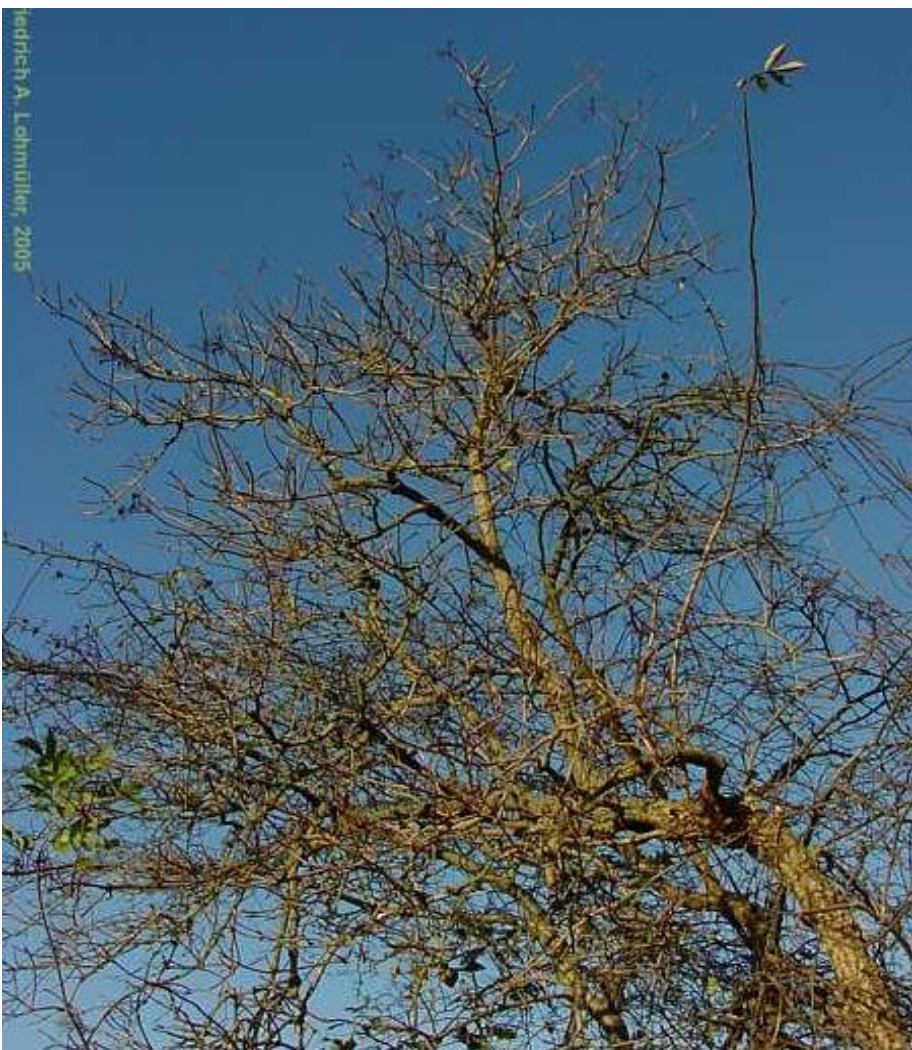
Бузина чорна (Sambucus nigra)

Бузина чорна: пагін з суцвіттям, квітка, плоди.

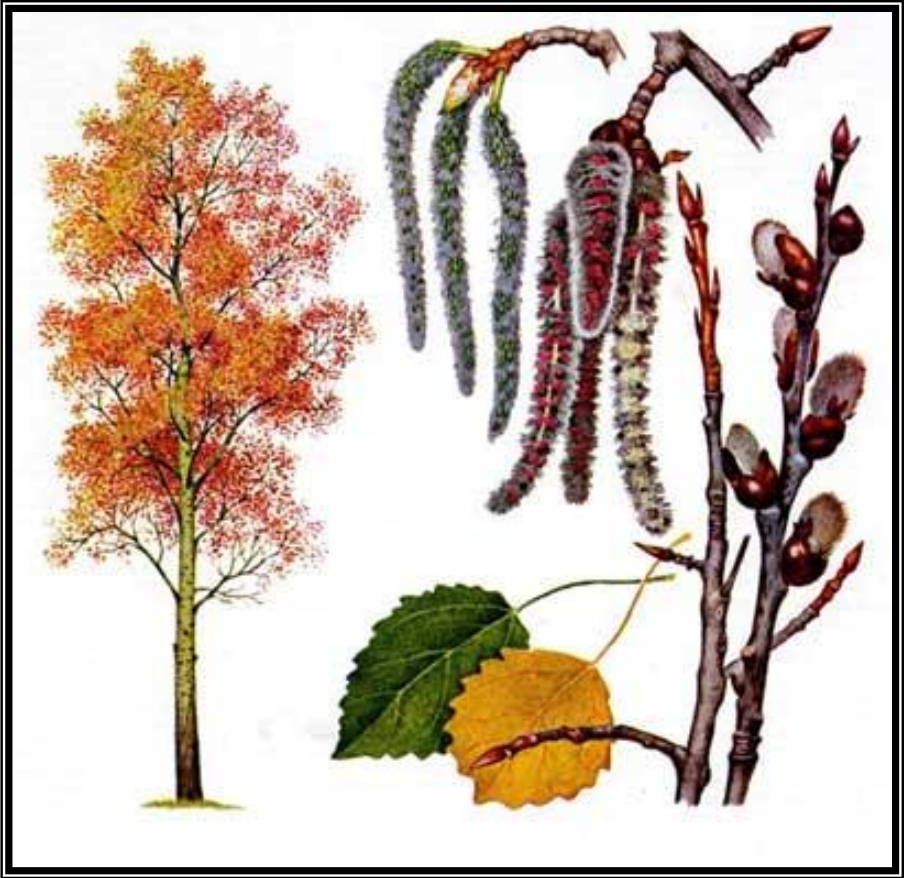

Бузина трав'яниста (Sambucus ebulus)

Fedrich A. Lehmler, 2005

*Поки бузина стоїть без листя придивіться до її
гілля: саме про них згадується в писемних пам'ятках
Стародавнього світу, в священних книгах Сходу.*

Осика (тополя тремтяча) Родина Вербові. Порядок Вербоцвіті

Слов'янське осика – осина – ясика запозичене з іранської мови.

*Вирубка осик сприяє їх інтенсивному примноженню.
Якщо зрубати осику, то через рік біля пня з'явиться біля 50
молодих осичок.*

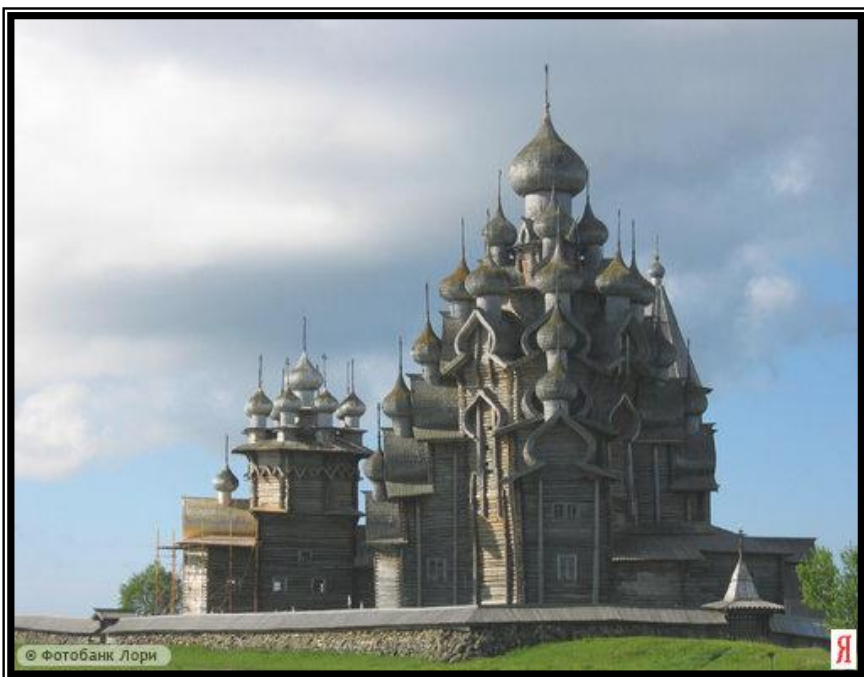

Довгий і тонкий черешок осики незвичайний за формою, тому листя осики таке рухоме – навіть при ледь помітному вітру вони починають тремтіти.

Предмети побуту із осики.

Осикова деревина завжди цінувалася за свою легкість, м'якість, однорідність, білизну.

Осиновим лемешем крیتی відомі на весь світ будівлі в Кижах.

Христофор Колумб. Невідомий художник.

*Пам'ятник Христофору Колумбу.
Барселона Іспанія Санто-Домінго (праворуч)*

*Пам'ятник Христофору Колумбу.
Санто-Домінго*

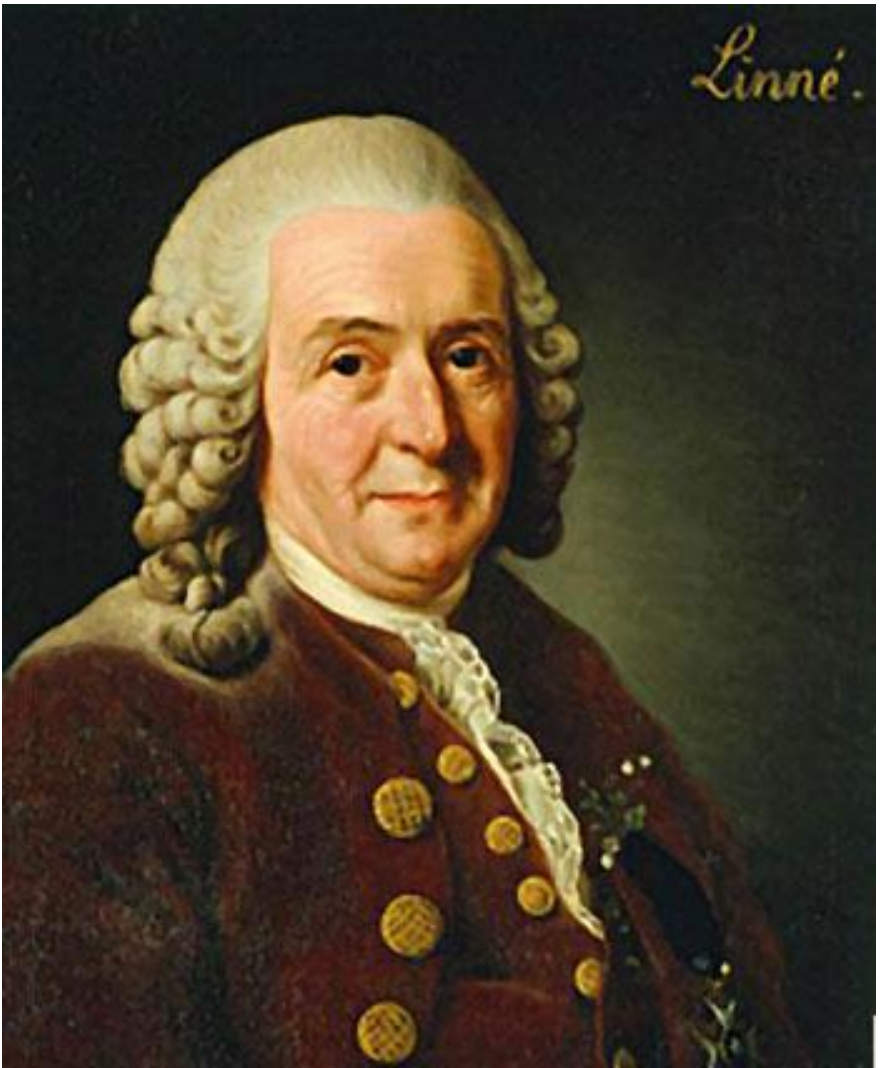
*Порядок Пасльonoцвіті. Родина Пасльonoві.
Рід Тютюн (Nicotiana). Тютюн справжній (N. tabacum)*

Махорка (Nicotiana rustica)

Королева Катерина Медічі страждала на головні болі. Посол Португалії Жан Ніко підніс їй у дарунок листя та насіння тютюну.

*Шведський природознавець Карл Лінней
дав тютюну назву “нікотиана”*

*Заборону на паління анулював Петро Великий.
Петро I дозволив англійським курцям
ввозити тютюн до Росії.*

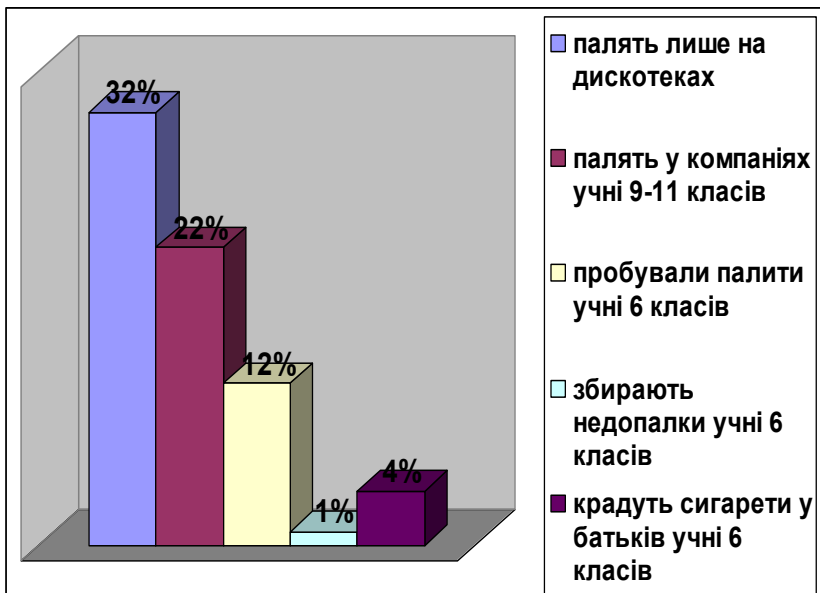

При Катерині II тютюн широко культивувався на півдні нашої країни. У 1763 році було видано найкращий Маніфест «Про вирощування як у Малоросії, так і у великоруських місцях насаджень різних сортів тютюну».

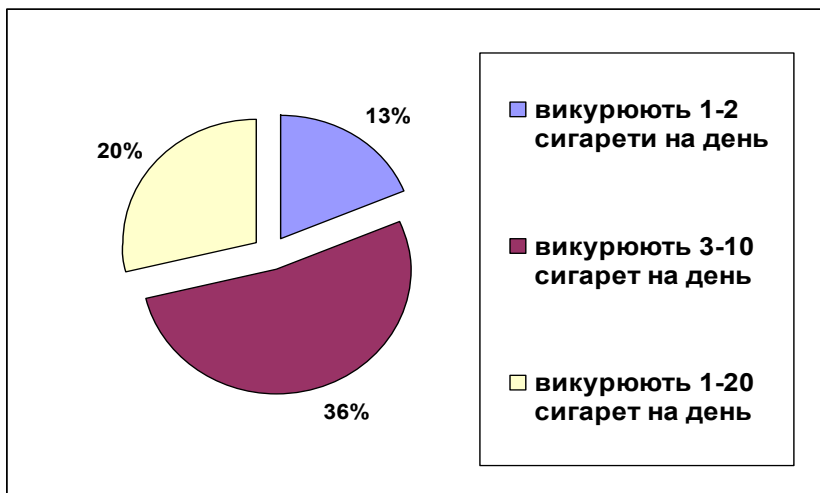

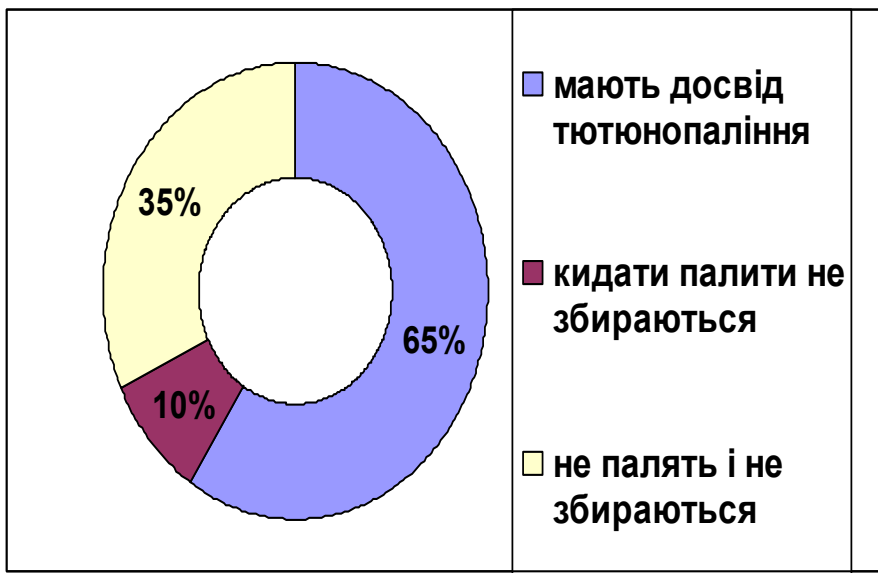
Паління швидко поширювалося на Русі. Стало модним нюхати тютюн, це вважалося хорошим тоном. З'явилися коштовні табакерки, чудову колекцію яких, можна побачити в Ермітажі.

Кількість учнів, які не палять кожного дня

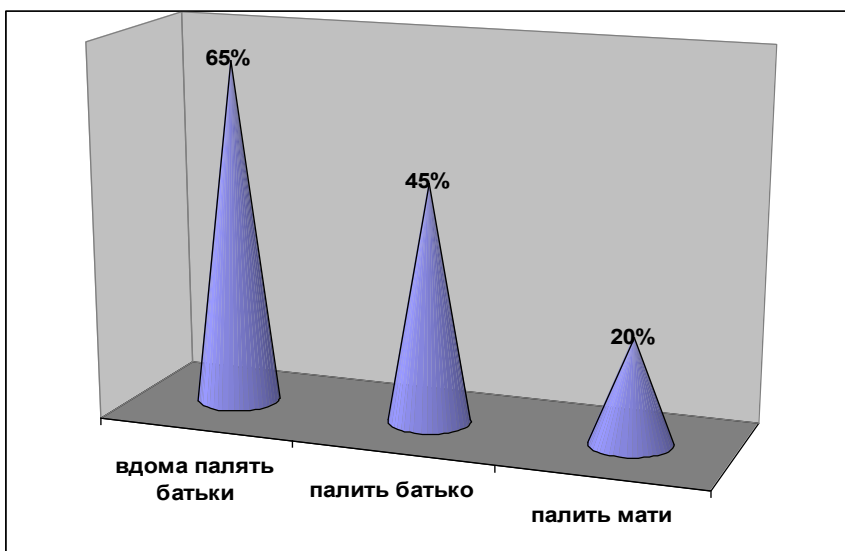

Палять щоденно

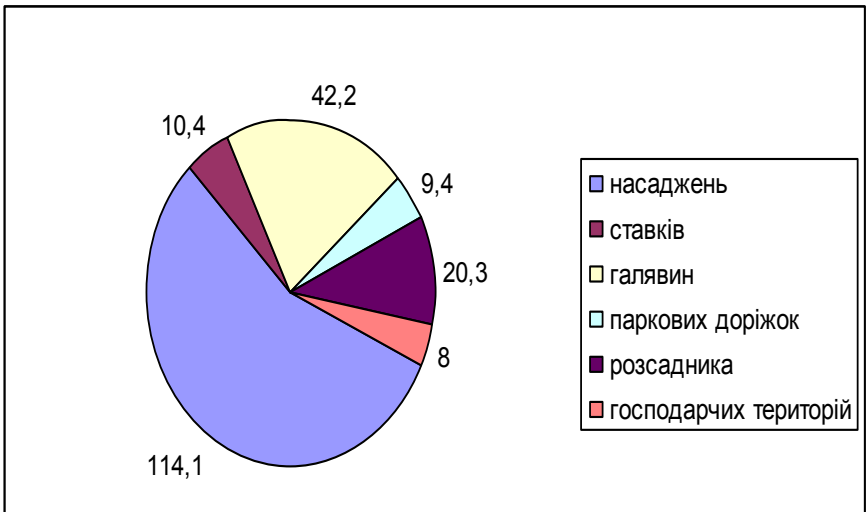

Кількість учнів, у яких палять батьки

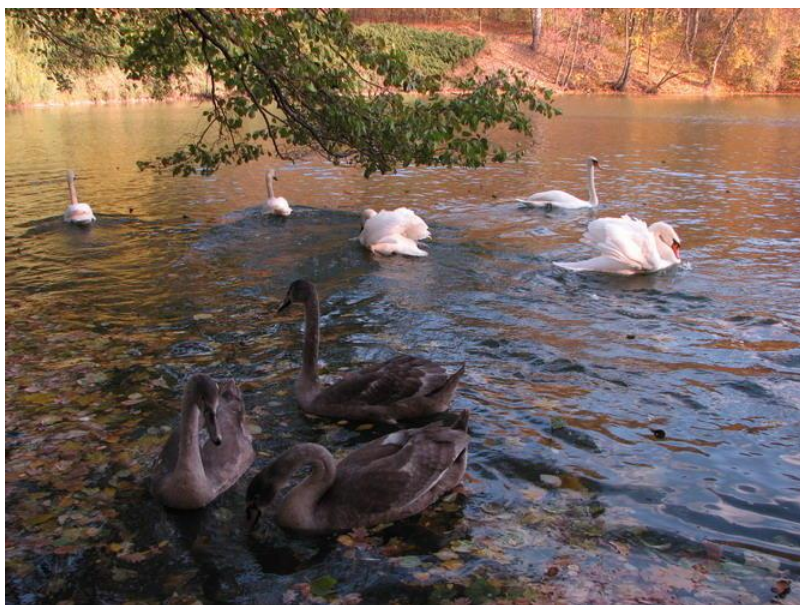

Додаток 8

Іван Михайлович Скоропадський

Лебединий став

“Шапка Мономаха”

Цікавою особливістю парку є створення „гніздових” груп.

*Стела висотою 90см з білого мармуру
встановлена 1887 році.
На постаменті з одного боку висічено:
Іван Михайлович Скоропадський
1805 – 1887*

*з іншого – слова, складені самим Скоропадським:
„Любезны прохожий!*

Сад, в котром ты гуляешь ,посажен мною.

*Он служил мне утешением в моей жизни, если ты
 заметишь беспорядок, ведущий к уничтожению его, то
 скажи об этом хозяину сада, ты сделаешь доброе дело.*

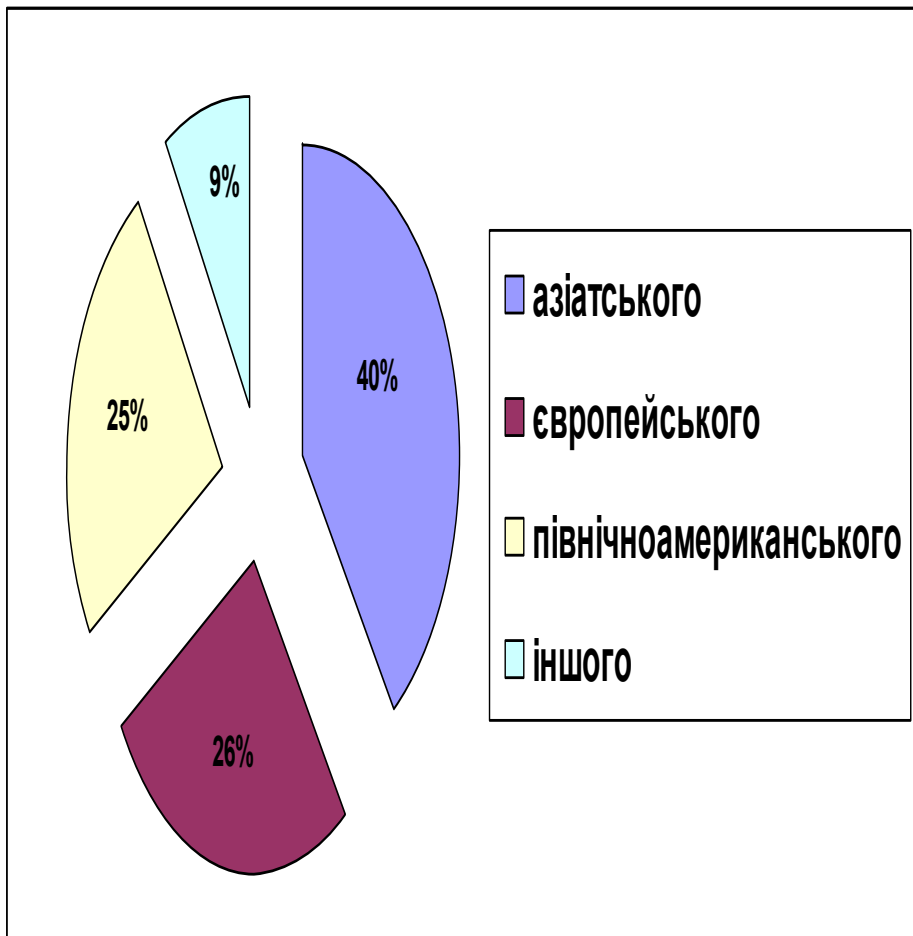
У парку є 4 половецькі баби

У парку є місток через великий став, місточок через яр на Мохнатій гірці та інші містки.

*Поблизу входу в парк встановлений
пам'ятник його засновнику
Івану Михайловичу Скоропадському*

Розподіл видів і основних різновидностей за походженням

Самойлович Данило Самійлович

Ілля Ілліч Мечников

Иван Михайлович Сеченов

Список літератури «Екологія Чернігівщини»

Дивосвіт природи Чернігівщини [Текст] : у 3 кн. Кн. 1. Зелений оксамит лісі : навч. посіб. для вчителів. – Чернігів, 2001. – 52 с.

Дивосвіт природи Чернігівщини [Текст] : у 3 кн. Кн. 3. Раритети мальовничої Чернігівщини. Живий світ поряд з людиною. : навч. посіб. для вчителів. – Чернігів, 2001. – 92 с.

Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2004 рік [Текст]. – Чернігів, 2005. – 204 с.

Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2005 рік [Текст]. – Чернігів, 2006. – 201 с.

Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2006 рік [Текст]. – Чернігів, 2007. – 212 с.

Екологічний паспорт Чернігівської області [Текст]. – Чернігів, 2007. – 142 с.

Жук, О. Ю. Проблеми охорони водних ресурсів Чернігівської області в місцевій періодичній пресі 90-х рр. XX ст. [Текст] : дипломна робота студ. V курсу / О. Ю. Жук ; наук. кер. В. М. Бойко. – Чернігів : ЧДПУ, 2001. – 64 с.

Зелені скарби Чернігівщини [Текст] / авт. кол.: Т. Л. Андрієнко [та ін.]. – Чернігів : ЧДПУ, 2004. – 84 с.

Карпенко, Ю. О. Голонасінні в зеленому будівництві Чернігівщини [Текст] / Ю. О. Карпенко // Голонасінні Чернігівщини (біологія, екологія, хорологія, фітосозологія та інтродукція) / авт. кол.: В. І. Горностай [та ін.]. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – С. 37–48.

Карпенко, Ю. О. Зелений туризм на Чернігівщині [Текст] / Ю. О. Карпенко, М. В. Графін. – Чернігів : ЧДПУ, 2003. – 100 с.

Карпенко, Ю. О. Ліси Чернігівщини [Текст] / Ю. О. Карпенко // Про ліс для дітей і дорослих. – Чернігів : Віт-Сервіс, 2005. – С. 34–37.

Міжнародні, всеукраїнські і обласні еколого-натуралістичні масові заходи з школярами та учнівською молоддю в освітніх закладах Чернігівської області [Текст]. – Чернігів, 2004. – 28 с.

Природа Чернігівщини та її охорона [Текст] : бібліогр. покажч. / авт. предм. М. Ф. Самофалов. – Чернігів, 1987. – 36 с.

Природно-заповідний фонд Чернігівської області [Текст] / ред. Ю. О. Карпенко. – Чернігів, 2002. – 236 с.

Природно-заповідний фонд Чернігівщини [Текст] : реєстр-довід. – Чернігів : Облполіграфвидав, 1990. – 65 с.

Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі [Текст]. – К., 1997. – 51 с.

Савченко, В. Ф. Проблеми економіки Чернігівщини [Текст] / В. Ф. Савченко. – Чернігів, 1994. – 80 с.

Якушева, О. М. Екологічний стан лісів Чернігівщини [Текст] / О. М. Якушева // Сучасні проблеми природничих наук. – Ніжин, 2006. – С. 69–70.